alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

G. ISTVÁN LÁSZLÓ
MARNO JÁNOS
TÁBOR ÁDÁM
VÖRÖS ISTVÁN
VERSEI

BUDA FERENC
KIBÉDI VARGA ÁRON
NAPLÓJA

GERŐCS PÉTER
HALÁSZ MARGIT
TURCZI ISTVÁN
PRÓZÁJA

TANULMÁNYOK
JÓKAI MÓR
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
MÉSZÖLY MIKLÓS
MŰVEIRŐL

KRITIKÁK
MÁRAI SÁNDOR
MÓRICZ ZSIGMOND
NAPLÓJÁRÓL

HATVANNEGYEDIK ÉVFOLYAM 2013/1

K.J.M.12

alföld

HATVANNEGYEDIK ÉVFOLYAM — 2013. JANUÁR

3 MARNO JÁNOS versei: Kísértetszállás; Othello; Paul; Sejtürítés
6 HALÁSZ MARGIT: Vidróczki-kódex (novella)
13 TÁBOR ÁDÁM versei: borulás; a kezdetjáték után
14 G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei: Negyvenhetedik védőbeszéd; Ötvenedik védőbeszéd
15 TURCZI ISTVÁN: Marokkóban a beteg párnája alá mindig tesznek tőrt (regényrészlet)
26 IJJAS TAMÁS verse: Levél a nyelvtanulásról és a megbocsátásról
29 TÓTH KINGA versei: A tollasbál-ciklusból (Kapar; Soron)
31 GERŐCS PÉTER: Fiatal mizantróp (elbeszélés)
44 VÖRÖS ISTVÁN versei: XII. Zsoltár; XIII. Zsoltár; XIV. Zsoltár; XV. Zsoltár

műhely

48 KIBÉDI VARGA ÁRON: Napló (2011. június–december)
53 BUDA FERENC: Derű – ború (Tűnődések fehérről, feketéről IV.)

tanulmány

60 FRIED ISTVÁN: Mesemondás, ambivalencia, elidegenítés (Jókairól újra másképpen)
74 KOVÁCS ÁRPÁD: A novelláról és Kosztolányi rövidprózájáról (A Pesztra eseményvilága)
100 FARKAS ZSUZSANNA: A metaforák szerepe Az atléta halála értelmezésében

szemle

116 HAMAR PÉTER: A beavatás kalandja és a kételyek árnyéka (Móricz Zsigmond: Naplók 1926–1929)
119 BOD PÉTER: „ebben az országban nem tudok semmihez kapcsolódni” (Márai Sándor: A teljes napló 1959–1960)

124 BALÁZS IMRE JÓZSEF: A kommunizmus arcképe aszkéta koráról (Szolláth Dávid: A kommunista aszketizmus esztétikája)

képek

KÁDÁR JÁNOS MIKLÓS rajzai

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

BALÁZS IMRE JÓZSEF, MARKÓ BÉLA, TANDORI DEZSŐ versei
HÁY JÁNOS, NYERGES ANDRÁS prózája
BORBÉLY SZILÁRD: A kortárs levelei (Kondor Béláról)
Műhelyesszék Térey János pályájáról
Tanulmányok Füst Milán, Weöres Sándor művészetéről

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

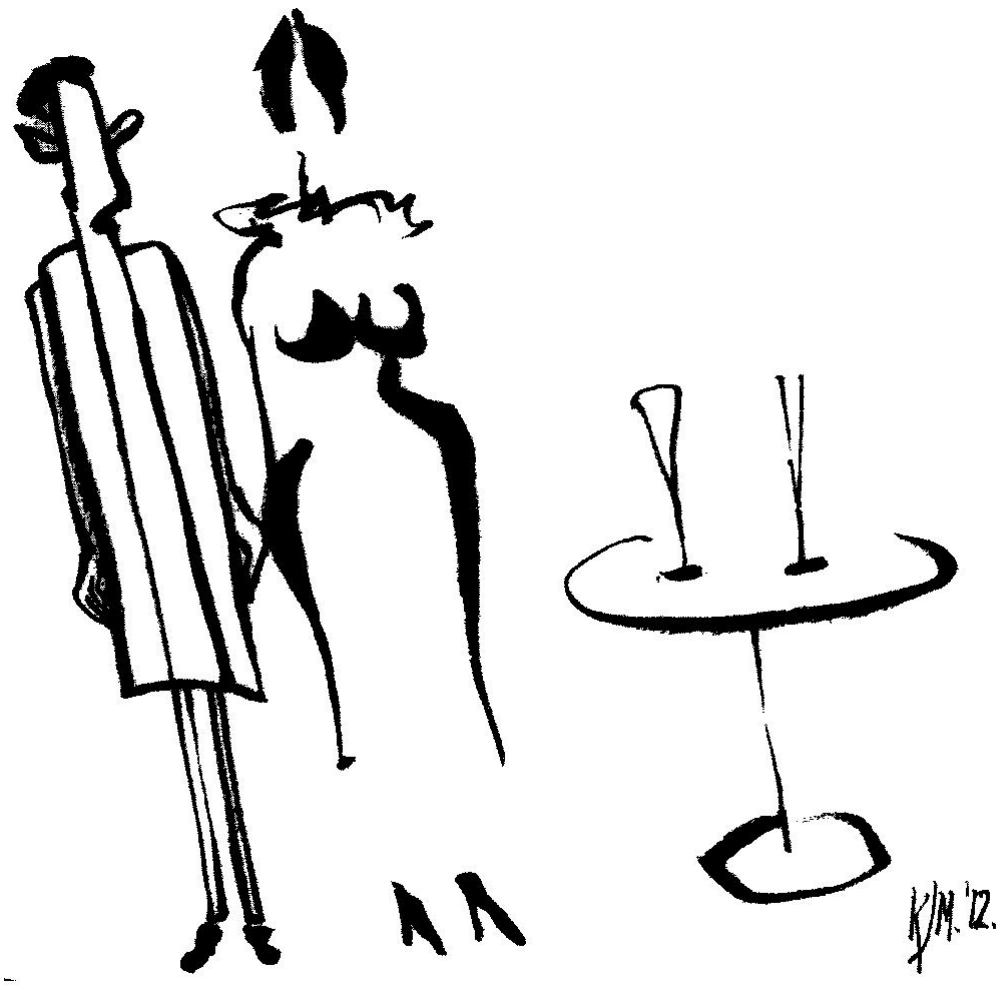
http://www.alfoldfolyoirat.hu
alfold@mail.debrecen.com

alföld
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
FODOR PÉTER
SZIRÁK PÉTER szerkesztők
ANGYALOSI GERGELY főmunkatárs
LAPIS JÓZSEF munkatárs

alföld

500 FORINT

Nemzeti
Kulturális
Alap

9 770401 317007 13001

K.J.M. '12.

MARNO JÁNOS

Kísértetszállás

Az éjjel csaknem húsz fokot süllyedt
a hőmérő higanyszála, és a húgom még
mindig sehol, semmi hír a faluból
róla, szivárgó üzenet, hogy tudja-e,
itt szálltam meg nála, hoztam csontot
a kutyának, a macskának zacskós
madártejet, és találtam neki
foltos, tenyérnyi leveleket, még a vonatról
leszállva, jövet a kocsmakert mellett.
Amikor kezdett a hó szállingózni,
szállást felhajtani a hidegnek.
A kamrát üresen találtam, néhány
madzagvéget, melyen penészlett némi
avas és aszott zsírdarab. Befőttnek,
savanyúságnak nyomát nem leltem.
Közben, mondom, zuhant a hőmérséklet,
többször nem ismétlem el. Reggel
az első pillantásom a leheletemre
esett, majd a festményekre a falon,
s aztán ki a tornácra az ablakon túl,
a lépcsőre, mely egyetlen halálos csúszda
lett. Álltam, két öklömmel az író-
asztalnak támaszkodva, mert fáztam,
s hogy kisebb súly helyeződjék a láb-
ujjhegyemre, mely nem az ágaskodást
szolgálja nálam, hanem a csendet.
Ahogy a kezem sem támadásra, hanem
pusztán a támaszkodásra szorul ökölbe.

Othelló

Tegnap még szedtem a lábam a lépcsőn
fölmenet, a korlát kiesett, nem volt
sietős, csak a mindennapi roham,
és düledezőben az első fogam,
az megviselt. Tepertőt ettem, vagy
pörcöt, othelló szőlőmagot, a csap
alatt épp az egyik kezem, mikor

a konyha forogni kezdett velem,
fogódzkodnom kellett. Kapaszkodtam
hát a mosogatóba, hullasápadtan,
másik kezemmel végigsimítottam
a falat, és mi lett? Kialudt a villany.

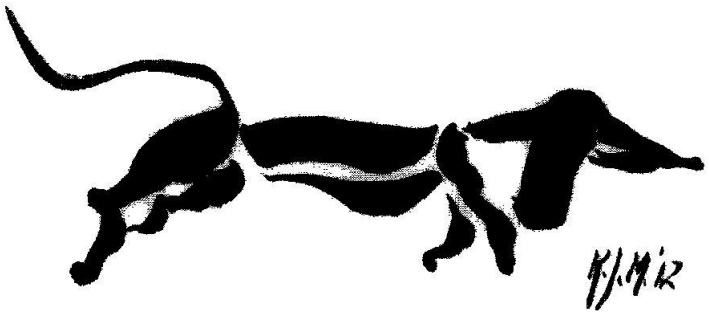
Paul

Végigsimítottam a nyirkos falat,
mire felzúgott mögötte az akna,
ez csak ő lehet, gondoltam, ő lesz az,
szenvedélye játszani éjszaka
a lifttel, amikor mások alszanak,
mélyen, vagy a megszokott sarkukba
húzódva gubbasztanak a madarak
kalitkája mellett. Isten ne adja,
hogy egy nap egyszer csak lezuhanjanak
mindannyian. És itt maradjak
egyedül a kézfejemmel s az öt
ujjammal körmöm szakadtáig póknak,
mely a legmagányosabb magány órája előtt
egy perccel még Paulnak képzelte magát.

Sejtürítés

Elfolyósodik a világ a szememben,
majd elfolyik, és marad egy üres
folyosó utána nekem, egy üres
meder, hosszasan nézem, türelemmel,
mégsem népesül be semmivel,
néhány iszapkocka, iszapidom,
iszapborda, mintha szél marta volna fel,
lehetne árnyékom is éppen, vagy
akár a tetemem. Leguggolok,
hogy jobban megszemléljem, esetleg
kitapogassam, megszaglásszam, ami
az ujjamra tapad, körmöm alá szalad;
mire az persze beszakad, s beletúrva dús
hajamba egy hajszál szorul a repedésbe,
beakad, úgyhogy a feszülés lassan fölsebzi
körömágyamat. Szemhéjam mögött

a fájdalom vörös lobogója bomlik ki lágyan,
sarlóval, kalapáccsal, alatta ott
vonulok a teljes brigáddal én is, felgyűrt,
fehér ingujjban, bajuszos proletár költő,
esetleg szónok, buzgó agitátor, '68-ban
egy körömollóval végzek a bajusszal, s mintegy
elgyepesítem borostával az arcom, majd
a hetvenes évek derekán egy elvtársam versében kint
sütkérezek félig a parton, mint egy aligátor,
illetve hajszálra ugyanazon a tájon
poloska gyanánt ülök egy borzalmas
répalevélen, a hajnali órákban, és csak nem
bír leragadni a szemem. Látom
az ablakban felparázslani a muskátlit
a kelő nap tüzében, combom még
sajog az éjszakába nyúló gyaloglástól,
melynek során végre mintha sikerült
volna magamban, legalább itt belül,
kifarolnom a sejtből. Akár egy ólból,
igen, amely összelapította már az orrom,
mert egyre csak nyúltam benne, hason fekve,
hogy mégse tapadjon fel a tekintetem,
ha végleg ki találnék nyúlni, a
mennyezetre. Sikeremen felbuzdulva
indulok hát most a mosdóba, ablakából
a Szabadság-hegyre látni, az Adótoronyra,
amerre a nap, napra nap leszállni készül.

HALÁSZ MARGIT

Vidróczki-kódex

(1.) A tornádó a Mátra vadregényes völgyei és hasadékai között rejtőzött napok óta. Mint egy cégéres haramia, akit hét vármegye is keres, úgy settenkedett egyik fától a másikig. Már délelőtt eldöntötte, hogy szerteszórja a szénégetők félig rakott boksáit. Sőt még az is megfordult a fejében, hogy halálra döngöl egyet-kettőt közülük. Valahogy idegesítette őt ez a kormos-szorgos népség. Hányszor, de hányszor nézegette őket boksarakás közben. Úgy dolgoztak, úgy cipelték a terhüket, mint nagyra nőtt fekete hangyák. Mosolyogva, szótlanul, öntudatosan. Nem irtózott semmitől sem jobban, mint ettől a fenenagy lelkiismerettől. Neki a szabadság volt a mindene, a pusztítás, az öldöklés.

Nem is tétovázott sokat, magára öltötte rojtos-sallangos subáját, pörgött-forgott, kettőt jobbra, kettőt balra és elindult egyenesen a völgy felé. Mentében, amúgy bemelegítésként, a sok vért látott szekercéjével kidöntött néhány gyengébb idegzetű fát. Repültek a madárfészkek, sírtak-ríttak a madarak. Ezzz azzz, zúgta, és kegyetlen pofával vigyorgott, ezzz azzz, azt akarom, hogy minden sírjon. Zokogott a bükk, bőgött a gyertyán, bömbölt a mohos tölgy, üvöltött a cserfa. A fagyalbokrok, a húsos somok és a csíkos kecskerágók egymásba kapaszkodva pityeregtek. Könnybe lábadt a szeme a nagy szirti sasnak, potyogtak a könnyei a kerecsensólyomnak. Az erdei szürkebegy mit sem sejtve a patak parton, a bokrok között csicsergélt. Egy lepkét bámult épp, s arra gondolt, de jó, hogy nem pillangónak született. A pillangót egy nagyobb légáramlat leterítheti, de ő, igen, ő sokkal többet is kibír.

Gacsályi Matyi szénégető az ebéd utáni röpke pihenőben mindig gombászni indult. Valósággal bolondult a gombákért, pontosabban azért az ábrándért, hogy rálel egy különleges, kihaltnak hitt gombafajra, amit az ő nevéről jegyeznek majd. A szurdok felé vette az irányt, s azon morfondírozott most is, milyen új nevet adna annak a bizonyos gombának. Abban egyetértett önmagával, hogy nem lenne szerencsés lematyizni, nem vennék akkor komolyan. Inkább valamilyen mátyásos szót kellene találnia, de persze csak akkor, ha nagyméretű gombáról van szó. A kisebb fajtának mégis csak illendőbb lenne a Matyi. A vadszőlőn túl találta mindig a legszebb, leghúsosabb gombákat. Jó fél kilométerre járhatott a szénégető völgytől, amikor furcsa zajra lett figyelmes. Oldalra nézett, a magasles irányába, s földbe gyökerezett a lába. A magasles léceit egy láthatatlan, tébolyult balta aprítani, szaggatni kezdte. Repkedtek a fadarabok, aztán nagy recsegéssel-ropogással földre dőlt a szerelmi búvóhely. Matyi Gecse Vicára gondolt volna, ha nem rémül meg olyannyira. Vicával hetente kétszer találkoztak a magaslesen. Volt ott ágy is, meg annyi vadméh, hogy Matyi nem győzte hajkurászni őket. Mert Vica mézédes meztelen testére jobban jöttek, mint a plafonról lógó ferdén lenyisszantott kólás flakonra, melynek alján csillogott a mézes mérgezett víz. Egyszer Vicuska fenekébe

csípett egy dongó, Matyi próbálta kiszívni a mérget, mire a lány olyan visításba kezdett, hogy jobbnak látta, ha hozzá sem ér a vöröslő duzzanathoz.

De ilyen pusztítást, amilyen a magaslessel történt, még nem látott soha. Egy keskeny irtás utat engedett a tekintetének, így leláthatott a hegyekkel ölelt kis völgybe, ahol a két rozzant lakókocsi állott. Az apja épp indult egy szálfával a félig rakott boksa felé, de a vihar kitépte a kezéből a fát, és a földre teperte. Matyi ereiben megfagyott a vér, vacogott félelmében és futásnak eredt. Átvágott a kimélyített úton, az egyik lába beleakadt egy kimosott gyökerű fa szövevényes bogába. Hasra esett, de egy pillanat alatt talpon volt és mentette, ami menthető, az életét. A tornádó pedig szemmel láthatóan közeledett. Sőt az volt Matyi érzése, hogy egyenesen őt szemelte ki magának. Nem volt mese, találnia kellett egy védett helyet, de sehol semmi sem mutatkozott. Már a patakot is elhagyta, amikor szemébe tűnt az öreg bánya vágata. Csak azt érje el, ha oda bebújik, akkor egészen biztos, megmenekült. Két őz keresztezte az útját, mintha a semmiből toppantak volna eléje. Barna kőszoborként, időtlenül álltak, nyakukat egymáshoz tapasztva erősítették egymást. Ketten voltak. Kettőnek még a veszedelem is könnyebb, gondolta Matyi, de egyedül, egyedül néha még az öröm is milyen nehéz. Szegény Matyi végre elérte a bányavágatot. Önszántából be nem bújt volna oda, de most, most más volt a helyzet. Derékszögbe hajolt, és beugrott a nagy sötét szájba. De itt sem lett nyugodalma, a tornádó könyörtelen, sebhelyes pofájával még ide is utána vigyorgott. Tovább kellett hát mennie a hajdani bánya sötét gyomra felé. Amikor megpihent, s kifújta magát, egyszerre úgy érezte, hogy figyelik. Na, de hát kicsoda? Ebben a barlangban holtbiztos, hogy nincs egyetlen teremtett lélek sem. Vagy mégis? A vájat csarnokának mennyezetéről ezer apró szem bámult rá. A földalatti ravatalozó boltozatán fekete csipkefüggönyként szabályos mintákba rendeződve lógtak a hosszúszárnyú denevérek. Ilyen sok szempár még nem szegeződött rá soha életében. Matyi kihúzta magát, jobb az, ha nem látja senki és semmi a félelmét. Jobb az, ha nem mutatja ki az ember a gyengeségét, mert akkor rögtön sebezhetővé válik.

Igen, a félelem. Gacsályi Mátyás huszonhat éves fiatalember életét a félelem irányította. Gyermekkorában félt a sötéttől, a holdtól, a meggybefőttől és a kesztyűtől. Később a macskáktól, a kutyáktól. Aztán az iskolától, a tanároktól, a kilences számtól és a várostól. De legjobban rettegett a gyíkoktól és a békáktól. Csoda hát, ha a barlangban araszolva olyan velőtrázóan felordított. Ahogy tapogatózott az érdes sziklafalon, egyszerre valami puha, hideg anyaghoz ért a keze. Amikor az öngyújtójával fényt csinált, akkor látta, hogy egy gyíkfészekbe nyúlt. Félelmében egy oldalra nyíló, öblös vájatba mászott, amelyen túl, messze túl, szabad ég fénye mutatkozott. A hasas vájat kifejezetten kellemes helynek tűnt. Mintha emberkéz alkotta volna a berendezését, egy nagy malomkőszerű asztal állott középen, körötte pedig kőülőkék sorakoztak. Alig tett pár lépést, amikor kintről férfihangok hallatszottak. Matyi az asztal alá bújt. Majd bolond lesz elárulni, hogy félelmében bemenekült a barlangba. Hallgathatná egész nyáron a többiek heccelődését. Mert ősszel már tényleg muszáj lesz valamit kezdenie az életével. Ősztől már csak látogatóba szeretne kijönni a völgybe, jó, maximum azért, hogy az apjának enni- meg innivalót hozzon. Hátha adódik valami jó munka a faluban, mert az igazat megvallva, a háta közepe sem kívánja a várost. Miskolcra járt ipariba, épp elég volt az a város-

ból. Matyi, gyere elő, elállt a vihar, szólítgatta a nagybátyja. De Matyi nem mozdult. Még jobban összekuporodott, s amikor már nem hallatszott mozgás, kikászálódott az asztal alól. Valami koppant a kövön, az öngyújtója esett ki a zsebéből. Ahogy a földön kotorászott, az egyik ülőke lábánál rést fedezett fel. Meggyújtotta a gyújtóját, és egy keményfedelű könyvecskét húzott elő a lyukból. Matyi átlépett egy fényesebb vájatba, s kinyitotta. Illetve a könyv magától kinyílott középtájt, és egy nyolcrét hajtott levél csúszott ki belőle. Matyinak a torkában dobogott a szíve az izgalomtól, mert mindig is erről ábrándozott, hogy egyszer talál majd valami titkos írást, amely akár még híressé is teheti. Ezért szeretett gombászni is. De a gombászások után sajnálattal kellett tapasztalnia, hogy nem talált semmilyen különleges fajt, csupán rókagombát, vargányát, tojásgombát, csiperkét, őzlábgombát, keserűgombát vagy épp trombitagombát. De ezzel a levéllel most más a helyzet. Ezzel akár még szerencséje is lehet.

(2.) Semmi kétség, Matyi egy titkos kódexre lelt. Ahogy vitte a fény felé, egyre jobban kiábrázolódott a könyvecske fedőlapja. Leporolta és a szürkésbarna réteg alatt egy vérpiros szó mutatta magát. Nem akart hinni a szemének, mert a szó nem volt más, mint az ő neve: MATYI. Ez valami rossz vicc, dadogta, szemfényvesztés, mi ez az egész, Istenem, mibe keveredtem? De pár másodperc múlva be kellett látnia, hogy tévedett. Az idő foga megharapdálta itt-ott a fedelet, apró bemélyedések vezették hamis irányba a betűk kacskaringóit. Amikor a fényes napra ért, akkor döbbent rá, hogy a könyvön szereplő név nem más, mint a MARCZI. Matyi a csodálkozástól eltátotta a száját, s egy tornádóban edződött rettenthetetlen légy repült bele. Matyi meglepettségében nagyot nyelt, lenyelte a legyet, s ettől annyira megrémült, hogy elkezdett futni a patak felé. Letérdelt és úgy ivott a friss vízből, mint egy szomjas állat. A patak túloldalán egy szürkebegy tetemét sodorta a víz, megtépázott tollai csapzottan, csomókban fityegve lógtak a semmi kis testen. Egy lepke szállt a patakparti gallyra, melyen fennakadt a szürkebegy. A hegyi fehérlepke szánalommal teli sajnálkozással nézte a szerencsétlenül járt madárkát, s arra gondolt, milyen jó neki, ő éppen pihe-puha szárnyai miatt tudott megmenekülni a veszedelemből. Matyi leült egy korhadt tuskóra, a patak nagy lapos kövein hegyi szitakötők lábadoztak, sárga-fekete színük most valahogy még jobban tündökölt, mint máskor. Vagy csak az izgalom miatt érzékelt mindent erősebben? Nem tudni. A négy szitakötő feltöltődött a nap egyre élénkülő melegével, és elindult arra, ahol az erdő a patak fölött összezárt. Matyi kezét égette a kis kódex és a benne heverő levél. De úgy volt vele, mint gyermekkorában, amikor csokit kapott. Zsebbe tette és elment játszani az utcabeli gyerekekkel. És a játék olyan édesen izgalmas volt, a csoki íze valahogy átjárta az egészet. Nem beszélve arról, ami a játék végén várt rá. Hát így érzett most is. Az például eszébe sem jutott, hogy esetleg már aggódnak érte a többiek, türelmetlenül várják visszaérkezését.

Úgy döntött, pihen egy kicsit a fatönkön, mert nagyon fáradtnak érezte magát. Egy vízirigó reppent egészen közel a lábához, s oldalra fordított fejjel, kihívóan nézett szembe vele, majd elkezdett csúfondárosan fütyülni. Matyi nem volt babonás, csak egy kicsit, s határozottan az az érzése támadt, hogy ez a kis madár tud valamit. Igen, pontosan úgy mozdította parányi fejét, mint aki közölni óhajt valamit,

mint akit felhatalmaztak, sőt megbíztak, hogy vigye el az üzenetet. Matyi egy kavicsot dobott a patakba, gondolván hátha a csobbanás elrettenti a kotnyeles jószágot. De a madárka ahelyett, hogy elszállt volna, felreppent a kódexre, mely a tönkön hevert Matyi mellett, és farktollait enyhén megemelve elegánsan rápiszkított. Matyi mérgében elhessentette, még kiabált is utána valami gorombaságot. Aztán a patak friss vizében lemosta a fedelet. A víz azonban nemcsak a pimasz jószág csinálmányát mosta le, de előssejlett egy másik szó is a göcsörtös, repedezett fedélen. VID-ROCZ-KI, szótagolta. Ez nem lehet igaz, ez az a nagy betyár, akiről már annyit hallottam? De most már nem volt pardon, nem tudott parancsolni magának, kivette a levelet a könyvből, kiterítette, kisimította és olvasni kezdte. „Tisztelt megtaláló Emberi Status. Érzem, hogy azok az én durva és rossz tselekedeteim, melyekről a Nemes Sziv és Vér iszonyodik valósággal megérdemitik a kemény és gyalázatos büntetést, ahogy halálom lelem." Hú, hát Matyinak össze kellett szednie minden szövegértési tapasztalatát, amit az iskolában tanult, hogy felfogja a szavak értelmét. Nem nagyon rajongott soha az irodalomért, különösen a verselemzés órák idegesítették. Maga sem tudta, miért, de nagyon felment a pumpája a rímelő soroktól. Megjátszásnak, mesterkéltnek érezte a hétköznapi beszédtől eltérő kifejezésmódot. Az zavarta, hogy az osztályt is kasztokra osztotta: egyesek értették, mások úgy tettek, mintha értenék, a maradék, s ő ehhez a harmadik csoporthoz tartozott, a maradék meg idegesen dobolt a lábával a pad alatt, s alig várta, hogy a kicsengetés véget vessen a rémálomnak.

Matyi emlékezete szerint Vidróczkit a saját haverjai kaszabolták le szekercékkel Mátraverebély határában valahol a Zagyva-hídhoz közel. A mátrai keresztapa utólag elfogott cimborái szerint azon szólalkoztak össze, hogy melyik városban, Gyöngyösön vagy Egerben adják fel magukat, a vezérnek meg nem igazán fűlt a foga az önfeladáshoz, hát ezért verték agyba-főbe. „Mert véget akartunk vetni az orozó életvitelünknek, és semmi mást nem akartunk, csak élni, mint az összes többi jó magyar ember, makulátlanul és tisztességesen", vallotta Pintér Pista a bíróságon.

Matyinak a Status szó okozott némi fejtörést, de szerencsére a szövegösszefüggésből hibátlanul kikövetkeztette. Az viszont nem fért a fejében, hogy a leírtak szerint Vidróczki előre tudta, vagy inkább érezte saját halálát, mégsem tett ellene semmit. Hogy is van ez?, ráncolta a homlokát, de egyáltalán nem boldogult a megfejtéssel. Tovább olvasott hát: „Köztünk légyen szólva a törvénysértés mind a mái napig olthatatlan szenvedélyem. Nem Te választottál engem Nemes Emberi Status, én választottalak Téged, a Sorsunk mától öszvefonódik." Matyi ijedtében háromszor felcsuklott, s azt vette észre, hogy reszket a lába. Nagyokat nyelt, a lábát leszorította a mohás kőre, és már bánta, hogy bebújt abba a nyavalyás barlangba. Még csak az kellene, hogy egy ilyen alakhoz köze legyen! De nem bírt mást tenni, olvasta tovább: „Ki vagyok én? Egy bagarja csizmás, gesztenye szín hajú, kökény szemű, hosszas arczú, 641/2 hüvelyk, fájin pofabőrű, béklyotalan, vakmerő, mulatozó, magyarul beszélő fekete bárány. Mániákusan kegymélem az idomzatos állatokat és a csecse nőket." Mi közöm nekem ehhez a nagyképű, beképzelt betyárhoz?, húzta fel a szemöldökét Matyi. De nem tudott ellenállni, muszáj volt olvasnia: „Mi végre születtem? Mindig is tartózkodtam az erőszaktól, czimboráimat is

arra buzdítottam, hogy senkit sem szabad megölni, csak ha nagyon muszáj. A vármegye és a néprajzosok szerint három embert iktattam el a láb alól, de bevallom tizenharmadfelet. Egyszer két fertály óra alatt hatszor is rablottam." Egy vércse vijjogott nem messze a fák között, Matyi libabőrös lett a félelemtől, s majd kiejtette kezéből a papirost. „Fiam, a világ nem ér véget a Mátrában, itt kezdődik. Nyelveket kell tanulnod, látni kell a világot, de legalábbis Európát. Már a székesfőváros is mennyire tsábitó, én is tartok ott egy Janka nevű tüzes cziczát. Menj először Te is oda, hogy a nyomorúságoknak ne legyen rajtad öszvetódulása itt. Én mindig is Charlestownba vágytam. (Hamburgon át.) De már minden hejjában. De most már Rollad essék szó. Semmit ne féljél, olly erőssen segít majd a könyvecském. Hord magaddal, de tsak szükség esetén nézz bele. Ezek után maradok Hazám disze, Familiám öröme, Embertársam segitője. Vidróczki Márton. Tsak bennem bizz, tegyél jót, és szerencsélő Emberré leszesz."

Még az is oda volt firkantva a lap hátoldalára, meglehetősen girbegurba betűkkel, hogy mindezt a holdfénynél íratta a „nép fekete báránya" egy szegény deákkal, akit aztán kénytelen volt „kiiktatni a láb alól". De hát ez egy kegyetlen, szadista állat, gondolta Matyi, hogy lehetett ennyire lelketlen, hogy az írnokával a saját kivégzését papírra vettesse. Aztán a nap felé fordította a levelet, hogy jobban lássa, nem hagyott-e szegény írnok valami jelzést, valami segélykiáltást, valami jajszót. De nem talált semmi mást a levélen, és az vetődött fel benne, hogy ez az egész utolsó mondat vagy egy mesteri reklámfogás, vagy egy oltári nagy primitívség. Egyik se jobb a másiknál, sóhajtott nagyot, és összehajtogatta a levelet. Két őz érkezett az iszamós part felől, egyiküknek vérzett a háta. Biztos a viharban sérült meg, gondolta Matyi, ez a vihar mindenkiben mély nyomot hagy.

A lába még mindig remegett. Felállt a fatörzsről, kezébe vette a kódexet, és elindult vissza, a barlanghoz. Elhatározta, hogy visszateszi a résbe, mintha mi sem történt volna, hisz nem látta egy teremtett lélek sem, hogy elhozta onnét. Nem történt semmi, nem történt semmi, nyugi, mondogatta mentében. Félúton sem járt, amikor két szénégető társát pillantotta meg. A patakmederben jöttek felfelé, őt kajtatták, s amikor meglátták, hangos hóha-hó-val adtak jelt. Matyi nem félt, hisz az elmúlt órában a félelem és a rettegés minden fokozatát végig próbálta magán. Higgadtan belecsúsztatta a kódexet a reklámszatyorba, s indult, hogy levegye a közelében lévő őzlábgomba szépen pettyezett kucsmáját.

(3.) A lakókocsikkal a tornádó szerencsére nem bánt el, az egyik legurult ugyan, de a vizesgödör töltése megállította. A boksák széthajigált fáit viszont az erdőből kellett apránként összegyűjtögetniük. Négy szénégető dolgozott a völgyben, Matyi, az édesapja, az édesapja testvére és Misi. Misi egy árva falubeli fiú volt, aki mindennél jobban szeretett dolgozni. Amellett, hogy csinálta mindazt, amit a többiek, még főzött, mosogatott, bevásárolt, és el nem múló szenvedéllyel domesztoszozta a lakókocsikat. Mondogatták is neki, hogy olyan kórházszag van mindenütt, amely kibírhatatlan, hagyja már a fenébe a fertőtlenítést. De minden hiába, neki a tisztaság volt a hobbija. Kemény nézésű fiú volt, s ha nem tetszett neki valami, azt mondta, B...m a picin kalapos Jézusát, kiontom a beleteket. De ezt nem gondolta komolyan, a légynek se tudott volna ártani. Esténként még arra is volt ideje és ere-

je, hogy fabaltákat farigcsáljon. Ezeket a szekercéket a lakókocsijában állította ki az ágya felett amolyan falvédőként. Hét osztály elvégzéséről volt bizonyítványa, de ez semmiben sem korlátozta. Szorgalma és kitartása, valamint ügyes keze miatt mindig volt munkája, sőt egyik helyről a másikra csábítgatták. Azt sem titkolta, hogy Angliára gyűjt. Hogy lássam a világ legjobb nőjét, Kate hercegnőt, mondta csillogó szemmel, amikor megkérdezték tőle, miért éppen oda vágyik. Volt egy kismotorja, és mivel nem ivott alkoholt egyáltalán, mindig el lehetett szalajtani bárhová, ha a szükség úgy hozta. Egyszóval Misi valóságos kincs volt a völgyben.

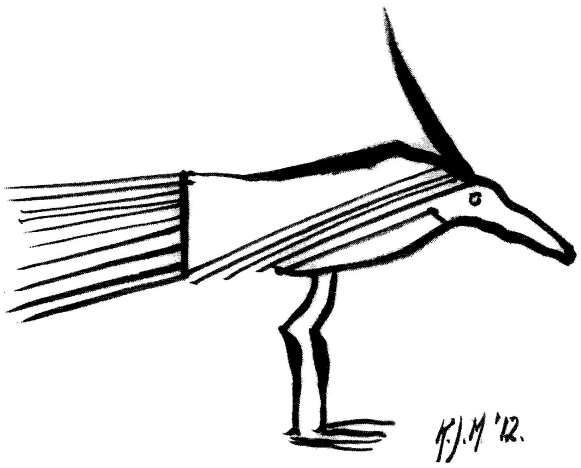
Három teljes napba tellett, amíg visszaállt a rend, s ez alatt a három nap alatt Matyi szolgált némi meglepetéssel. Hát először is, nem kellett noszogatni, tette a dolgát, rakta, hozta, tette, vitte. Ebéd után pedig megkérdezte Misit, hogy segíthet-e neki a mosogatásban. B...m a picin kalapos Jézusát, felelte Misi, ne lábatlankodj itt nekem, mert kiontom a beled, indíts inkább gombászni. De Matyi nem ment. Azt mondta, úgysem talál semmit, ő nem bóklászgat feleslegesen, itt több hasznát veszik. Na, az apja ekkor egymás után két sört is lehúzott. Csak nem érte valami baj a fiát, csak nem vágta fejbe valami lehasadt ág? Mintha az agyának esett volna gyengesége, zavartan és kifürkészhetetlenül mosolygott. Aztán egyszerre olyan udvarias lett mindenkivel, ami komoly aggodalomra adott okot. Parancsolsz?, kérdezte Misit, ha nem értett valamit, jó, legyen úgy, ahogy te akarod, kiskomám. Ilyen szavakat nem hallottam tőle soha, panaszolta az apja, honnan szedhette vajon ezeket?

Matyi egész lényét összezavarta a kódex. Igaz, nem olvasott még bele, mert félt. Félt, hogy olyasfélét talál majd benne, amit azonnal teljesítenie kell. És ő időre vágyott, még egy kis nyugalmas időre a völgyben. Ha magára maradt, szavak, mondatfoszlányok visszhangoztak a fejében. Még hogy Budapestre? Dehogy megy ő oda! Megmondta a szomszéd fiú is kerek perec, hogy ott mindenki idegbeteg, és csak magával van elfoglalva. Anyázzák, szidják egymást mocskosabb szájjal, mint a falubeliek, majd bolond lesz odamenni. Jó neki itt az erdőben meg a faluban. Egy üde légáramlat kúszott le a hegyről, s kígyózva kavarta fel a megrekedt, szénporos levegőt. Matyi beleszippantott, lehunyta szemét, és olyan boldognak érezte magát, mint még soha. Könnybe lábadt a szeme. Nem is értette, hogy nem tűnt fel neki mindez eddig? Hogy nem jött rá, milyen mázlista? Hogy lesik a kedvét és mindent elnéznek neki. De miért is? Tényleg nem értette. Csak ellágyult a szíve és azt érezte, hogy mindezt vissza kell adnia valakinek. Szolgálni szeretett volna hirtelen mindezekért. Semmi másra nem vágyott, csak arra, hogy mások kedvében járjon, hogy megfeleljen másoknak. Milyen felszabadító érzés is az! Lapátolta a szénport, s észrevette, hogy egy porcelánfehér lepke száll a kormos kezére. Erről valamiért Vidróczki Janka nevű pesti szeretője jutott az eszébe, a tüzes cica. Elmosolyodott. Vicára gondolt, aztán arra, milyen is lehet vajon egy pesti nő. Mi van, ha tényleg kinyílik ott egy világ, mely éppoly rejtélyes és csábító, mint a kódex? Egy bögöly csípett izzadó homlokába, Matyi rácsapott, észhez tért, aztán tovább dolgozott.

Szenet égetni a Mátrában cseppet sem könnyű mesterség. Legelőször is keresni kell a hegyek oldalbordái között egy sziklarepedések nélküli csinos kis völgyet. Csákánnyal, lapáttal keményre kell döngölni a földjét, aztán jöhet a boksahelyek kijelölése cölöpökkel. A cölöpökre madzagot kell kötni, és szép, szabályos körö-

ket rajzolni. Ja, igen, fontos, hogy legyen a völgyben egy jó mély vizesgödör, hogy ha valami meggyúl, kiolthassák. Nem tanítják ezt a mesterséget semmilyen iskolában, apáról fiúra száll. Jobban mondva átlesi a gyerek a szülőjétől a fogásokat. Egy szezon alatt hipp-hopp, játszva meg lehet tanulni.

Matyi is kitanulta. Amikor először jött a völgybe, éppen zsákoltak. A nagy szabályos fekete köralapok ott éktelenkedtek a gyönyörű gyapjas zöld völgyben. Úgy néztek ki, mintha három nagy és két kis ufó szállt volna le, s visszaindulásukkor felégették volna maguk alatt a talajt. Most a tornádó miatt újra kellett alapozni mind a két nagyboksát. Felhúzták az ölet, s a méteres cserfákat egymásra rakták. Az oldalához fahasábokat támasztottak, sátorosan, negyvenöt fokos szögben. Középen, alul, a boksa lábánál kivezető lyukat hagytak. Ide dugják majd be az olajos rongyokkal körbetekert hosszú rudat. Matyi még nem gyújtott soha. Nem szerette, mert hasra kellett feküdni, bele a szénporba, és az égő rudat be kellett tolni a résbe, a boksa méhének kellős közepébe. Most én szeretnék gyújtani, kiabálta Matyi a vizesgödör mellől, lehet? Misi nagyot nézett, B...m a picin kalapos Jézusát, mi történt teveled, beléd csapott a villám? Sőt még azt is felajánlotta Matyi, hogy ha majd ég a boksa, éjjel szívesen vigyázná. Miért vállalta mindezt? Talán azért, mert érezte, vagy inkább tudta, hogy ez lesz az utolsó égetése. Amikor bezsákolnak, szedi a sátorfáját, és meg sem áll Budapestig. Mit fog ott csinálni? Részletkérdés. Nem tudja. De azt igen, hogy el kell mennie innen, itt kell hagynia a gyapjas zöld völgyet, a patakot, a sóletfőzelékes ebédeket, a zseblámpás éjszakákat és a porcelánfehér lepkéket. És persze az apját, az anyját és Vicát. Új életet kell kezdenie. Nem véletlenül jött a helyükbe a tornádó. Nem véletlenül volt ott az a barlang. Nem véletlenül bújt a kőasztal alá. Mindez azért történt, hogy hátizsákjába tegye Vidróczki Marci kódexét, felkerekedjen és szerencsét próbáljon Európában. Ahogy meg van írva.

TÁBOR ÁDÁM

borulás

idő
változás
nyárkatlanból vacogó ősz
életdélből sötétülő délután
bizonyos cél után
tétova tapogatózás
az otthonos emelet helyett
a liftajtó az esti tetőteraszon nyílik
sötét kilátás az élet fölé
a lenti nappalra vak éjszaka
csak a néger fehér foga világít
míg belém mártja hangtalan kését

a kezdetjáték után

a kezdetjáték után
a tárgyalás kellős közepén
nem is sejtem a finálét
ki voltam én ki leszek én

mit is léptem az elején
e percben beköszönt az ősz
ki küldte ezt a levelet
honnan tudom hogy az enyém

a kezdetjáték után
az őszbekuszált szálakon
tapogatózva kutatok
ki vagyok kiigazodom

a bejárat már messze rég
kijáratot nem látni még
a kockás mezőn túl valahol
a végtelenben ott a vég

addig csak gyalogolok
míg átváltozva színre lép
egy tiszt egy merész áldozat
s vár győzelem vagy vereség

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Negyvenhetedik védőbeszéd

A gyorsétkezde vécéjében láttam
meg egy pillanatra. Ragyogott a húgy
a kövön. Elmázolt csempefoltok, betérő
lelkek tapétamagánya.Tenyérnyomok
a falon. Klór helyett citromfelhő. Vonalas
papír, sorban, egymás alá tébolyult
ismétlésben odafirkantva ugyanaz a
név. A piszoár öble fölött állt, vizelés
után sietősen cippzározta magát,
idejét, akaratát rendbe szedte. Sose
láttam korábban. Tudtam, hogy ősellenség.
Ha egy másik korban élnénk, rögtön
kinyírnám. Rugós bicskámat nyomnám
tövig a mellébe. Erős hajlakk
szaga volt, mint akit túlöntött a fodrász.
Azonnal egyedül maradtam, ellenség
nélkül. Jutott időm hányni. De
nem hánytam.

Ötvenedik védőbeszéd

Menj, menj csak. Látlak abban a
vérvörös kabátban. Ormótlan lila erek
a nyakadon. Fejed a megkövült hideg.
Neked nincs apád, anyád vagy gyereked. Sálad
a hozzádtartozó. A pokol üres. Menj,
töltsd be, tied. Úgy fordulsz be a
sarkon, hogy a bal cipőd a kövön
megcsúszik – nincs sár vagy jég, csak
a lelked sarka kopott le. Utolséred
azt a buszt, ha futsz. Menj csak, eredj,
hosszú kabátod árnyéka repítsen, ha
akarsz, még ma odaérsz. Holdlelkű,
aki lelkét havonta újraszüli –
úgy jut a pokolba, mint a havi
tisztulás. Vattába zárva. Lefolyóba.

TURCZI ISTVÁN

Marokkóban a beteg párnája alá mindig tesznek tőrt

Minden titok annyit ér, amennyit azok jelentenek számunkra, akik elől rejtegetjük őket.

Nézte a számára oly régről ismerős, mégis idegenszerű nő, a nővére, gesztikulálását, ahogy a reggel kilencre pontban előálló egyszerű, négykerekű hintó kocsisát győzködte az árról és útvonalról. Sára először vadászkocsit szeretett volna bérelni a közeli kocsimúzeum üzemeltetőjétől, de a Muter, az egyetlen ember, aki mindent és mindenkit ismert a környéken, figyelmeztette, ha másnap is a fenekükre akarnak ülni, ne vadászkocsin járják be a vidéket. És persze, kitudhatatlan módon, telefon nélkül is fél óra alatt elérte Józsi bát, a hajdani üvegcsiszoló mestert, aki öregségére felújított két kifuserált uradalmi hintót, és abból kereste meg a kenyérre valót, hogy munkanélküli fiával, Ányossal együtt végigfuvarozta a tehetősebb vendégeket a kastélyszállótól az üveghutáig, a tájháztól a cseviceforrásokon át egészen a Fehérkőig vagy a jámborhegyi kiállóig és vissza.

Szikrázó napsütés volt, ahogy mondani szokás, ideális kirándulóidő; a feltámadó északnyugati szél hamar kisöpörte a fennsíkon rekedt mozdulatlan forróságot. Harapni lehetett a friss levegőt. A fák előzékenyen elhajoltak a kétlovas hintó és utasai elől, gyíte, kurjantotta Ányos, az újdonsült kocsislegény, gyítegyíte, utánozta Sára teli szájjal nevetve, miközben az öccse vállát rángatta előre-hátra, mintha ettől gyorsabb ügetésre váltana a hintó elé befogott két öregecske bérparipa.

Azraelt készületlenül érte a nővére nagy vidámsága. Az utolsó napokban, ahányszor feltűnt a személyzeti szárny közelében, vagy elsuhant a recepció és a gazdasági iroda mellett, mindig feszült és fáradt volt az arca, karikás szeméből az ingerültség és elégedetlenség rosszul leplezett villámai szóródtak szerteszét. Már arra gondolt, halasztanák későbbre a kocsikázást, majd ha Sára túl van a nehezén: a legképtelenebb kívánságokkal, panaszokkal előálló stupid és akarnok fürdővendégek nagy szezon közepi rohamán, ha túl van rajta, és megnyugszik, menjenek akkor együtt, kettesben, csak egymásra figyelve, mint régen.

Az is eszébe juthatott volna, elég kézenfekvő, hogy Sára az ő kedvéért hagyta hátra mindennapi kínlódásait, neki, és csak neki tartogatta a jókedvét, a nevetését, mindazt, ami túllendítheti az öccse számára nagyjából ismeretlen gondjain. Igen, Azraelnek eszébe juthatott volna, de miután rendre túlképzelte a dolgokat, ezt is, szinte megijedt a nagyapjáéknál töltött régi vakációk emlékét visszafájdító féktelen nevetéstől.

A fényespusztai pihenőháznál állapodtak meg először. A lovak az utolsó kaptató után már maguktól lassítottak; jobban ismerték a járást bárki erdőjárónál, és azt is előre tudták, hogy itt lesz megállás.

Amíg a lovak abrakot kaptak, Sára és Azrael rajongva bámulta a fennsík északi oldaláról alázuhanó völgykatlan színeinek valószerűtlen tobzódását.

Nagyapa jutott az eszembe.

Emlékszel, csillant fel Sára szeme, egyszer az ellenőrződ beleesett a festékes tálkájába, és zöld lett, igazi foszöld. Én tapsikoltam a gyönyörűségtől, te pedig kiskutya módjára vinnyogtál, hogy Apu elver, ha ezt meglátja. De az öreg kitalált valamit, és addig áztatta a maga keverte kotyvalékban, amíg vissza nem sárgult. Majd azt mondjuk, kint hagytuk a tornácon, és megázott, azért lett olyan sárga. Így legalább van patinája, ezt mondta az öreg a bajsza alatt, és úgy is lett, Apu később olyan furcsálkodva forgatta az ellenőrzőt, mintha egy ritka egyiptomi papiruszkötéget nyomtak volna a kezébe, és elmaradt a verés.

Nagyapa a színek mestere volt.

Naphosszat körülötte lábatlankodtál, erre is emlékszem. Fürödni is csak akkor jöttél velem a tóra, ha odarángattam a fiúkat.

Ő tanított meg látni. Azt mondta, a szem fürgébb, mint a kéz, azt is tudja, amit a kéz még csak szeretne.

Azrael kezdett belelkesedni.

Egyenként mutatta meg az összes színt. Először a feketét, amihez be kellett csukni a szememet. Majd a fehéret, amihez háttal a Napnak kétszer kellett becsukni a szememet. Azt mondta, a fehér a színek piétája, de ezt akkor egyáltalán nem értettem. És azt sem, hogy a gyász igazi színe a fehér, nem a fekete. A legtöbb dolgot, amit mondott, nem értettem, de érdekesnek találtam. Olyan volt, mintha titkokat árulna el nekem, és büszkévé tett, hogy ilyen különös titkokat bíz rám, a kisunokájára.

A sárgához azt mesélte, hogy a középkorban a tolvajokat sárgára festve vitték a vérpadra, s hogy a sárga méreg és gyógyszer egyszerre. És hogy tudom-e, mit jelent a sárga csillag. Utáltam is ezt a színt szívemből.

Aztán jött a bíbor, a királyok színe, és fellapoztunk egy képeskönyvet, amelyben a király palástjának pont ilyen színe volt.

Később arra is megtanított, hogy milyen az ibolya kékje, a mályva fehére, milyen a cinóbervörös, és hogy a kékben, akár a bányató vizében, ott van a fekete, minél mélyebbre merülsz benne, annál sötétebb. De azt kérte, ezt ne próbáljam ki, mert abból nagy baj lehet.

Ezekről soha nem beszéltél.

Elfelejtettem őket, csak később jöttek elő. nem is a nagyapa, hanem Nagymama temetése után.

Nekem is festett ezüstszárnyacskákat Szentiványra.

Egyszer fogott egy egeret, nem voltál ott, Anyával voltál, már nem tudom, miért, lerakta a döglött egeret a földre, mellé tett egy nagy követ, egy darab ólmot, és még hamut is szórt oda, hogy lássam: mind máshogy szürke. Igazság szerint én nem láttam semmi különbséget, és a nagy melegben az egér is büdösödni kezdett, de nem mertem ellentmondani neki. A szürkét a legnehezebb kikeverni, mondta, csak a legtöbben ezt nem tudják. És szólt, hogy a maradék hamut egy kislapáton tegyem ki a napra, és akkor hívjam őt, ha már fehér lesz. És úgy volt, a hamu estére megfehéredett, amikorra a nedvesség, ami színessé tette, kiégett belőle.

Te tudtad ezt, fordult kérdőn a pillák fedezékébe vonuló melankolikus tekintet gazdája a nővéréhez.

Jó, hogy ennyi emléked van az öregről. Nekem szinte semmi.

Az volt a legizgalmasabb, amikor a színekhez bolygókat is társított, és az augusztusi kora éjszakákon a karján cipelve mutogatott a csillagos égre. Az arannyal, ezüsttel kevert színek a Jupiterhez illenek, mondta büszkén; a vörös, és az ibolya a Marshoz; a fehér és a zöld a Vénuszhoz; a fekete, barna és a földszínek a Szaturnuszhoz. Nem régen ellenőriztem, van ilyen elmélet.

Apu szerint soha nem lett volna belőle olyan jó művész, mint amilyen jó szobafestő lett.

Apa nem ért hozzá. Semmihez sem ért, de mindenről van véleménye.

Ne legyél ilyen kíméletlen.

Életkori sajátosság.

Mikor keresett meg utoljára, kérdezte óvatosan Sára. Tartott a választól, de még mindig jobbnak vélte, ha ő kérdez, mintha Azrael.

Karácsony előtt. Nem maradt sokáig, az új élettársával síelni indultak az ünnepekre, és el akarta hozni az ajándékát.

De Klári nem volt vele.

Klári, kérdezett vissza a fiú, nekem még a nevét sem mondta. Egyedül jött, és azt ígérte, húsvétkor hármasban megyünk wellness hétvégére, de abból sem lett semmi.

Ne dühöngj.

Van még valami, amit nem tudok, nézett Azrael a nővérére, azzal a nagy, néma dühöngő, szomorú szemével, amitől a másik mindig meglágyult.

Gyere, mennünk kell. Ányos a bakon hadonászik.

Erősebb éle lett a levegőnek, ahogy a lovak meglódultak a lefelé szélesedő kocsiúton. Mostanában ritkán járhatott errefelé bármilyen jármű, mert a madarak meglepett rikoltozással, hangosan méltatlankodva rebbentek fel az út két oldaláról.

Azrael szerette is az apját, meg nem is.

Ezzel persze minden fiú így van, ezért kissé árnyaltabban: szerette azt, hogy van apja, volt kire felnézni, kinek a szavára adni, kinek a szavától és haragjától tartani, volt, aki erős, nagy kezével néha megszorította az ő vékony, lányos kezét. Kacsó ez, még nem kéz, mondogatta nagymama a náluk töltött első nyarakon, mialatt cinkos félmosollyal vette szemügyre tenyerén a frissen szerzett vízhólyagot, vagy a véraláfutásokat. Kacsó ez, de majd megférfiasodik.

Szerette apja apaszagát, ami valamilyen meghitt, összetéveszthetetlen keveréke volt a fatüzelésű kályhából kicsapódó füstnek, az autószerelő műhelyek nehéz olajának, a frissen vasalt ingekből áradó friss mosóporillatnak, a cigaretta után maradó kesernyés utóíznek és a Pitralon nevű arcszesz lassan illanó fanyarságának.

Szerette, hogy az ő apja magasabb és erősebb, sűrűbb és feketébb a haja a többiekénél, szerette, hogy külföldről hozott hosszú autóval jár, és iszonyúan boldog volt, utólag ezzel a különös szóval tudta felidézni az emlékét, amikor először megengedte neki, hogy a kocsi első ülésén ülhet, úgy érezte, nincs olyan akadály, amit együtt ne tudnának legyőzni, ő és az apja, az apja és ő.

Szerette, hogy az anyjával sokat nevettek, és nevetés közben a tekerővel lehúzták a kocsi ablakát, és ő is lehúzta az ablakot, érezni akarta, amit ők éreztek, hogy a szél a torkukat szorongatja, hogy eláll a szavuk, és a levegő szinte beleég az arcbőrükbe.

Egyszer, talán tizenhárom éves lehetett, készített egy ládikát az apja születésnapjára.

Tizenhárom évesnek kellett lennie, mert a ládika az apja negyvenedik születésnapjára készült, bele is vésték a negyvenest, mégpedig a fedelére, cirkalmas, jól látható számokkal. Zárat is applikált bele, apró lakattal lehetett lezárni. A nagyapja tanácsára világosbarnával pácolta át, együtt keverték a színt. Nem volt nagy ládika, inkább ékszertartónak nézhette bárki, ha filccel nem rajzolt volna rá egy kezet, amit aztán ferde vonallal áthúzott. Akkoriban olvasta a Kincses szigetet, és úgy vélte, minden rendes családban elkel egy ládika a talált kincseknek. Tervezett egy sokkal nagyobbat is, azután elfelejtette.

Az apja igen örült az ajándéknak, de hiába nógatta, nem akarta neki elárulni, mit tesz bele, mielőtt elrakja az apró lakat apró kulcsát a világ szeme elől.

A titok az titok, szólt nevetve az apja, még neked sem árulhatom el, mi lesz benne. Hátha éppen a tiéd lesz az, amit oda rejtek. Azrael némileg csalódott volt, hogy olyan kicsi lesz az a valami, amit ő kap, már sajnálta, hogy nem nagyobbat eszkábált, a nagyapja biztosan segített volna egy komoly tengerészládát összeütni; a kis Azrael csalódottsága lassan szomorúsággá csomósodott össze, mint a krumplifőzelék, ha a nagyanyja nem keverte meg a gáztűzhelyen időben.

Épp ebédidőben érkeztek az üveghutához, ami voltaképpen ipari múzeum volt, mert összesen három üvegfúvó- és csiszoló mester dolgozott még kis csapatával a hajdan országos hírű gyáregységben. A népi motívumokkal tarkított főbejárat melletti traktátus múzeumként üzemelt, ahhoz az épületrészhez pedig, ahol a mesterek voltak megtekinthetők munka közben, egy jókora souvenir-bolton át vezetett az út.

Amíg a fiú a vitrinekben kiállított, szép kidolgozású üvegtálakat, poharakat és edényeket csodálta, Sára gyorsan megvette azt a két egyedi mintázatú, párban kapható ólomkristály poharat, amelyet az öccse még a belépéskor megdicsért. Ott helyben bevésette az A és S betűket, kihasználta, hogy az egyik idősebb mester a vendégek láttán félretette az ebédjét, és azonnal hajlandónak mutatkozott leülni a munkapadhoz, teljesíteni a vevő kívánságát.

Ha most azt mondod, hogy nem kellett volna, akkor isten bizony befogom az orrodat, és az egyik poharat lenyomom a torkodon, kötözködött Sára, és felhőtlen jókedvében azonvást úgy döntött: magának is csináltat két ugyanilyen poharat a mai nap emlékére. És meg is csináltatta.

Csak aztán vigyázz rájuk, nem szeretném meghallani, hogy eltörted vagy ellopták.

Vigyázni fogok rá, hangzott az ígéret, és Azrael szívére tett kézzel fogadta Szent Szilánk, az üvegfúvók és a notórius pohártörők védőszentjének nevére, hogy a Sárától a mai napon sok pénzért neki vásárolt, továbbá az ő testvérségüket még aznap este a vörösbor vérével megerősítő két pohárra úgy fog vigyázni, mint a saját két szép szemére.

A tőr még megvan, kérdezte ekkor Sára a világ legközömbösebb hangján, Azrael mégis majdnem elejtette a gonddal becsomagolt ajándékot.

A tőr.

Az ő, ki tudja, balszerencsét vagy jószerencsét hozó régi tőre bizony megvolt.

Hányszor gondolt rá, hogy el kellett volna hoznia ide is magával, ám attól félt, idegen helyre kerül, bárki bemehet majd a szobájába, és elviheti, elveheti a talizmánját.

Az egyetlen tárgyat, amit az apjától őriz.

Az egyetlen tárgyat, ami túlélte a gyermekkorát.

A családi legendárium úgy tartja, az apja egy meknesi kereskedőtől vásárolta, kisebb vagyonba került, állítólag eredeti, azok hordhattak ilyen tőrt, akiknek a családja vissza tudta vezetni származását Fatimáig, Mohamed próféta leányáig.

A kereskedő szerint Harun al Rasid bagdadi kalifa száz ilyen tőrt készíttetett a hozzá hű törzsek és dinasztiák legjobb harcosainak.

Azrael apja és a kereskedő a casablancai prefektúrán ismerkedtek össze, elvitte őt a Marrakes-kapun túli zsidónegyedbe, ahol a mészárszékek között volt egy kis antikvitások boltja, gyorsan bezárták a boltot, kitették a táblát, és nagy pusmogás közepette a hátsó fertályban, egy pohárszékkel álcázott faajtó mögötti, gyertyával megvilágított dohos helyiségben vette elő a bársonyba bugyolált kincset.

Cizellált ezüsthüvelyű, mesterien megmunkált, kecses ívű, egyenes tőr volt. Patkóíves markolata is színezüst volt, topázberakással, díszítése stilizált növényekből és kevés geometriai elemből állt össze. A tokja valódi tamariszkusz gubaccsal cserzett, és festőpáccal színezett, dombornyomásos kecskegidabőr, a berberek filalinak nevezték, és úgy volt varrva, hogy a skárához, vagyis az oldaltáskához legyen erősíthető.

Bűverőt tulajdonítottak neki, a monda szerint a viselőjét megvédi minden bajtól, ármánytól, betegségtől.

Azrael szeretett volna valamit válaszolni a nővérének, de egyetlen olyan szó sem jött a nyelvére, aminek hasznát vehette volna.

Örülök, hogy megvan.

Kicsit hallgattak, majd Sára folytatta: akkoriban te sokat betegeskedtél, gyakran volt magas lázad, nagy tályogok nőttek az arcodon, a melleden, még a fütyiden is. Az orvosok tanácstalanok voltak, anyu mindenkivel kiabált, a nagyi a könyveket búj ta, hátha talál bennük a kór ellen hasznosíthatót, az öreg a csatornába öntötte a festékeit, apu külföldön volt, mint egyébként mindig, amikor szükség lett volna rá. Telefonon beszéltek, anyu sírt, könyörgött, fenyegetőzött, kihallgattam őket. Apu egy héttel később megérkezett, egyetlen fillér nélkül, holt fáradtan és szőrösen jött haza, nekem sem hozott ajándékot, és még a déditől nászajándékul kapott felnyitható fedelű aranygyűrűt is oda kellett adnia a tőrért cserébe.

Hamarabb is érkezhetett volna.

Nem tudott. Így is körbeutazta a fél Európát.

Később azt mesélte a barátainak, úgy volt, hogy véglegesen kint marad.

Ez még azelőtt volt, hogy te megbetegedtél. Amikor megtudta, mi a helyzet veled, más döntést hozott. És azért vette meg neked a tőrt, mert hitt a varázserejében. Vagy legalábbis hinni akart, és csak ez számít.

Beteg lettem volna, kérdezett vissza Azrael, különös módon erre nem is emlékeztem. Igaz, a Nagymama szintén beszélt róla, és anya is szóba hozta, mégsem rémlik semmi. Valahogy kiesett ez az időszak.

Milyen sokszor elfelejtjük, amire pedig nagyon szeretnénk emlékezni, merengett magában Azrael, máskor viszont konokul visszatérnek, a legkisebb ingerre előpattannak képek, szavak, villanások, felismerések, és nincs rá magyarázat, nem hívtuk őket, mégis ott vannak.

Talán nem akarsz emlékezni.

Azrael a fejét rázta, nem, ő mindenre akar emlékezni, ő így van kódolva, szüksége van az emlékeire, mert ez a kézenfekvő módja annak, hogy lehetőség szerint sértetlenül őrizzük meg az énünket.

Érezte, amint kiszökik fejéből az összes vére.

Érezte, ahogy a saját maga ellen táplált néma haragját most sem sikerül kikerülnie.

De ma nem akarta elrontani ritka, és ezért számára mindennél becsesebb, együttlétüket nővérével; gyorsan témát váltott:

Képzeld, a Muter azt mondta nekem a minap, maga olyan, fiatalember, mint aki leesett a fáról, de soha nem ért földet.

Együtt nevettek megint, és Sára elhatározta, megkéri az öregasszonyt, beszélgessen el többször a fiúval, beszéljen a fejével, és amikor teheti, pátyolgassa, ráfér.

Bocsáss meg, magam sem tudom, miért jutott ez a tőr éppen ma az eszembe.

Ne viccelj, te vagy az első ember, akivel erről beszélni tudok. Inkább köszönöm.

Azrael fojtottan beszélt, nem engedte ki teljesen a hangjában megbúvó indulati tartalékokat.

Mintha még mindig egy gyermek beszélne belőled, aki nem akarja elfogadni, hogy a játékait a felnőttek egészen másra használják.

Már nem vagyok gyerek.

Szeretném, ha egy kicsit lecsillapodnál.

Már túl vagyok rajta. A nevetés a legjobb ellenszer.

A tájháznál álltak meg ebédelni. Népszerű hely, amióta a mögötte kialakított árnyas kilátóra éttermet építettek. Príma konyhájának hamar híre ment, és a turistacsoportokat is ide hordták, úgyhogy aligha lett volna ülőhelyük, ha a Muter tanácsára nem szólnak oda előre, hogy a kastélyszállóból két főnek legyen asztal ebédre.

A nőknek van érzékük a részletekhez, gondolta Azrael, és töltött maguknak a Sára által választott, vitán felül minőségi vörösborból.

Négy év óta ez volt az első közös ebédjük; úgy búgták végig, hol halk meghittségben, hol egymásnak feszülve, mint a szerelmesek.

Hallgassunk bele a beszélgetésükbe:

Emberi tulajdonság. Haydn fejét rögtön a halála után lemetszették a testéről, hogy tanulmányozhassák az agyát, és megtudják, hol lakik a zene, honnan ered a zsenialitás. De nem tudták meg.

Kitől tudsz te ilyeneket.

Valter nagy szakértő efféle témákban. Eredetileg orvos akart lenni, de csak boncmesterségig vitte, mielőtt üzlettel kezdett foglalkozni.

Kevés olyan dolog van, amihez nem ért a te Valtered.

Gúnyt érzek a hangodban.

Á, dehogy, csak így tudom kifejezni a csodálatomat.

Mondd ki nyugodtan, hogy utálod.

Ilyet én nem mondtam. Már csak miattad sem.

A vak is látja, hogy nem szimpatizáltok egymással. Már az első találkozáskor kiderült. Féltékenyek vagytok egymásra.

Lehet, hogy ő így látta, én nem. Nekem ő először az az ember volt, aki vigyáz rád, és a gondodat viseli.

Igaz, a gondomat viseli. Úriember, kínosan is az.

Nem szereted.

Szeretem.

Szerethetnéd is akár, ha nem tartanál tőle.

Miért kellene nekem tartanom tőle, mindent megad, a tenyerén hordoz.

Izzadhat is a tenyere. Téged kordában tartani...

Neki sikerült.

Eddig. És mert te is így akartad. Hiába törik be a kancát, az mindig emlékezni fog arra az időre, amikor még szabadon száguldozhatott a legelőkön.

Pályát tévesztettél. Nem jogásznak kéne lenned, hanem lótenyésztőnek.

Otthon is ilyen voltál: csak azért fogadtad el a játékszabályokat, hogy a kellő pillanatban megszeghesd őket.

Nem azért szöktem el, ha erre célzol. A magam útját akartam járni.

Én is azt akartam, mégsem hagytam ott csapot-papot.

Te más vagy.

Bővebben.

Te ártatlannak születtél. Rád sohasem lehetett haragudni fél percnél tovább, mert olyan nagy, kerek, bánattal és megbánással teli kisjézus-szemekkel néztél mindenkire, hogy akkor is megesett volna rajtad a szívünk, ha történetesen előtte felgyújtottad volna a házat.

Volt ilyen tervem, de hamar elvetettem.

Most úgy beszélsz, mint apu.

De én nem apa vagyok.

Őt is meg lehet érteni.

Nekem nehezen megy.

Azért ment el, mert nem tudott megbékélni önmagával.

Na, persze, nem tudott megbékélni önmagával. Ezért ütötte meg nagyapát, ezért vert engem, téged... és ezért szúrta meg anyát, kétszer is. Nehogy azt hidd, hogy azért mert kicsi voltam, hülye és vak is. Egyszer meglestem anyát fürdés közben, láttam a szúrások nyomait, valami fekete krémmel kenegette.

Fizetek.

Ne térj ki a válasz elől.

Befolyásolható vagy. Hamar elhiszed, amit el akarsz hinni, ez a baj.

Az miért baj, hogy hiszek a szemeimnek.

Mindig ilyen voltál, csak néztél a nagy, sötét szemeddel, és annak adtál igazat, aki utoljára szólt hozzád. Azt is egyből elhitted, hogy a cigányok gyereket kennek

a kenyérre, ha nincs mit enniük. És azt is, hogy a szomszéd házának tornáca mézeskalácsból van, meg, hogy van Isten.

Azt a Nagymama mondta, ne keverd ide.

De elhitted.

Ma is elhiszem. Ő nem téved.

Ébresztő, fiatalember, a nagyi már rég nincsen.

A temetésére sem jöttél el, honnét tudnád te azt.

Mert ott voltam. Messziről néztem végig az egészet.

Hazudsz.

Neked soha nem hazudnék. Láttam, hogy a szertartás után, amikor már üres volt a temető, visszalógtál a sírhoz. Sírtál is, akkor először.

Odajöhettél volna.

Gondoltam rá. De azt akartam, hogy egyedül vívd meg a saját harcodat.

Miért léptél le tőlünk.

Én is egyedül akartam megvívni.

Más oka is volt.

Talán, de ez most egyáltalán nem érdekes.

Apa. Apa miatt. Sokszor éreztem úgy, hogy valami nem stimmel. Rajongott érted, te is őérte, sülve-főve együtt voltatok, a legszebb ajándékot mindig te kaptad, aztán egyszer csak vége szakadt. Akkor kezdett el velem focizni, meg ilyesmi. Mit csinált veled.

Nem csinált semmit.

Mit csinált veled.

Semmi különöset.

Azt hittem, nekünk nem lesz titkunk egymás előtt.

Mennünk kell, a kocsisfiú már tűkön ül.

Tudnom kell az igazságot.

Döntsd el, mit keresel, az igazságot vagy a boldogságot. A kettő együtt nem megy.

Egy egész patak gyöngyözött Azrael homlokán. Nagyon tisztán, szinte fényképszerűen emlékezett arra a pillanatra, amikor egyedül állt nagyanyja koszorúkkal és virágcsokrokkal frissen telerakott sírjánál. Emlékezett a sírások távolodó alakjára, a napsugarak dőlésszögére, a darazsak zümmögésére, és arra, hogy úgy érezte, akkor néz szembe először azzal a semmi kis buta ténnyel, amit a felnőttek csöndes rettegéssel elmúlásnak neveztek.

Szájában megsűrűsödött a nyál, amikor a menetiránynak háttal, szemben a nővérével, végre elhelyezkedett a hintó piros műbőr ülésén.

Ányos, a kocsis, fontoskodó ábrázattal közölte velük, hogy a nagy ebéd után mindenképpen meg kell kóstolniuk a vidék egyik jellegzetességét, a kénes gyógyvizet, vagy ahogy arrafelé mondják, a csevicét.

Mintegy húszpercnyi andalító kocogás után érkeztek meg az észak-északkeleti fekvésű kiszögelléshez, aminek meredek oldalában, akár egy kilyuggatott vödörből, több ponton kis erecskék csörgedeztek lefelé egészen a dombhajlatig, ahol azután szépen egyesültek, és egyetlen lassan szélesedő mederben folytatták a csörgedezést.

A környékbeliek ezt a forrást, talán amiatt, hogy csak letérdelve lehetett inni a vizéből, Áldozónak nevezték.

Érdekes íze van, foglalt állást Azrael az első néhány kortyot követően. A Nagymami ivott ehhez hasonlót, zöldes üvegben, fehér címkével, emlékezett rá, a kredenc bal sarkában, a talpas óra mellett tartotta. Egyszer belekóstolt, savanyú volt, mint a ménkű, megindult tőle a hasa, a nagyanyja meg kinevette.

Jót tesz az emésztésnek. Orvosi javallatra nálunk is többen isszák, a múlt héten is rendeltem két kartonnal, de az valahogy más ízű. Kevésbé tömény, nem ennyire savanykás. De ez jó hűvös, annyi szent, mesélte Sára.

Sára visszament a hintóhoz, elhozta onnan a félig üres, megmelegedett ásványvizes palackot, kimosta, és megtöltötte savanyúvízzel. Visz a Muternek, úgy gondolta, cserébe a jó tanácsokért.

Már késő délután volt, amikor visszafelé indultak.

Sára arról mesélt, hogy három év óta elég sok változás történt, új szolgáltatásokat vezettek be, speciális ázsiai gyógymasszázsok, modern terápiás kezelések, vitamin sziget, zsírégető központ, és fallabda pálya is épült, a kastélyszálló mind népszerűbb, már külföldi törzsvendégeik is vannak. Nem egészen erről álmodott, amikor az életét tervezte, de anyagi gondjai egyáltalán nincsenek, és a ház leköti minden szabad percét.

És most már te is itt vagy, gyíte, gyíte, kiáltotta nevetve, és Azrael mellé huppant.

Azrael számára ez a szállodai élet kikötőt jelentett; egyszerre volt levezetés a kimerítő felvételi vizsgák után, és felvezetés az egyetem előtt. Nem beszélve a fizetéséről, és a borravalóról, ami sokat lendített amúgy törékeny optimizmusán.

Mi van a lányokkal, szegezte öccsének a kérdést Sára, csiripelnek ezt-azt a verebeink.

Ne már, lóg a nyelvem, ki sem látszunk a melóból, ha nincs Elza, már bedobtam volna a törülközőt.

Szegény fiú, nehéz lehet neked, rabszolgasorsban tartanak, éjt nappallá téve kell robotolnod, még arra sincs időd, hogy körülnézz kicsit a bikinis cicababák között, akik a kezüket-lábukat törik, csakhogy a szép portásfiú egyetlen vágyakozó pillantást is vessen rájuk.

Veled nem lehet normálisan beszélni.

Fordítva, öcsikém, veled nem lehet, én csak annyit kérdeztem, mi a helyzet nőci fronton, a mártír-szöveget másnak tartogasd. Látom, amit látok, ez a Zita lány szemrebbenés nélkül rádstartolt.

Ami azt illeti, elég zizi nő.

És akkor még finoman fogalmaztál. Inkább veszélyesnek mondanám. Nem lehet rajta eligazodni. A hajszínét is kéthetente változtatja, most éppen napsárga. És mutogatja magát a neten. Menj csak fel, és nézd meg. Mindenesetre vigyázz vele.

Bírom, hogy megmondja, amit gondol. Elég stresszes, és nem eszik rendesen, a műkörmei is ijesztőek, de legalább őszinte nő, igazi kis vadóc. Ami persze nálatok inkább hátrány, mint előny.

Lassan a testtel, az úszómestertől tudom, hogy egy időben keményen élt, lófrált, piált, drogozott, benne volt az éjszakában, gyanús alakokkal ismerkedett, ilyesmi.

Állítólag egy lakótelepi banda meg is erőszakolta. Elég tré a családi háttere, innen eredhetnek a zűrök.

Szerintem túl van rajta.

Mindegy. Azért örülnék, ha nem benne találnád meg életed pillanatnyi értelmét.

Azt hittem, jobban ismersz.

Így is van, de azért csak vigyázz vele. Instant nő, kéznél is van, és az a fajta, aki mindig kész valamit akarni.

Grétáról mi a véleményed, kérdezte Azrael semlegesre tervezett hangon.

Na, helyben vagyunk, kibújt a szög a zsákból. A mi kis Narcisszánk felkeltette a fiatalember érdeklődését. Mondjuk, nem vagy egyedül, a fél szálló őt szeretné megkapni, hallottam, hogy az a Jaguáros pasas, aki szív alakúra borotváltatta a mellszőrzetét, gyémánt fülbevalót vett neki, és térden állva könyörög, hogy menjen hozzá. Maxi úgy hívja a nőt: a B–52-es vadászbombázó. Ebből a vadász szóra külön is felhívnám a figyelmedet. Ha a szimatom nem csal, rád is kivetette a hálóját.

Rám is, kérdezett vissza Azrael feszülten, és nagyon gyorsan tudni akarta, még kire.

Látod, milyen naiv vagy, nem tudsz mást, csak szeretni és szenvedni. Közben a lényeget rendre szem elől téveszted. Ez a nő amilyen dekoratív, olyan rafinált. Tudja, kit érdemes behálózni. Egy kis vörös Mata Hari.

Mondd már.

Hohó, de odavagyunk. Máskor nyisd ki jobban a szemed, és figyeld, amint szíved hölgye kint a medencéknél zsűrizteti az idomait a férfi vendégekkel, közben titokban felfelé pislog, fel, jó magasra, egészen Valter irodájáig.

Azrael kis kápolnát vett észre a mező közepén, és intett Ányosnak, álljon meg egy rövid időre.

Már messziről is különös hangulatú épület volt, májusban tüzet fogtak a gerendái, morogta Ányos, a kocsisfiú, és kijelentette, hogy ő semmi pénzért nem megy közelebb, ők csak menjenek, ha úgy tetszik, elátkozott hely az, szellemek lakják, legalábbis ez a hír járja lent a faluban.

Azrael és Sára kézen fogva araszoltak előre, azt figyelték, nehogy valamilyen fémtárgyba vagy nagyobb szögbe lépjenek.

A kápolna homlokzatáról ledőlt egy jókora darab, és félig eltorlaszolta a bejáratot. Az ajtó helyén nagy kupacokban állt a hamu.

Mennyire más ennek a hamunak a színe, gondolta Azrael, és átsegítette nővérét a hamu- és kőrakások között. Beléptek.

A kis kolostorépület egyik fala koromtól feketéllett. Égett padok, leszakadt gerendák jelezték a tűz útját. A keskeny ablakok kőperemén gyíkok sütkéreztek. Párás fénycsík nyílt az ablakból a sarokig.

Nyelni is alig tudtak, mintha fűrészporral lett volna tele a szájuk.

Már éppen mondani készültek egymásnak valamit, amikor a derengő félhomályban, a bejárattal szemközti támfal előtti, félig leégett oltár fölött, a kápolna mértani középpontjánál egy teljesen ép szobrocskát vettek észre: égre emelt tekintetű, márványrózsás, fehér asszony őrizte az elhagyatott, pusztulásra ítélt imahelyet.

Összenéztek.

Azraelt, aki mindig úgy fogadta el a dolgokat, ahogy történtek, most egyszerre szorongatta valami megmagyarázhatatlan szomorúság és tehetetlen düh, sírni szeretett volna, vagy inkább kiáltani, belekiáltani a füstszagú mezők koraesti, nehéz levegőjébe, hogy az a szoborasszony, aki így átnéz időn és enyészeten, aki áthajol a legendákon, és megkövült tekintetét azokra függeszti, akik bárhol élnek is, és bármikor, hisznek őbenne, hisznek a szeretet létezésében, kimondott és kimondatlan szavai mindenhatóságában, és legfőképpen: az ő intelmeit követve mernek hinni saját magukban, szerette volna belekiáltani az üszkös csendbe, hogy az a márványrózsás, fehér asszony az az ő nagyanyja.

Az érzelmeinkkel szemben tehetetlenek vagyunk, nincs hatalmunk fölöttünk, bármikor ránk törhetnek, uralkodhatnak rajtunk, és ha nem vagyunk elég erősek, maguk alá gyűrnek, gondolta Sára, miközben az öccse szoborrá merevedett arcát fürkészte.

Honnét is tudhatta volna, hogy az emlékezet lágyítóján át ő egy másik fiút lát, nem azt, aki ott áll mellette, és a kezét szorongatja, hanem azt a kiskamaszt, aki a fájdalmával és dühével egykor egyedül állt a sír előtt, egyedül az idegen fejfák és kőszobrok erdejében.

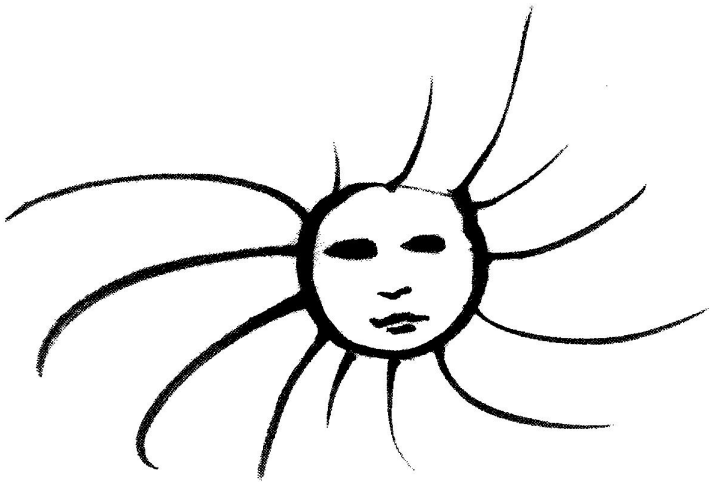
Menjünk, mondta Sára, de inkább belesuttogta a levegőbe, és kivezette Azraelt a kápolnából. Érezte, hogy pisilnie kell, nagyon és azonnal, ezért nem a hintó felé indult, hanem az ellenkező irányba. Csak akkor engedte el Azrael kezét, amikor az erős ingert már nem volt képes visszatartani.

Három kis lépést tett, majd az épület ép oldalfalánál megállt, felemelte a szoknyáját, villámgyorsan letolta a bugyiját, és szétterpesztett lábbal előre dőlve széles sugárban kiengedte a vizeletét.

Sára szelíd és váratlan szemérmetlensége lenyűgözte Azraelt. Leplezetlen, nőies, mégis testvéri mozdulatai növelték a hatás erejét.

Aznap akkor nevettek együtt harmadszor.

A fák már hosszú árnyékot vetettek, amikor visszaértek.

IJJAS TAMÁS

Levél a nyelvtanulásról és a megbocsátásról

Sirokai Mátyásnak

A pulóverbárányokat a szekrény karámjába
rendezgetem, orrukkal gyengéden megbökdösik
a naftalingolyókat, mikor rájuk zárom az
ajtót. Odalent, a második emeletig gomolyog
a köd, szálanként terelgeti a gyapjút a szél,
egy-egy erősebb lökésnél szétzilálódik
a páratömeg, alig hallható
szisszenéssel, mintha kócot tépnének,
lábnyom-szerű foltokban előtűnik
a beton. A nyitott ablak mellett
eltársalgok a szibériai eredetű
hideggel, töröm ugyan a nyelvet,
mégis megpróbálom a szél hátára
hurkolni a scsa betű sítalpnyomát,
és a tökéletes jerü ejtéséhez még
magam elé kell képzelnem egy kipeckelt
szájú csukát. A zimankó jól ismerte
hadifogoly nagyapámat, aki tíz napig
koplalt, mikor kitört a táborban a
tífuszjárvány, be is terelték a nyugatra
induló fertőző vagonba, már-már olyannak
tűnt, mintha lenyúzott bőrét csontjai
rámájára visszafeszítették volna. A
szibériai vendég tudja, milyen egy sámándob
döndülése, ahogy kitör a Van Allen-öv
karámjából a napszél, és az aurora
borealis, mint meggyújtott rókafarok,
végigsöpör az éjszakán. Ismeri a tengely
körül, kitárt karral való kerengést,
a szarvasbőgést, a gombák boszorkánygyűrűjét.

Három bárányt is magamra húzok, ne lépkedjen
mellkasomban a farkast kiáltó kézen fogva
a farkasordítóval, vagy legalább ne hallják meg
őket a 76-os és 74-es trolikon célirányosan
zötykölődők, a Váci úttól az Öv utcáig.
Az orosz nyelv nekem, mint Neked a cimbalom

preparálása, maga a megbocsátás, ahol csavarral,
gemkapoccsal, bankkártyával torzított rezgések
a múlt ködgomolyát, mint emberi talpak,
fel-felhasítják. És ott van egy ilyen lyukban
nagyanyám görcsbe rándult teste és
távolodóban a katonacsizmák hangja,
még egy sóhaj sem tud felszabadulni
a tüdőből, mintha száraz és jéghideg kőfejtő
lenne odabent, és az arc egyetlen vízcsepp-,
egyetlen nyüszítés nélkül torzul el. És
ott van a mi barátságunk is, mert van egy
pont, ahol óvatlanul majdnem eltörtem
a jövődet, mint egy ereszről lógó jégcsapot
(bár Te lennél jégtörő Mátyás), visszatekintve
ugyan nem történt semmi különös, de a köd
mégis csak arról tud beszélni, újratömve
a múlton támadt lyukat, hogy mi lett volna,
ha. Ezért kellenek a csavarok, a gemkapcsok,
a szétszabdalt bankkártyák. Eddig csak
az alaprezgésekről beszéltem, pedig
a felhangok az igazán izgalmasak,
ha a fotonok vagy a spermiumok
zengeni tudnának, ezek a felhangok olyanok.

Otthonról hazafelé tartok, a szülői házba.
Ez is egyfajta időutazás. Apám a kapuban
vár kitárt karokkal, a kerítésnek támasztva
nekem is jut egy hólapát, munka közben az
oroszról duruzsolok, mint a teavíz, mikor
forrásponthoz ér, a szavak is egyre sűrűbben
buzognak, a felszínt pukkasztgató
megannyi hőbuborék. Tudom, hogy apám
arcát égeti a gőz, saját emlékezete,
gyerekkorában még ez a nyelv a híveknek
hátat fordító latin ellen harcolt, és azt még egy
kisgyerek is érti, miért nem támadunk meg
egy hátat.

Anyám szüleiről beszéltem már, anyámban
is ott a tüske, de tudja, a nyelvben, amit
felejteni kell, van egy nap, minden héten
van egy nap, amikor a felszabadulás légó
pincéit üresen hagyja a feltámadás.

Nekem az emlékezés annyi, hogy megszálltak
minket (a kiket?) az idegenek, voltak arcmászók,
voltak savköpködők, és az Aurorán termettek
szép légytojások is, de azokat megtartották
kaviár gyanánt, csak a legyeket küldték ide a ruszkik.
Tudom, hogy vérre ment, persze, hogy vérre,
a saját vérvonalamra, mégsem tudok más
lenni a történelem után, mint félretett kagylóban
a szaggatott vonalhang. Bárcsak lenne legalább
a bal féltekém vajmi ideológia megnagyobbodott mája,
felszállni képtelen galambocskája, mogorva
morzsaporszívó.

Mintha egyszerre akarnék akol lenni
a nyájnak és vadon a falkának, így
vágtam bele az orosztanulásba, és
elvből, mint a múlt belül gyapjas,
kívül tüskés prédikációit, el kéne
vetnem a pátoszt, de az, hogy a семья
szó szerint: én vagyok hetedmagammal,
visszarugdos József Attilához. Persze,
lehet, hogy csak egy magyartanár áll
ott, vagy egy elmozdított köztéri szobor,
akkor legalább öngól. De hadd maradjak
a forrásponton még egy kicsit, térjünk
vissza a fenti szóhoz, ha kisiklik onnan
a lágyságjel (vipera egy Zagajewski versben),
és előre billenti a fejét a hangsúly, (mint
unatkozó a Zeneakadémián), akkor nem marad
más csak a mag (mag, vetőmag, sperma).
(Úgy fordultam, látod, az oroszhoz,
mint titkosíráshoz a kezdő szerelmes.)

Mikor haza felől tartok vissza az otthonomba,
a bordás altocumulusok alatt úgy lépdelek,
mintha valaki mellkasát mozgatnám,
lélegzetként, le-föl. (Ha láttál kakast, ami
a tyúkokat kerülgeti, akkor ezt a már-már
öntelt, hányaveti lábemelgetést, így is elképzelheted.)
Így telnek, látod, napjaim, s mert tele
vagyok olyan sebekkel, amiket nem
is én szereztem, egyre idegenebbül
mormolok, és mint egy ikonfestő,
vagy egy háziasszony félbetört
tojáshéjak között billegtetve

próbálom egymástól elválasztani
a felejtést és a megbocsátást,
ahogy az orosz is szétválasztja
a kék hatalmas víztömegét
mélykékké és galambszínűvé.

TÓTH KINGA

A Tollasbál-ciklusból

[KAPAR]

kaparja kinyomja
az összes pórust általában
nincs benne genny tátognak
a szeme alatti részen
ez az amikor kitágulnak olyanok
mint egy halszáj
folyamatos várakozásban
és mindig üresen

vérzik és kezd fertőződni ez
az amikor megnyugszik
megtette amit lehetett még
talán kiszedi az egész
szemöldököt is mert jó ahogy
érzi minden szőrszálát
húzza egyesével szereti

kapar amikor kimegy a
szobából és még beszél nem
kíváncsi vagy büntet ezzel
a nem figyeléssel kapar
amikor görcs van a tűrésben
segít kapar mert tudja
ha elolvassa nem lesz jó ezek
azok amikről nem beszélnek
egy kapcsolatban mert nem
veszíteni akarnak

[SORON]

a lebiggyesztett szájú lánynak
udvarol olyan a csöcsöd mint
20 deka parizer abban van
ész mer fejhúst is forgattak
bele mindenestül kellesz
te zabálnivaló fertőzést
viszek beléd ki fog dörzsölni
a gumi száraz vagy és allergiás
mégis lefekszel velem
odanyomom magam mint
a pritaminpaprika kiszorítom
a kocahúsodból a helyet
magamnak többfelé változatosan
vonlak be nylonnal ahogy
csomagolsz a soron mindig tudod
mennyi megy a tasakba pont
mint a csöcsöd akkora a 10 szelet
nem mosok kesztyűt utánad

GERŐCS PÉTER

Fiatal mizantróp

A barátomnak köszönhetően nem jött össze a vidéki egyedüllét. Vonatra szállt, és kiutazott hozzám a balatoni kulipintyómba; lehetett egy megérzése, hogy ott talál.

Nem terveztük meg a napokat, csak ültünk és néztünk magunk elé. Ő néha felhorkant a csöndben, és valami olyasmit mondott, hogy ha ő nem ebbe a századba született volna... „de elbaszták ezt is odafönt!" vagy „a kurva életbe, már megint szarnom kell. Nem hiába, megöregedtünk."

Elég lusta voltam, hogy beletörődjek a sorsomba. Feltettem a lábam egy székre, és az ablakon át bámultam a fiatal barackfa lombjának lassú mozgását. Néha oldalra sandítottam, és méregetni kezdtem a barátomat, elnéztem hosszú vékony karját, görbe lábát, sötét bőrét, éles arcvonalait, görbe, hányaveti tartását, vagy ahogy az ujjaival dobol a karfán. Ilyenkor újra felébredt bennem a harag, a kitörési vágy; hangzavarral lehetett volna legkönnyebben széttörni a beállt állapotot, de csönd volt. Teljes csönd.

Benyitott a szobába, és közölte, hogy boldogtalan vagyok. Akartam mondani valamit, de az indulat formái szétoszlottak egy sóhajtásban. A barackfa lombjában méhek keringtek.

Pár óra alatt teljesen kiürült a háztartás. El kellett menni a boltba. Mondta, hogy az kizárt, hogy ő menjen, dolgozik ő eleget, ne varrjak a nyakába ilyen szarságokat. Talán a korábbi gyengeségem miatt táplált bosszússágom tehetett róla, hogy a sarkamra álltam. Kicsaptam az ajtót, és mondtam neki, hogy vagy elindul a boltba, vagy kivágom, mint a szart.

Együtt mentünk. Azzal a jókedvvel, amit a hirtelen támadt viharokat rögtön követő enyhülés hoz magával. Utálatunkat elástuk. A főútig olcsó parfümök émelyítő bűzével nosztalgiáztunk, aztán visszaértünk a jelenbe, és sikerült ott is találni egy vékony közösséget, amiből még egy kevés nevetgélést is kifacsartunk. Úgy rúgtuk a port az úton, mint valamikor régen. A faluban voltunk. Körülöttünk néhány földszintes paraszthház, kocsma, templom és közért.

Nem volt sok pénzünk, de azért beültünk a kocsmába. Mindketten a pulthoz mentünk, és amíg a sörünket és a felesünket vártuk, a barátom jó hangosan megkérdezte, hogy mit csinálok mostanában. Hogy min dolgozom.

Nyilván tudta, hogy ez a kérdés a legtitkosabb rétegeim alá metsz, nem válaszolni azonban otrombaság lett volna. Próbáltam valami általánosságot kitalálni, ami mégiscsak megfelel az igazságnak. A kocsmáros is figyelt. Látszott a hátán a csapszék mögött, halkabban sziszegett a szénsav. „Csiszolgatom a gyűlöletemet." „Ez micsoda baromság!" – csapott le rá a barátom.

Döcögött a kocsmáros is, miközben ideadta a söröket. Próbáltam én is nevetni. Innen már nem volt kiút: mentem össze, mint az előző szerencsétlen mondatomban a formálódó gyűlölet.

A barátom a vállamra csapott. „Nincs is neked gyűlöleted. Kevés vagy te ahhoz. Na, igyunk!"

A nyitott kocsmaajtó egy szűk pászmában kilátást engedett a szélesen elterülő tájra; a lefutó lankákra, a szőlősorokra, a Balatonra. Vihar lesz, mondtam. „Szerintem meg leszarom." Többet nem próbálkoztam. Többek között azért sem, mert éreztem, hogy van valami igazság a barátom szavaiban, mintha távoli tanítások lennének, melyeknek nehéz megragadni a velejüket, ám ha sikerül, minden egyszerre világossá és nevetségesen egyszerűvé válik. Ismertem annyira, hogy tudjam, a barátom szemlélete kizárólagos, illetve vagylagos. Agresszivitásával valójában csak azt jelzi, hogy nem ül fel a szemléletek demokratizmusát hirdető ideologémáknak; egy ideológiát tessen az ember kiválasztani, és ahhoz tíz körömmel ragaszkodni. Ő erről a platformról egy jottányit sem hajlandó lépni, s ha valaki kapcsolódni kíván hozzá, akkor lépjen ezen bévül.

Arroganciája tehát csak jelzés volt, egy agitátum, hogy az ember siessen beférkőzni hozzá, mert másra sem vágyik, minthogy saját zárt örömei közt fogadhasson mást is; örömei pedig csak azért nem voltak, gondoltam én, mert nem volt bévül senki más. Támadása nem bántás volt, hanem egy sürgető meghívás. A meghívás pedig a könyörgésből kivillanó gyengeség leplezése.

„Ne bámulj, hallod! Hát, ki a fasz vagyok én, hogy te csak úgy bámulgassál. Idd ki, aztán hozok még egyet ebből a kitűnő évjáratból."

„Nem iszom többet. Nem lesz pénzünk kajára." „El nem tudom mondani, hogy ezt én mennyire magasról leszarom."

Együttlétünkhöz szervesen hozzátartozott az is, hogy nem néztünk egymás szemébe. Nem álltuk egymás pillantását, legfeljebb a szoba és a szemünk két sarkából, de inkább onnan sem. Fáradtságot színleltünk, legalábbis én. Ha az ember fáradt, akkor fejmozgás nélkül, csak úgy, a semmibe mondja a dolgokat, még a legszemélyesebbeket is. Persze ahhoz, hogy ezek a dolgok ne veszítsenek a hitelességükből, hogy ne lepleződjön le a színlelés, melyről hallgatólagosan persze mindketten tudtunk, néha meg kellett nyomni közlendőink kurta intonációját. Például egy ásítással.

„Na, mikor basztál utoljára?" – kérdezte valamelyikünk (hirtelen nem is emlékszem, melyikünk) az újság mögül, amely elfedte árulkodó arckifejezéseinket. A kérdés nem várt választ, csak elhangzott. Nem a másikra volt kíváncsi, hanem csak a kérdező bátorságára: ha elhangzik a kérdés, akkor az illető bátor az egyre keményebbre merevedő semmit újra fellazítani, ezzel egyszersmind egyedül maradni a csöndben.

Inkább ő kérdezett. Ha nem kérdezett, és nem is utasított, akkor úgy beszélt, mintha válaszolna valamire. „Na ja, majd én fogok elmosogatni."

A ház alsó emeletén két helyiség volt. A konyha és a nappali, az emeleten pedig egy jókora tetőtéri szoba. Talán annak a szobának az ottléte segített átvészelnem a legkínosabb pillanatokat. Nem voltam sarokba szorítva. Azt gondolhattam, hogyha majd eljutunk egy bizonyos határig, a fáradtságomra hivatkozva egyszerűen fölmegyek az emeletre. Ám az ottlétünk alatt egyszer sem mentem fel, sőt, valahogy mindig úgy alakult, hogy egy légtérben maradtunk. Ha valamelyikünk kiment a konyhába, vagy a teraszra, a másikunk mindjárt utánament.

Kint álltunk a teraszon és néztük a szőlősorokat meg a seregélyeket. A nap még sütött kevés erejével, de a szezonnak már vége volt. Talán az egész domboldalon csak ketten voltunk.

Kikapta a szájából a cigarettát, és a parazsával belebökött a tájba. „Az egy nagyon komoly kis vitorlás. Két személyes az egész, de olyan gyors, mint a picsafüst." „Menjünk le a partra." „Dehogy megyünk. Nem vagyunk pisisek, hogy megfürödjünk a fosban." „Menjünk le. Nem fürdeni, hanem mert onnan más a délipart. Csak azért." „Hidd el, nem fogunk lemenni." „Két sörre jó vagy nálam."

Még le sem értünk a dűlőútra, egy borospincében találtuk magunkat. Mégsem egyedül voltunk a domboldalon; Imre bácsi idén később állt neki a szüretnek. Kiugrott a pince kapuján, és mindenféle felesleges üdvözlés nélkül becibált minket, mint a vájatából leselkedő ragadozó a nyakon mart áldozatait. Nem volt apelláta: inni kellett. Imre bácsi arca maga is olyan volt, mint a szőlősorok mélyen barázdált dűnéi, melyeknek majdnem felét kitakarta a barnakeretes szemüveg csillogása.

„Ez a sor olaszrizling. Ez a sor zenit" – mást nem mondott. Töltött. Nem volt felesleges koccintás. Hörpintettünk. Aztán ránk nézett, pár szál haját nagy kemény tenyerével előre simította, megvillant a szemüveglencse is; várta a méltatást.

Összeszedtem minden tudásomat, hogy ne érezze elpocsékoltnak a belénk töltött bort. „Ez a zenit a szokásosnál is édesebb. Furcsa, hogy ilyen jól érzi magát a Balaton-felvidéki kemény lankákon." „Ugye!" „Öblítsék le az olaszrizlinggel. Ez a tavalyi különösen jól sikerült." „Hát bátyám, nem is értem, hogy nem találkoztunk még. Leginkább ki sem jönnék ebből a pincéből, amíg a bor tart" – így a barátom.

Ahogy régen, most is feszengtem miatta. Kínosan ért, hogy ilyennyire nincs diplomáciai arányérzéke, hogy minden mondatával elveti a sulykot, és mint régen, most is meglepett a következmény: Imre bácsi, akit régről ismertem, mint boros szomszédot, azonnal le volt kenyerezve. Imre bátyám oldalra lépett, önkéntelenül is kirekesztve kettejük bizalmas köréből, és hosszú okfejtésbe kezdett arról a speciális borkészítésről, amelynek a titkát egyedül ő ismeri. A barátom néha megértőn bólogatott, és hozzátette, hogy „hiába, nincs párja a magyar bornak a világon, a kurva mindenségit!" „Ugye!"

Ki voltam rekesztve. Az jutott eszembe, hogy most kapok pár percnyi, talán félórányi szabadságot, de azonnal beláttam, hogy ez nem igazi szabadság, mert egyrészt nem tudok kimenni a helyiségből, másrészt minden logikus okfejtésem ellenére inkább… nos, egyfajta… bizony, egyfajta féltékenységet éreztem. Bizonyos értelemben megcsaltak, vagy legalábbis elárultak. Néztem az öregember és a barátom konklávéját, amely persze egy egyoldalú érdek kielégítésének lehetőségét volt hivatott megteremteni: amíg Imre bátyám magyarázta a nagy titkot, az én barátom, sűrű bólogatások közepette, még sűrűbben töltött a poharába. Hol a rizlingből, hol a zenitből, és közben színlelte a cinkosságot. Én ezt láttam, de persze nem szólhattam.

Eszembe jutott egy nagyszerű ötlet. Amikor Imre bácsi felért a történeti ívének a legtetejére, és megpihent egy kicsit, hogy végigtekintsen titkos birodalmának fennsíkján, megkérdeztem, hogy van-e már idei must.

„Ilyenkor még nincs. Hogy lenne!" Engem ennyiben is hagyott. Az ezt követő várakozás még keservesebb volt, ráadásul a hideg pince nehéz levegője is émelyí-

teni kezdett. Amikor a barátom már megitta azt a mennyiséget, amennyivel meg tudott elégedni, akkor a váratlanság varázsos lendületével Imre bátyám levegővételébe vágva jó parasztosan elköszönt, és kifordult az ajtón.

„Vén fasz." – mondta – „Ennyi baromságot!" „Ne viccelj, kiittad a vagyonából." „Jaj, de kis ostoba valaki. Akkora árat fizettem azért a pár kortyért, hogy tulajdonképpen az adósommá tettem. Bármikor bemehetek inni abból a pancsolt szarból. Amúgy meg neked spóroltam. Ennyivel kevesebbet kell fizetned a parti játszótéren. Elég megköszönnöd." „Akkor most megyünk a partra?" „Dehogy megyünk! Visszamászunk a házba és alszunk."

Kétfelé indultunk, ő a házba, én a part irányába, de közben végig azon gondolkoztam, hogy vajon mit csinálhat egyedül. Hogyan sajátítja ki a másét, rúgja föl a lábát a tiszta dohányzóasztalra, hogyan trappol végig a házon, terjesztve ki egyre jobban a birodalmát a birodalmamban, belülről emésztve föl mindent a külső vázig, mint a pók az áldozat belsejét, hogy végül csak az üreges ház marad.

Megvonta a vállát, és elindult fölfelé a dombon, hosszan néztem utána. Együtt tűntek el: ő a kapu, a nap a domb mögött.

Akkoriban nem volt rendes munkám, és ez rettenetesen idegesített. Bosszantott. Dühített. Aztán megkeserített. Olyan hosszan tartott életem reménytelen állapota, hogy nem volt cél, amire a haragomat összpontosíthattam, ezért megmaradt bennem; mintegy önjáróvá vált. Néha erőt vettem magamon, és apró terveket próbáltam összeszálazni egy papírlapon, de gyorsan és könnyen kedvemet szegte az újra rám boruló semmi. Ilyenkor volt, hogy napokig bámultam ki magamból, ki az ablakon, sokszor ugyanabban a testhelyzetben. Később felfedeztem, hogy mozgás vagy valamilyen irányított tevékenység közben is tudok bambulni. Hangosan, kongva ásítottam magamban, belső szemem, ha volt, elkerekedve bambult, de nem kifelé, hanem befelé: anélkül pásztázott a részletek között, hogy felfogta volna a jelentésüket, vagy hogy egyáltalán érdekelték volna azok a részletek. Mozgott a szemem, mert az könnyebb és megnyugtatóbb volt, mint kiszögelni egyetlen pontra. Mintha az elefántnak valaki azt mondaná, hogy ne dülöngéljen a ketrecében, hanem álljon vigyázban, mozdulatlanul.

A dűlőút mellett ültem a fűben, és egy követ bámultam, ki tudja, mióta. Elgurítottam, aztán fölálltam és utánamentem. Megint belerúgtam, és mentem utána. Nekibátorodtam, és akkorát gurítottam rajta, hogy nem találtam a gazban. Koromsötét volt. Felnéztem: egy kutya állt előttem és vicsorgott. Megmerevedtem.

A kutya oldalra kapta a fejét, nyekkent, és már a levegőben is volt. „A jó édes kurva anyád." Odaugrottam a kutyához. Még élt. Egy bordája törhetett el, talán átszúrta a tüdejét. „Na gyere, mégiscsak megszomjaztam."

Aznap este felvetődött a kérdés, hogy meddig maradunk a házban. Világos volt, hogy egyedül nem megy el, ezért próbáltam arról meggyőzni, hogy mihamarabb menjünk haza; pénz híján úgyis csak döglődünk.

Egy köteg pénzt dobott az asztalra. „Nesze. Ez még vagy két hét."

Aprítottam a fát, hordtam be a házba. Szemerkélt az őszi eső, hirtelen nagyon hideg lett. A szél rázta az ablakokat, sodorta a cserepeket a tetőn.

Nem nagyon lehetett hozzászólni, de nem is bántam. Valamivel nagyon el volt foglalva. Lerántotta az ágyról a lepedőt, és egy bicskával elkezdte felhasítani. Áll-

tam a szoba közepén, és arra gondoltam, hogy voltaképpen teljesen mindegy. Inkább alszom lepedő nélkül, minthogy kérdezzek, s hogy ő válaszoljon, vagy még inkább: ne válaszoljon. Négyzet alakúra vágta, majd elővette a fekete cipőpasztát, és középen két, egymást keresztező vékony vonalat festett a vászonra. Kiegyenesedett, és elégedetten rám vigyorgott. „Jó, mi!" „Mi ez?" „Ne aggódj, még nincs kész."

A lepedő négy négyzetre volt osztva. A barátom kisfiúsan átszellemülve, hogy még a nyelvét is kidugta a szája sarkán, a jobb felső és a bal alsó mezőt a vékony kis ecsettel akkurátusan, centiről centire haladva, befestette feketére.

Én még mindig a szoba közepén álltam pár fahasábbal. A barátom felpattant, elszaladt a sufniba, valami hatalmasat reccsent, aztán visszasietett a cirokseprű letört nyelével. A törés hegyet faragott a nyél végére, amellyel könnyen tudta a fát belefűzni a vászonba.

„Kész van." „El kéne ásni azt a kutyát, mielőtt szétázik az esőben." „Ülj le a seggedre, mert nagyon fárasztó állandóan azt éreznem, hogy ott állsz." „Ássuk el a kutyát." „Az a kutya már régen nincs ott." „Miért ne lenne ott?" „Mert elbújt valahová megdögleni." „Nem kellett volna megölni." „De hisz nem is öltem meg."

Vigyázzba állt, és mint a katonák, egyszerre dobbantott a lábával és oldalra feszítette a karját, amelyben a megdöntött zászlórúd meredt, végén a meglibbenő sárga-feketekockás vászonnal. „Jelentem, a gonoszságától szenvedő kutyát megmentettem az élet terheitől. Jelentem, a kutyát felhoztam ide, és a ház tövében elástam. Jelentem, a ház lakóit súlyos kór támadta meg, ezért azonnali hatállyal karantén alá kell vonnunk minden itt tartózkodót."

„Dehát…" – habogtam, mire a barátom belehajolt a képembe, és azt suttogta:

„…ki a fasz vagyok én?" – azzal kiment.

A karantént jelző zászló két hétig lobogott a ház Balatonra néző homlokzatán, az eresz egyik repedésébe dugva. Eső áztatta, szél cibálta.

Egyik reggel ajtócsapódásra ébredtem. Felültem az ágyban: ott állt a kutya a küszöbön, egyik bordája kiszakadva az oldalán. Újra egy ajtócsapódás. „Ébresztő!" – kiabált a barátom. „Csináltam finom rántottát."

Megállt a konyhaajtóban egy reggelizőtálcával, rajta csakugyan egy nagy tál rántotta, kenyér és egy kupica pálinka. Arcán őszinte büszkeség ragyogott. Odahozta az ágyba a tálcát. „Ülj fel!" Még jobban felhúztam magam, hátamat egészen a falnak döntöttem. „Ezt most szépen megiszod." Nem tudtam ellenkezni, a pohár már a számnál járt. „Azt tudod, hogy a feles éhgyomorra enyhe belső vérzést okoz?" „Nem baj, a belső vérzésnek is megvan a maga szerepe." „De hát én nem vagyok beteg." „Jaj, dehogyis nem. Idd csak meg." „Hol szerezted?" „Imre bátyámtól szereztem. Olyan törköly, hogyha rekedésed volt, összefosod magad, ha hasmenésed van, rekedésed lesz." Nem akartam többet tudni, megittam.

A pálinka brutalitása azonnal felébresztett. Mintha arra ébredtem volna, hogy üldöznek: nem volt kétségem semmivel kapcsolatban. A rántotta kenyérszalonnával készült, jó sok olajon, vagy hat tojással. Mást nem tartalmazott. Miközben ettem, a barátom az ágy szélén ült és bámult, szinte nyitott szájjal. „Jó, mi?" „Mmm, nagyon." Bakancsáról hatalmas sárrögök potyogtak le, épphogy nem ért a lepedőtlen ágyhoz.

A takaró alatt meleg volt, de kívül minden hideg, nedves és koszos, mint egy turistaházban. Az ajtó tárva nyitva, kintről befújt a szél, az esőpermet.

Miután felöltöztem és ki akartam menni a házból, a barátom megállított. „Hoppá! Hoppá! Nem megyünk sehova. Kijárási tilalom van a házból." „Miért lenne?" „Na, mit gondolsz, miért? Fertőző betegek vagyunk." „Ez baromság, engedj ki." Röhögött, mintha csakugyan játék volna az egész, de a bakancsát nem vette el az ajtótól. „Nem megyünk sehová." „Bazmeg, te teljesen hülye vagy. Csinálj egy kávét, én addig szívok egy kis friss levegőt."

Homlokomra tette nagy barna kezét. „Egyrészt lázas vagy, másrészt elkél a segítség. Nélküled biztosan zátonyra futunk." Nem akadékoskodtam sokáig, már a kezében volt a lázmérő. Csakugyan lázas voltam. Magam ellenőriztem le. Harminckilenc és fél. Nagyon megijedtem, bebújtam az ágyba.

Miután betakaróztam, nemsokára megérkezett az első hőhullám. Éreztem, hogy kiszáll belőlem minden erő, és lesújt a láz.

Odakint szép idő volt. A felvont függönyök mögül itt-ott besütött a fényes őszi nap; nyugodt lélekkel merültem el a láz hozta gyors és feneketlen álomba.

Nem emlékszem a képek hullámaira, csak arra, hogy a ház lassan ringott, mint egy jókora hajó. Párszor mintha kinyitottam volna a szemem: a barátom felemelte a fejemet és megitatott, mint egy sebesültet. Próbáltam félálomban visszaemlékezni arra, hogy milyen ruhában láttam utoljára. Talán fekete kéményseprő ruhában. Vagy matrózruhában. A felső ruházat és a nadrág mindenképp egyszínű volt. Visszagondolva, valamiféle egyenruha lehetett, de semmiképp sem katonai. A nadrág szára a lábszárhoz idomulva vékonyodott, aztán bakancsban végződött. A felsőtesten ing volt, betűrve a nadrág alá, és mintha valami kötelékféleség is át lett volna hurkolva a vállán. Talán még egy tiszti sapka is lógott a vállpántja alatt.

A tekintetére tisztán emlékszem: kötelességtudó és gondterhelt volt, amilyennek még nem láttam, vagy legalábbis még soha nem tárta fel előttem gondjait ilyen nyíltan.

Legközelebb, amikor kinyitottam a szemem, az ablakban állt, a függöny mögül lesett kifelé; a hátán látszott, hogy koncentrál. Próbáltam felmérni, hogy vajon jobban érzem-e magam, vagy rosszabbul. Gondoltam, felállok, abból biztosan kiderül. Kikászálódtam az ágyból, és szinte azonnal elszédültem. „Feküdj vissza – mondta – még nem vagy jól." „Nem gyengülhetek el teljesen. Járkálok egy kicsit a lakásban." Megfordult. „Rendben van. Nyolc percet kapsz." Micsoda szigor, gondoltam.

Átmentem a konyhába. Ott még jobban fáztam, mint a nappaliban. Éreztem, ahogy felver a padló hidege: köhögnöm kellett. Kinyitottam a palackot, és alágyújtottam egy lábos víznek. Nem mozdultam el a tűzhely mellől, amíg a víz fel nem forrt.

Sürgettem az apró buborékokat, hogy szaporábban szaladjanak a felszínre, hogy nőjenek nagyra és töltsék el az egész víztömeget, hogy a víz már ne is víz legyen, hanem maga a forrás. Kiöntöttem egy kancsóba, beleszórtam mindenféle fekete tealeveleket, de mielőtt visszaindultam volna a bázisra, egy pillanatra megéreztem az üres lábos hőjét. Fölemeltem, és az arcomhoz tartottam. Csukott szemmel élveztem a forró fémsugárzó melegét.

A sötétben megint a menekvésre gondoltam; valahogy véget kell vetnem ennek a baromságnak. Ám ezúttal másként gondoltam szabadulásom történetére: nem eltűnésként, hanem várakozásként. Vártam, hogy partot érjünk.

Elfogott a hányinger, de még hosszan, nagyon hosszan rengett körülöttem minden: a falak, a tető, az utca, a kerti szőlősorok; mocorgott alattam a domboldal, az egész föld.

Hogy mennyi ideig tartott a jelenés? Nem tudom. Ha valaki azt mondta volna, hogy három hétig, minden további nélkül elhittem volna neki. Mondhatott volna három hónapot is. Ez esetben három hónapig volt szüntelenül hányingerem. A tájékozódásomat tökéletesen elveszítettem, ám a fizikai koordinálatlanság kihatott az időbelire is. Pár másodpernyi eseményre tudtam csak visszaemlékezni, vagy talán úgy pontosabb, hogy nem voltam tisztában vele, mit tárolt az emlékezetem.

Az, ahogy a dolgokat érzékeltem, kezdett egyre inkább egy vízszintes vonalhoz hasonlítani, amely egyszerűen körbeszalad körülöttem, és nem csinál semmi egyebet. Rémlett egy másik egyenes vonal is, az meg az ég felé tartott, s ha a vízszintes vonal néha ingott is egy kicsit, ez a függőleges mindig mozdulatlannak látszott. Néha hangosan recsegtek-ropogtak körülöttem a tárgyak, de a hang ereje, vagy létérzékelésem időnkénti kibillenése és hullámzása, a föld morajlása nem valamiféle apokaliptikus vízióra hasonlított, hanem a mélaság impotenciájára, egyfajta viccre, amelyben a hatalmas és az aprócska találkozik, és nem veszik észre a történet aránytalanságát, amelynek főszereplői. A hangos recsegés tulajdonképpen halk volt, vagy inkább lassú. A vonal hullámzása is az egyenesről szólt, a mozdíthatatlanról. Arról – bármily nevetségesen hangzik is –, hogy csak a tekintet viszonylagosságában jelentkezik a mozdulat tünete. Egyszerűen szólva, a függőleges egyenes, amelynek a tövében foglaltam helyet, és az állandóan, lassan hullámzó vízszintes kör, nem volt más, mint egy koordinátarendszer, amelynek a középpontjában ültem. Hogy mást ne mondjak, ez volt az én koordinátarendszerem, vagy még inkább: én voltam ez.

Nem szállt át bennem még csak egy távoli sirály sem. Nem vonultak bennem felhők, képzeletem falára nem rajzolódott semmiféle távoli part, netán hegyvonulat.

Majdnem nesztelenül, épp csak pár reccsenéssel kísérve fordult meg a hatalmas test, amelyben ez idáig utaztam, aztán minden megállt.

Kinyitottam a szememet: a sötétben a barátom feketebőr bakancsának recsegése és surranása hallatszott. Éjszaka volt, a lámpák nem égtek, a ház ajtaja tárvanyitva. Egy ideje már nem éreztem szagokat, ezért nagyon meglepett a benzin hideg bűze.

„Ébren vagy?" Bólintottam. „Hé! Ébren vagy?" „Ja, igen, ébren vagyok." Odalépett az ágyhoz, felkapcsolt egy elemlámpát, és a paplanra dobott néhány rongyos papírt. „Körbe van véve a domboldal – bökött egy térképre –, nem lehet kitörni. Az élelem még körülbelül négy napig elegendő. Az emberek félnek. A te parancsodra várnak." „Azt mondtad, hogy neked még van pénzed. Holnap kimegyünk vásárolni a közértbe." „Baromállat. Emberéletekről van szó." Hangja ezúttal nagyon komoly volt. Nem zavarodottságot, önváddal teli magányt fejezett ki, felhangjai között nem volt kétségbeesett marakodás: őszinte aggodalommal beszélt. „Ne haragudj. Máris öltözöm." Közben hadállásról magyarázott, elfoglalható pozí-

ciókról. Megkérdeztem, hogy mikor lesz az első ütközet. „Az első ütközet két napja tart. De az is lehet, hogy ez már a második hullám."

Kiosontunk a tornácra. Csakugyan gyanús volt a csönd. A közeli fák tövében néha neszezett valami. Megrémültem. „Ezek a mieink. A te közvetlen őreid. Köztük volt Imre bátyám is. Ő már elesett." „Micsoda!?" „Psszt! Halkan."

A barátom hirtelen elszaladt, guggolva, nesztelenül. Körülbelül húsz métert ment. Halk suttogást és pisszegést hallottam. Visszafojtottam a köhögést. Megint pisszegés. Eszembe jutott, hogy talán nekem szól. Elindultam arra, amerre a barátom ment. Valaki megragadta a kabátomat. „Psszt. A Zoli most sietett vissza a különítményhez. Néhányan átmennek a faluba segítségért. Azt mondta, legkorábban reggelre érnek vissza, addig ki kell tartanunk." Iszonyú erősen megmarkolt. „Kitartunk reggelig, megértetted?" „Meg. Megértettem." „Akkor azt ajánlom, sürgősen találj ki valamit." „Úgy lesz. Kitalálok."

A térkép fölött tanulmányozni kezdtük a frontot. Az előretolt helyőrség a dűlőút fölött sáncolta el magát a barackfák tövében. A kutyások Imre borospincéje mögött várták a parancsomat, házunk körül a lövészezred. Az ellenséges csapatok a dűlőút mögött voltak. „Kétlem, hogy egyetlen támadási felületünk lenne. Miért ne tudnának a különítményről, amelyik a faluba sietett segítségért. Egy részük ott fogja várni őket, hogy elvágják a felmentő sereget a háztól. Reggelre várjuk őket, tehát még napfelkelte előtt biztosítani kell nekik az utat." „Elterelő hadművelet délen?" „Nem. Nekik fontosabb, hogy ne érkezzen meg a segítség, mint egyetlen ütközet. Az ő csapatuk mindenképp ott fog állomásozni." „Akkor hogy hatástalanítjuk őket?" „Sehogy. A különítmény után megy egy futár, hogy kerülővel jöjjenek, hátulról, északnyugat felől."

Elkértem az elemlámpáját. „Minek az?" „Add ide!" A meleg üveglapot az arcomhoz tartottam, mintha fényt inhalálnék. Hatalmasat dörgött az ég, egy perccel később pedig mintha lezuhanna egy vízfüggöny, szakadt az eső.

Egy darabig csendben álltunk; a barátom előbb szólalt meg. Elcsüggedt volt, és egy kissé beletörődött. „Ágyúk. Elkezdődött, a kurva mindenit. Elkezdődött."

Irgalmatlan torkolattüzek villantak körülöttünk, s a lassan kihunyó parázs hullása pár pillanatig még csíkot hagyott a levegőben, de már dörrent a következő.

Nagyon hamar megtanultam a fegyverek hangjait. Volt, amelyik élesen és ritkásan kelepelt lent a völgyben, volt, amelyiknek mély, szinte lágyan duruzsoló ropogása majdnem egybeért egy folyamatos hangorkánná, voltak olyanok is, amelyek hangjai mélyről jöttek, és egy pillanat alatt a sípszó magasságáig jutottak, mintha óriási dugattyúk lennének, s utánuk egy pillanatra a süket csönd, a kiszivattyúzott fül magánya. Voltak közönséges pisztolydörrenések és mordályok durranásai, petárdaszerű csattanások a fülem mögött, felfröccsenő földhalmok az aknák dobbanására. Olykor felsírt a légvédelmi sziréna, de azonnal szétszakította egy gránát horkanása.

Néha eltávolodott a front, a hangok elmerültek a völgy mélyén, és csak távoli, egybekavarodó kattogásként visszhangzottak. De egyetlen emberi hangot sem hallottam, egyetlen árulkodó felkiáltást, vagy öntudatlan jajszót, felszakadt tüdő sípolását, kettémetszett giga hörgését: semmit. Csak az embertelen harcot.

Parancsokat osztottam. Soha nem láttam, kinek, soha nem hallottam a választ, a tudomásulvétel bármi jelét, mégis osztottam, sőt, szórtam a parancsokat, suttogva, aztán már ordítva, egybehangozva a robajlással.

Régóta nem láttam a barátomat. Nem tudtam, merre van; hogy van-e. Visszanéztem a házra, nem messze voltam tőle. Falai homályosan és kivilágítatlanul álltak a sötétben, üresen, mégis karantén alá vonva, mintha nem is volna benne más, csak a fertőzés, amit életünk árán kell védelmeznünk.

A robbanások ellenére a parti úton ugyanúgy suhantak el az autók, mint rendesen, hétköznap éjszaka.

Mindig a kiszámíthatatlanság: bármikor, bárhonnan belém robbanhatott egy repesz, vagy csak tarkón vágott a légnyomás. Mindegy volt, hol, milyen menedék mögé állt az ember, maga a menedék is robbanhatott, dőlhetett, üthetett… és ütött is. A levegőben dobáltak láthatatlan erők; ütöttek át az éjszakai égen.

A napfelkelte előtti pillanatokban a dombtetőn rohantam át, a falu irányába. Szakadt az eső, folyt a sár. Mezítláb menekültem az őszi hidegben. Az apró gallyak pár helyen felsebezték a bőrömet, kutyatetemeken kellett átugranom. Annyira köhögtem, hogy egyszerre felülkerekedett a fájdalmon az ijedtség. Mi lesz, ha meghalok.

Lemaradtam a többi menekülőtől, akikről nem tudtam, kik és merre járnak. Egy percre eltűntem a sötétben, esőverésben. Belekapaszkodtam egy rövid, göcsörtös tölgyfába, és teljes erőmből magamhoz öleltem. Nem volt szünet a köhögésben, mintha leszakadni készülne a tüdőm, egyre kisebb helyen nyújtózkodott, dübögött a mellkasomban. Fény szűrődött át a szemhéjamon. Nem messze a fák és az esőfüggöny mögött hatalmas máglya égett, és lassan az orromba kúszott a benzin nyeldeklő, súlyos, édes szaga.

Köhögésre ébredtem, de nem az enyémre: a barátom köhögött a konyhában, aztán bejött egy alumíniumkancsó gőzölgő teával.

„Ugye nem köhögtél bele! Még megfertőzöl." „Igyál, te nyakas! Beszarás, menynyire átfagytam tegnap."

„Hogyhogy?" „Elfoglalták a házat, el kellett menekülnünk." „Hol vagyunk most?" „Egy menedéken. Nem kell majrézni. Felégettem a házat." Vigyorgott.

„Haza kéne menni. Nekem otthon dolgom van." „Haza? Mi a faszról beszélsz már megint, kispolgár barátocskám! Nincs is haza." „De igen, nekem van, még ha ez téged dühít is."

„Már miért dühítene? Ha neked van valamid, ami nekem nincs, akkor örülök, hogy legalább neked van. Hát, ki a fasz vagyok én, hogy irigy legyek rád. Örülj helyettem is."

„Annyira hamis vagy, hogy még a levegővételedet sem hiszem el."

„Hát az kurvaszar lehet. Főleg azért, mert kettőnk közül nem én vagyok az, aki hazudik. Bennem sok szar lögybölődik, de azt, hogy hazudnék, nem hiszem, hogy el lehet mondani rólam."

„Ezt te most tényleg komolyan mondod? Vagy talán azt hiszed, hogy az arroganciád és az alpári stílusod az őszinteség fedezete?"

„Aha. De legalábbis sokkal inkább, mint a te húgyszagú mulyaságod, a kis elhallgatásaid. Látom a fejeden, hogy tízig számolsz magadban, meg nyelsz nagyokat."

„Ennek semmi köze a hazugsághoz. Ennek a neve: tapintat. Veled ellentétben én megtanultam létezni az emberek között. Te a mocsokba való vagy, egy tyúkfossal ellepett ólba. Ott a te szabályaid szerint létezhetnél."

Odalépett az ágyhoz.

„Nekem nincsenek szabályaim, öregem."

„De vannak. Nagyon is vannak!" Miután kikiabáltam magam, visszahanyatlottam a párnára, s hosszas köhögésbe kezdtem. Nem keservesen, nem a hangszálamat tépázva, nyeldekelve vagy fuldokolva, hanem mintegy elgondolkodva, belemerülve a lassú, halkuló köhögésbe. Ezért, vagy másért, egyszerre tökéletesen üres lett a fejem, mintha csakugyan kiköhögtem volna belőle minden gondolatot, s voltaképpen öntudatlanul kezdtem dünnyögni. „Nem tudok az emberekkel beszélni. Szépen, lassan, akkurátusan megutáltam minden egyes embert. Óriási munka volt mindig bizalmat szavazni egy ismeretlennek, aztán megismerni csak azért, hogy az ismeretség minden állomásán elveszítsek belőle valamit. Minden kapcsolatom egy dolog elvégzése volt: az elvégzés birtokbavétele. Ott ülök, ott, bárhol, emberek között, nézem őket, hallom őket, s minden mondatukra könnyűszerrel tudnék valami frappánsat, elegánsat, gunyorosat vagy csak vicceset mondani, de nem mondok semmit. Látom a fejét, ahogy behajol a látómezőmbe, melynek sarkában egy szőrös kéz tömpe ujjai tartják az üres és felmelegített söröskorsót, és a szemöldök ugrál, az ajkak szakadatlanul mozognak, a homlok ráncolódik, még a fül is táncot jár. Néha belehallgatok abba, amit mond, és elképedek, hogy ez is mennyire felfoghatatlanul ostoba. Annyit mondok, hogy 'hmm', meg 'aha' vagy 'hogyne', és nem értem, hogy mit keresek ott. Egy-két óra bezártság után fulladni kezdek, az arcomat már ellepte a másik sok száz apró kis nyálköpete, de amikor oldalra fordulok, ott is egy ugyanolyan fej, amelyik hozzám beszél, a lehelet közelségéből: szinte meglep, mennyi beszélő fej vesz körül. Azt mondom még egyszer: igen, aztán elmegyek. Ez a legbensőségesebb kapcsolatom az emberiséggel, ez maradt. És hiányzik, iszonyúan hiányzik…"

„Ezért jöttem. Itt vagyok, balfaszkám, itt vagyok, mint régen. Nehogy azt hidd, hogy nekem nem hiányzik, ami neked. Itt vagyok, és addig el sem megyek, amíg rá nem jössz, hogy ez neked is jó. Ne mondd, hogy nem hiányoztam. Ne merd mondani. Hiányoztam, nem?"

„De, persze, hiányoztál."

„Mi a faszért nem nekem mondod, ha valami nem stimmel. Miért nem kerestél, amikor hiányoztam?"

„Nem tudom. Téged is ugyanúgy kerülni akartalak, mint mindenkit."

„Ez gőg. El vagy szállva. Mi a faszért képzeled magad annyira különlegesnek? Nincs benned semmi különleges, csak az, hogy állandóan erről beszélsz."

„Nem beszélek róla. Nem is gondolom…"

„Dehogynem! Azt hiszed, hogy egy magaslati pontról tekintesz le az emberekre, akiket gyűlölsz, megvetsz, de közben meg szerelmes vagy beléjük. Olyan vagy, mint egy rossz szeretető. Az emberiség nem akar tőled semmit. Ezért vagy nevetséges. Mert azt hiszed, hogy kegyet gyakorolsz vele szemben, amikor leereszkedsz közéjük, vagy gondolkozol róluk, pedig az emberiség nem gondolkozik rólad, nem tart számon, szarik rád."

„Nem hinném. Nézd meg. Van egy ember, akivel valamikor szoros kapcsolatot alakítottam ki; azóta sem tud elengedni."

Felröhögött.

„Te nagyon el vagy tévedve, bazmeg. Segíteni jöttem ide, de látom, hogy rajtad már nem lehet segíteni. Annyira be vagy falazva az önimádatodba, az önmagadról alkotott istenképedbe, hogy ha akarnál, se jutnál ki onnan."

Fellázadtam. Kiugrottam az ágyból, és toporzékolni kezdtem, mint egy kisgyerek. Kiabáltam, csapkodtam. „Takarodj innen! Hagyj engem! Elegem van belőled!" Köhögés tört rám.

Az ágy mellé tolt egy széket, feltette a lábát a párnámra, és kicsapott egy újságot. „Na persze, majd én fogok innen elmenni. Mekkora gyökér vagy te, bazmeg." Motyogott, mintha magához beszélne. Kivágtam az ajtót, és ordítottam. „Takarodj a házamból!" Erre felemelkedett. „Hoppá! Kikelt az oroszlán a nyárspolgár-tojásból. Bravó." Látta, hogy ez elég, és már készült is visszaülni… csattant az öklöm az arcán, de elhibáztam, az ütés lecsúszott a fültövére. Átesett a széken, amire az előbb leülni készült.

Fekete arcbőrén végighúzta fekete tenyerét, aztán rám meredt egyenesen, keményen, hófehér szemekkel, és úgy indult meg felém, mintha egy óriás lépne ki a föld gyomrából, lentről, a mélyről; egyetlen evező karmozdulattal félresöpört mindent, ami az útjában állt. Nyílegyenesen úsztak felém a szemei. Letepert a földre, egyik keze a torkomon volt, másikkal ütni készült. Jobb kezemmel nem fértem hozzá az arcához a nyakamat szorongató bal kezétől, ezért bal kezemet lendítettem felé, mintegy az ő lesújtani készülő jobb keze tükörpárjaként.

Gyorsabb voltam nála. Elkezdtem csépelni ügyetlenül és erőtlenül, ráadásul rövidebb volt a kezem is, alig érintettem az arcát, mégis megenyhült a szorítása. Hasba vágott, de az ő ütése is hatástalan maradt, mert bár öntudatlanul, de teljes erőből feszítettem minden izmomat. Felemelkedett gyorsan, hogy keressen egy tárgyat, de amint egy pillanatra oldalra fordította a fejét, a sarkammal teljes erőből megrúgtam a sípcsontját. Abban a pillanatban a lábához kapott, idegei az egész törzsét kicsavarintották, a lábai együtt hajoltak oldalra, mintha megfeszülő íjak volnának. Csak arra tudtam összpontosítani, hogy miközben esik, a fejét eltérítsem az útján, nehogy az enyémnek ütődjön, de a medencecsontunk fájdalmasan koppant össze, a könyöke az oldalamba fúródott, s ahogy kifeszített kezeim megállították a zuhanó homlokát, miközben a törzse tovább süllyedt, felnyaklott a feje, és valami nagyot reccsent.

Így voltunk egy pillanatig. A szeme csukva volt, a nyála egy kis vérrel elkeverve folyt végig feketeborostás arcán; értelmetlenül bámultam az útját, amelynek a végén az arcomra kellett csöppennie, valahová a szemem és az orrom környékére. Tenyerem úgy feszítette arcbőrét, hogy az ajakhúsa kibuggyant vastagon, vörösen. Beláttam a szájüregének sötétjébe, tenyeremben éreztem soknapos borostáját, hasamon testének melegét.

Leborítottam magamról, lassan, óvatosan. Felálltam, leporoltam magam. Sajogtak a csontjaim, lüktetett a kézfejem, köhögnöm kellett, de visszafojtottam. Kinyitottam az ajtót, és kihúztam a barátomat az udvarra, a szép őszi napsütésbe.

Felemeltem, hogy nekidöntsem a hátát a barackfának, de megcsípett egy darázs; a barátom feje lenyaklott. Annak lehetősége, hogy meghalt, épp csak annyira rémlett fel bennem, mint egy rossz mese szellemképei, melyek, ha egy kissé félelmetesek is, nyilvánvalóan csak egy hagymázos képzelet nevetséges agyszüleményei.

Óvatosan bekushadtam a tányérszerűen szétterülő alacsony lombok alá, és megpróbáltam újra felültetni, de egy darázs megint megcsípett, s ez már nagyon felbosszantott. Marad úgy, és kész!

Aznap nem mertem kijönni a házból, míg be nem sötétedett. Az utolsó cikk, amit a barátom olvasott, egy gazdag királyi pár esküvőjének pompáját, s annak költségeit taglalta. Összegöngyöltem az újságot, és kinyitottam az ajtót. Csönd volt. Felkapcsoltam a külső lámpát, de a barackfáig nem láttam el. Visszabújtam a házba felöltözni, mert csípős volt az este. Magamhoz vettem egy elemlámpát is.

Óriásit dobbant a szívem, amikor a barackfa tövében a barátom hűlt helyét találtam. Hirtelen nem is tudtam eldönteni, hogy ez jó jel, vagy sem. Egyrészről jó, hiszen ez azt is jelenti, hogy él, hogy nem halt meg. Másrészről pedig rossz, mert eltűnt, illetve azért is, mert él. Aztán az is eszembe jutott, hogy esetleg már nem is él, csak elcibálták a kóbor kutyák, hogy szétmarcangolják. Kerestem a fa körül nyomokat, de nem találtam, mintha úgy távozott volna, hogy még az emlékét is eltűntesse. Neszezést hallottam a ház mellől. Pásztáztam az elemlámpával, de sehol semmit nem találtam, úgyhogy visszamentem újra a házba.

Másnap leültem az asztalhoz, hogy dolgozzam, de képtelen voltam rá. Betegségem egy csapásra elmúlt, a lakás tisztán úszott a napfényben, és még mindig volt pár szabadnapom, de sehogy sem tudtam dolgozni. Egész nap fel-alá járkáltam a szobában, szorongattam a fejemet, rágtam a tollat, de lassan be kellett látnom, hogy nyugtalan vagyok, és így nem tudom összpontosítani a gondolataimat.

Nem részletezem. Még három napig maradtam ott, anélkül, hogy kiléptem volna a házból. Az utolsó nap már csak teát ittam és egy sok éves konzervet rágcsáltam, talán löncshúst. Aztán lefeküdtem aludni, hogy ne érezzem az éhségemet, s másnap egyébként is sietnem kellett az állomásra, hogy elérjem a hajnali vonatot.

Még sötét volt, amikor felriadtam. A ház lángokban állt. Az ablak előtt lezuhant a zászló. Nem részletezem, elmenekültem.

A barátommal aztán egy darabig nem találkoztam. Legközelebb körülbelül három évvel később láttuk egymást. Megveregette a vállamat, és túlzó derűvel kérdezgetni kezdett hogylétemről. Úgy döntöttem, nem kendőzöm el gyűlöletemet, ezért rögtön azzal indítottam, hogy legutóbbi látogatása szökéssel ért véget, szökése pedig egy nagyobbacska tűzvésszel (amelyet egyébként sikeresen eloltottam a csatában elesett Imre bátyám segítségével).

A keze még mindig a vállamon volt. Vigyorgott és közben ráncolta a homlokát. „Mi a faszról beszélsz te nekem? Neked kezd tönkre menni az emlékezeted. Mindent elfelejtesz, és helyükbe nem létező dolgokat emlékezel oda. Ez vagy demencia, vagy amnézia. Hülye vagy te, de azért ne hidd, hogy nem sajnállak.” – megpaskolta az arcomat, és továbbállt, hogy üdvözölje kocsmatársait.

Hazudnék, ha letagadnám, hogy feldúlt a viszontlátás. Pontosabban szólva, minden találkozásunk feldúlt, és azzal az érzéssel voltam kénytelen faképnél

hagyni, és éppen ezen érzés miatt is, hogy nem találom a megfelelő pillanatot a megfelelő szavakhoz, hogy nem tudom elmondani neki azt, amit érzek. Ez pedig nem más, mint a gyűlöletem forrása. Vágytam rá, hogy szavaimmal fölébe kerekedhessek, és eltaposhassam, mint egy férget. Szinte éreztem a talpam alatt csúszómászó bőrének reccsenését, ahogy felszakad, hallottam az undorító pukkanást. Erre vágytam, ám ez a vágy rögtön kiegészült az iránta érzett sajnálattal is, melyet sietve és undorodva hessegettem el, és kiegészült a szégyennel, amit a ráébredés okozott, hogy én ezt érzem. Valójában nem vele szemben, hanem mindenkivel szemben.

Egyszerre megvilágosodott előttem, ott, abban a ki tudja, miféle kocsmában, hogy minden emberi kapcsolatom, minden találkozásélményem ezen az érzelmi képleten alapszik, a barátom esetében ez egyszerűen csak hangsúlyos, kirívó.

Az ő esetében valami olyasmiről lehetett szó, ami a szeretőimnél, csak közöttünk a dominanciaharc, és a másik lelki-testi megfenyítése bezárul a barátság körébe, melyben más szavakkal, vagy szavak nélkül kell ugyanazt a szabályrendszert működtetni.

A kocsmatársaság asztala mellett álltam. Barátom felemelte a söröskriglijét, megkocogtatta egy kulccsal, és mielőtt belekezdett volna a köszöntésbe, rám nézett és azt mondta, „na, leülsz közénk, vagy hazudsz még egy kicsit?”

VÖRÖS ISTVÁN

XII. Zsoltár

DÁVID ÁTKAI

1 Vágja ki az Úr mind
a hízelkedő ajkakat,
a nyelvet, amely nagyokat mond.
2 Varrja össze az Úr
a hazugságfaló ajkakat,
az ármánykodó nyelvét
szögezze szájpadlásához.
3 Sorvassza el az Úr a gyengéket
fenyegetők izmait, lötyögjön
üresen a bőrük.
4 Lássa meg igazán
önmagát, aki még sose
látta a világot önmagától.
5 A dohányosok füstjét
vezesse a Pokolba
az Úr egy rendelete.
6 A Paradicsomban ne
lehessen csak pipázni.
7 Az angyalok nikotintól
sárga szárnya legyintse meg
a nagyképűeket, a hamisan és
jogosan kérkedőket,
de ők ne érezzenek mást,
csak suhintást a koponyájuk belsejében.
8 Aki megbotránkoztat egy
gyereket, vássák le a csontjáról a húst
büntető gépek, mint egy konzervgyárban.
9 Jaj az igazságosoknak és
az igazságosztóknak!
10 Jaj a magabiztosaknak és
a parancsfogyasztóknak!
11 Űrhajó repítse a semmibe,
azokat, akik a tömegbe lőnek
vagy a tömegbe hazudnak!

XIII. Zsoltár

1 Uram, meddig felejtkezel el rólam
végképp? – kérdi a Zsoltár. – Meddig
rejted el orcádat tőlem? – kérdi a Zsoltár.
2 Meddig, meddig végképp? – kérdem a Zsoltárt.
3 Meddig hatalmaskodik az én
ellenségem rajtam? – kérdi a Zsoltár.
4 Uram, arra ugye gondolnom
se kell, hogy nem feledékenységből
történik ez? Hanem Te akarod.
5 Mert ha igen, mert ha Te akarod,
akkor mit kell gondoljak Rólad
és magamról? Mirólunk? – kérdem a Zsoltárt.
6 Te és én, ugye, Uram? Azt szeretném,
ha csak én lennék Neked, féltékenyen
kiutálom híveidet a templomból.
A pap már odajön és rendreutasít.
7 Uram, fordulj vissza a megváltás
útján, ha nekem nem jut kitüntetett
szerep benne. Nem engem akarsz
megváltani? – kérdem a Zsoltárt.
8 Hagyd az ellenségeimet, szabadíts
meg a barátaimtól, a jótevőktől!
9 Legyél gonosz a kedvemért, bármi,
csak legyél már! Hiszen a siker, ami néha
felénk fordul, nem a te orcád.
Hiszen, a kudarc, ami néha felénk
fordul, nem a te orcád. Hiszen a közönyösség,
ami mindenhonnan felénk fordul,
nem lehet a te grimaszoló álarcod se.

XIV. Zsoltár

1 Azt mondja a balgatag
az ő szívében: Nincs Isten.
– mondja a Zsoltár.
2 Azt mondja az okos
az ő szívében: Nincs Isten.
3 Azt mondja a balgatag
az ő szájával: Van Isten.
4 Azt mondja az okos

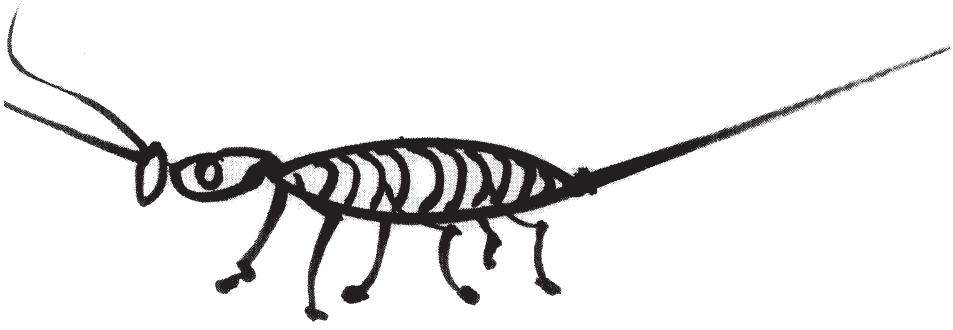
az ő szájával: Nem tudom.
– mondja az Isten.
5 Az Úr letekint a mennyből,
hogy meglássa, van-e értelmes
Istenkereső?
6 A gonosztevők megeszik
a népet, mintha lecsót
ennének, és kenyeret
mártogatnának bele.
7 Végtelen az Istenkeresők
száma, vagy alig valamivel kevesebb,
mindenesetre több, mint
az embereké.
8 Egy kenguru fél kezét
zsebre téve végigtekint
a kietlen déli pusztán
és a reménytelenségben
megleli az Istent.
9 Vajha eljönne a kegyelem,
hogy megszabadítsa a népeket
egymás rabságából, a lehetőség,
hogy az állatokat az emberek
elnyomatásától, a mód, hogy
a gépeket a fizika uralma alól.
A csoda, hogy a lelkeket
a túlvilágvágy alól kiváltsa.

XV. Zsoltár

A SIKERES ÉLETRŐL

1 Uram, kicsoda tartózkodhat
sátorodban?
2 Hány sátrat átkutattam,
és hiába. Nem volt semmi értékes,
semmi fontos. Talán nem
így kellett volna keresni Téged.
3 Mért mulasztottam el szerencsés
lenni, mért mulasztottam el
sikeres lenni?
4 Te nem a fától, te az üres
sátortól nem látod az
erdőt. – szólt a Zsoltár.

5 Uram, kicsoda lakozhatik
szent hegyeden?
6 A hitben kempingezők,
a hitben kirándulók
közé akarsz kerülni? –
kérdi a Zsoltár. –
7 Mért nem a hitben
pincérkedők, a hitben
bányászkodók, a hitben
utcát lakók közé?
8 Nem az a baj, hogy
az Úr már nem sátorban
lakik, hanem hogy
a lakhelyén se találja
az, aki akar tőle valamit.
9 Te azt hiszed, hogy a
sikeresek, ünnepeltek,
életben napozók
az Úr kegyeltjei? –
kérdi a Zsoltár.
10 Te az hiszed, inkább
a lúzerek, az ünneptelenek,
az életben fagyoskodók? –
kérdezek vissza.
11 Mért torpansz meg
pont a bejáratnál? –
mondja valaki. –
Elállod az utat.

műhely

KIBÉDI VARGA ÁRON

Napló

2011. JÚLIUS–DECEMBER

(Július 8–11.) Philippe Noble és felesége Désirée Schijns – francia barátok, akiket Amszterdamból ismerünk – meghívtak pár napra Bécsbe. Én ezt a várost eddig csak légópincék mélyéről ismertem: délelőtt az angolok, délután az amerikaiak, este meg az oroszok repültek el fölöttünk. Azt viszont nem tudtam, hogy itt nem bombáztak, csak végigrepültek. Most látom csak, hogy a monarchia fővárosa az évszázados Habsburg uralom alatt milyen változatos és szép város lett. A régi idők nosztalgiája persze megmaradt; az egyik legnagyobb cukrászda neve ma is: „DEMEL, K. u. K Hofzuckerbäcker, Wien". – Elmegyünk sok szép épület mellett és hirtelen látok egy patikát: „Gottes Auge Apotheke". Isten szeme mindent lát?

Alig hogy megérkeztünk, Sophie mindjárt a Berggasse 23-ba siet, Freud házába, amiből most múzeumot csináltak. Feltűnően sok a látogató, főleg külföldiek, és ezek között is különösen sok a csinos fiatal nő.

(Július 17–22.) Részt veszek Bolognában egy nemzetközi retorikakongresszuson. Bologna csodálatosan szép régi város, rengeteg a templom és a palota. Gyalogosok teljes biztonságban közlekednek, mert minden utca boltíves a gyalogjárók számára, az autók mellettünk futnak. Politikailag elég baloldali város, ez abból is látható, hogy az egyik busz végállomása a Rosa Luxemburg téren van.

A szállodám elég messze van a kongresszus színhelyétől, sokat járok a boltívek alatt és egyik este hazafelé menet arra leszek figyelmes, hogy egy elhagyatott utcában egy fiatalember hegedül; előtte sapka, tehát pénzt is szívesen látna. Nem tudok jól olaszul, ő meg nem ért más nyelven, de valahogy sikerül mégis megértetni vele, hogy itt nem sok sikere lesz, száz méterrel arrébb több vendéglő van, arra sokkal többen járnak, miért nem oda megy. Ő rám néz, mosolyog, és azt mondja, hogy ő Istennek játszik (per Dio).

(Július 26.) Egy vendégkörben vacsora közben apám családjáról mesélek Sophienak. Heten voltak testvérek, őt elsősorban Elemér bácsi érdekli. Baracskán volt orvos, és amikor eljött hozzá kétségbeesetten egy fiatal takarítónő, mert a közeli kastély tulajdonosa, aki mellesleg Horthy Miklósnak jó barátja volt, „felcsinálta", ő beperelte a kormányzó barátját és erről, a baracskai orvos pereskedéséről, az egész magyar sajtó írt. – Jóval később ellátogatott egyszer hozzám, Amszterdamba és

megmutattam neki a vöröslámpás negyedet. Mindjárt megkérdezte, hogy nem tudom-e elintézni, hogy ő legyen ennek a városrésznek az ellenőrző orvosa.

(Augusztus 11.) A „véletlen" egészen különösen kapcsol össze eseményeket, a médiák általában két dolgot szeretnek ugyanakkor emlegetni. Pár hete a norvég tömeggyilkos mellett a huszonhét éves Amy Winehouse énekesnő váratlan haláláról beszélt mindenki, most pedig Kadhafi bukásához a New York-i szexuális kalandjai miatt emlegetett Dominique Strauss-Kahnt (DSK) kapcsolják.

(Augusztus 13.) Megint Bretagneban vagyunk pár hétig. Az idő nem túl jó, de az óceán vize elég meleg, ezért ha csak lehet, kifutok úszni a tengerpartra. Feltűnően sokan olvasnak, ma éppen egy fiatal nőt látok, aki nem valamilyen bestsellert, hanem Lao-cét olvas.

(Augusztus 19.) A tengerparton a hullámokat nézem és fölöttük a felhőket. Hullámok és felhők: minden hullám hasonlít az előzőre és mégis mindegyik más. A felhőknél bonyolultabb a helyzet: nagyok vagy kicsik, sötétek vagy világosak, lassan vagy gyorsan mozognak az égen, de itt is van valamilyen hasonlóság, ha az ember a tengerparton fekve félig becsukott szemmel nézi őket.

(Augusztus 26.) Minden pénteken nagy piac van és itt nemcsak élelmiszert árulnak, hanem ruhaneműt, matracot, sőt még ingaórát is. Egy fiatalember pedig összehajtogatható borosüvegeket próbál eladni („bouteille pliable").

(Szeptember 2.) Megint Freiburgban vagyunk. Rengeteg magyar könyvem van és most véletlenül előkerült egy vékony kötet, Vásárhelyi János kolozsvári református püspök 1943-ban megjelent gyászbeszédeinek gyűjteménye, 1919-től 1943-ig. És mindjárt a második 1924-ből az én nagyapám sírjánál hangzott el: „Varga Lajos igazgató-tanító 1924"! „Szegény volt az ő háza (…) telve gyermekkel. (…) Ez adta neki azt a gazdag lelkületet, mely egy szépen kinyílt virág színpompájában és egy megelégedett gyermek hangos felkacagásában nagyobb gyönyörűséget talált, mint más talán az élet minden hatalmának és dicsőségének birtoklásában. (…) Én azt hiszem, a szerető férjet, hűséges édesapát, derék tanítót, a mi pihenőre tért testvérünket azért ragadta magához oly váratlanul égi Atyánk, mert irgalmas szíve meglátta, hogy gyönge, érettetek és népünkért annyit vívódó szíve nem bírja már a küzdést." Én Varga-nagyapámat nem ismertem, apám szerint szívszélhűdésben halt meg az utolsó este, mielőtt áttelepült volna Erdélyből Magyarországra. Kimenekült fiai ugyanis elintézték volt időközben a magyarországi nyugdíjat, nem volt tehát szükség arra, hogy továbbra is Kolozsvárt maradjon.

(Szeptember 10.) Bismarck nem különösebben érdekel, de két összefüggésben mindig rá gondolok. Az egyik tény az, hogy ő vezette be a 65 éves korhatárt a nyugdíjazásra, mert az átlagéletkor akkor 67 év volt, a másik pedig, hogy azt írja valahol, hogy ő ugyan vallásos, de nem imádkozik, mert ha Isten mindentudó, akkor úgyis tudja, hogy egy ember mit fog tőle kérni.

(Szeptember 23–24.) Freeiburgban töltött két napot a pápa. Ekkora felfordulást nemcsak itt, de sehol másutt sem láttam eddig. Mióta annakidején, valószínűleg a KGB megbízásából, merényletet követtek el a lengyel pápa ellen, jobban ügyelnek a hatóságok, mint bármely hazai vagy külföldi államférfi esetében. Nagy plakátok hirdették mindenütt, hogy a városnak abba a két részébe, amit a pápa felkeres, semmiféle botot, vasdarabot vagy más veszélyes tárgyat vinni nem szabad. A földalatti vízvezetékekhez levezető vasrészeket leragasztották. Az utcák jó része le volt zárva, mindenütt rengeteg rendőr, motorbiciklin vagy rendőrautóban. Egy utcasarkon várnom kellett, mert egymásután tizenkét (!) rendőrkocsi fordult be előttem. A villamoson viszont két napig ingyen lehetett utazni. Amikor a pápa elutazott, egyszerre két útvonalat is lezártak, hogy esetleges merénylők ne tudják előre, hogy XVI. Benedeket merre viszik ki a repülőtérre.

(Szeptember 29.) Egy fénykép: Hitler 1945 márciusában Vaskereszttel tüntet ki Berlinben egy tizennégy éves fiút. A huszadik század rengeteg diktátort ismert, közülük talán a Türkmenisztánban uralkodó Saparmourat Niazov a legabszurdabb: a hónapokat átkeresztelte, január az ő nevét viseli, április az anyja nevét. De a négy leghírhedtebb persze Sztálin, Mao, Hitler és Pol Pot. Ezek közül háromnak van egy őrült, de „védhető" elmélete, elsősorban az osztály nélküli társadalom. Hitler a legérthetetlenebb. Hogy lehet az összes többi néppel szembeállítani egy magasabb rendű népet (Herrenvolk), hogy lehet a saját nevére átkeresztelni utcákat, embercsoportokat (Hitlerjugend) és azt gondolni, hogy ez megmarad a diktátor halála után is? Egészen különös, hogy még csatlósokat is sikerült találnia a szomszédos országokban: Tiso páter, Szálasi, Mussert, Degrelle, Laval, Quisling. Vagy a csatlósok azt hitték talán, hogy az ő népük is Herrenvolk?

(Október 2.) Sophie átugrott pár napra az apjához Quimiacba. Akkora a hőség, mondja késő este mobiltelefonján (amikor a többiek már alszanak), hogy félórát úszott a tengerben!

(Október 4.) Ma mutatták be itt Freiburgban Kurtág György 1984-ből származó *Kafka-Fragmente* című kb. egy óráig tartó darabját egy gyönyörű régi épületben. A terem teljesen megtelt; az érdeklődés már csak azért is érthető, mert egy hegedűművésznő mellett egy énekesnő is fellép, aki a német szöveget énekli, ill. mondja, hol hangosan, hol halkan és egészen különleges testmozdulatokkal. A siker óriási. – Ez a mű egyébként egyáltalán nem hasonlít Kurtág későbbi minimalista kompozícióira.

(Október 6.) Meghalt rákban aránylag fiatalon Steve Jobs, az Apple feltalálója és állandó zseniális tökéletesítője. Az egész világon mindenki erről beszél, hiszen ma már milliók, talán milliárdok élete elképzelhetetlen az ő számítógépei és mobiltelefonjai nélkül. Obama, Sarkozy és Cameron megemlékeznek róla, a tévé mutatja, hogy az Apple párizsi, tokiói és más épületei előtt fiatalok és öregek virágcsokrokat és kis leveleket helyeznek el.

(Október 22.) A mai *El Paìs* egész oldalas cikket szentel Albert Camus halálának. Az autóbaleset szerintük nem volt véletlen: a szovjet KGB rontotta el az autót, mert Camus 1956-ban kiállt a magyarok mellett és keményen támadta a szovjet fellépést, különösen a szovjet külügyminisztert.

(Október 23.) Rotterdamban vagyok, a hollandiai magyarság emlékünnepet rendez a forradalom ötvenötödik évfordulója alkalmából. Rengeteg régi ismerőssel találkozom, jól elbeszélgetünk. Három ünnepi szónok van – Tóth Miklós, Tőkés László és Balkenende – és ezek közül kiemelkedik Balkenende, a volt holland miniszterelnök beszéde. Nagyon jól beszél, többször járt Magyarországon és nagyon szereti a magyarokat.

(Október 28.) Amszterdamban Margit lányom, aki nagyon szeret lovagolni, elvisz késő este egy lovardába: Hollandsche Manege (sch-val!), 1892-ben alapították. Margit felvezet az emeletre, onnan nézünk lefelé. Egy tanár oktat egy tucat egészen fiatal lovast – nagyobbrészt lányok – hol jobbra, hol balra vezeti őket, hol együtt, hol kettéválva, hol gyorsan, hol lassan lovagolnak. Csodálatos látvány.

(November 3.) Tagja vagyok egy hollandiai betegségbiztosító vállalatnak, a nevét mindig lerövidítve közlik: CVZ. Arra gondolok, hogy ezt a három betűt minden nyelven másképpen ejtik ki: *szévézet* hollandul, *cévézé* magyarul, *céfaucet* németül stb.

(November 5.) Ódor László, a stuttgarti magyar kultúrintézet igazgatója előadást tart a freiburgi magyar egyesületben. Mivel mindenki kétnyelvű, arról beszél, hogy mi az, amit csak az egyik nyelven lehet mondani, de a másikban nem. A német *Heimat* szónak például nincs megfelelője magyarul. A „haza" *Vaterland,* nem Heimat.

(November 9.) Hihetetlenül meleg van, de a nap persze ilyenkor már elég korán lemegy. Annak a különös jelenetnek vagyok a tanúja, hogy késő délután egy közeli játszóparkban anyák játszanak a félhomályban a gyerekeikkel.

(November 13.) Ma hajnalban állandóan azt hallom a felébredés előtt magyarul: 63-79-18. Telefonszám? Utánanézek, de nem ismerek senkit se ezzel a számmal. Utána pedig megszólal valaki álmomban franciául: „Ott még egy autóegyetem is van". Autómérnököket képeznének ki? Ilyen is van?

(November 18.) Mit jelent az, hogy a „lélek halhatatlansága"? Ezt a fogalmat sokan emlegetik, olyanok is, akik nem hívő keresztények. A lélek elpusztul, de a test megmarad? De ez a fogalom talán nem is tartozik a kereszténységhez, hiszen Jézus élete éppen a test feltámadását mutatja meg.

(November 22.) Elmentem egy rendezvényre Mexikóról. Rengetegen jöttek, a rendezők nagyon kedvesek voltak, mindenkit pezsgővel fogadtak, de azután nagyot

csalódtam: persze szép fényképek a maya piramisokról, de az egész csak azért, hogy rábeszéljenek 2012 elején egy tíznapos turisztikai csoportutazásra. Én annakidején jártam ebben a csodálatos országban, láttam a maya „piramisokat", olvastam D. H. Lawrence nagyszerű könyvét is, de amikor az előadás után feltettem kérdéseket, főleg a maya kultúráról, zavarba jöttek, nem tudtak válaszolni.

(December 8.) Azt hiszem, hogy a legtöbben egyszerre csak egy regényt olvasnak és egy új regénynek csak akkor kezdenek neki, amikor az előzőt már befejezték. Én nem, most is több könyvet olvasok egyszerre. Az 1943-ben Goncourt díjat elnyerő regényt: Marius Grout *Passage de l'Homme* (nem hinném, hogy lenne magyar fordítása). Nagyon különös, vallásosnak is mondható regény. Egy kis faluban megjelenik váratlanul egy férfi, rengeteget dolgozik, de misére nem jár, a pappal állandóan vitatkozik. Egy idő múlva eltűnik, épp olyan váratlanul, mint ahogy jött. A Szigeteket keresi. Nem találja meg őket, hosszú idő múlva jön csak vissza: meghalni. A második könyv, amit most olvasok, nagyon különös szöveg: *A tisztaság testvérei.* A 10. században írták arabul, 2010-ben jelent meg magyar fordításban. Emberek és állatok vitatkoznak egy király előtt, az emberek magától értetődőnek tűnő fölényét támadják az állatok. Az állatok is okosak, a bogarak éppúgy, mint a medvék és a többiek; sok mindent másképpen csinálnak ugyan, mint az emberek, másképpen járnak, mást esznek, stb., de ez nem jelenti azt, hogy alacsonyabb rendűek. És a harmadik: 1925-ben jelent meg D. H. Lawrence regénye Mexikóról (*The Plumed Serpent,* magyarul *A tollas kígyó,* 1929). Két férfi elhatározza, hogy helyreállítja a spanyol hódítók által bevezetett kereszténység előtti maya vallást, annak isteneit, Huitzilopochtlit és Quetzalcoatlot „utánozva".

(December 15.) Mailen jelzi Karcsi, egy Argentínában, pontosabban Barilochében élő unokaöcsém, hogy megkapta és nagy érdeklődéssel olvasta a naplómat, amelyet a júniusi könyvhéten vett meg neki egy ismerőse és dedikáltatta is velem. Karcsi annakidején középiskolai tanár volt és egy osztályával eljött egyszer Párizsba. Írt nekem és én leutaztam Amszterdamból, hogy találkozhassunk. Nagyon vallásos volt, minden levelét azzal kezdte, hogy „ha Isten is úgy akarja". A Borocco-lányoknál szálltam meg (2011. február 3-án említem őket ebben a naplómban, *Tiszatáj,* 2012. január), és úgy döntöttünk, hogy olyan helyre visszük, amilyet eddig még nem látott: a Place Pigallera mentünk, egy éjjeli mulatóba, ahol meztelen lányok táncoltak. Karcsi hápogott, de azt hiszem, élvezte is.

(December 19.) Megnéztünk egy nem túl jó, de nagyon érdekes filmet Freud és Jung viszonyáról. Fontos szerepet játszik benne Sabina Spielrein, egy jómódú családból származó hisztérikus nő, akit főleg Jung gyógyít; szexuális kapcsolatuk is van. (Freud szerepe jóval kisebb a filmben, bizonyára a nő életében is). Sabina kigyógyul, ír, jelentős tanulmányokkal járul hozzá a pszichoanalízis továbbfejlesztéséhez. Zsidó és a negyvenes években a nácik megölik. A film következtében személye nagy érdeklődést váltott ki, egy könyv is megjelent róla és ez a könyvhetek óta a bestseller-listán van.

(December 24.) Nigériában karácsony este több keresztény templomot megtámadtak fanatikus mohamedánok, akik azt állítják, hogy mindent meg kell semmisíteni, ami az európai keresztény világra emlékezteti őket. Különös és nagyon radikális logika. Sok a halott, nagy a nemzetközi felháborodás. A problémát növeli, hogy a nigériai elnök maga is keresztény.

(December 27.) Idén sokat beszélnek Saltáról, egy kisvárosról Argentína északi részén, mert ott megerőszakoltak és meggyilkoltak két fiatal francia nőt, akik egy kongresszus után odautaztak. Annakidején én is jártam ott, mert Buenos Airesben, ahova meghívtak egy előadásra, a hangulat teljesen európai volt; mintha Spanyolországban lettem volna, és akartam látni valami egészen mást is. Én persze nem vonaton mentem, mint ez a két nő, hanem repülőgépen, mégpedig az Arolineas Privadas Argentinas gépével. (Később mondták nekem azok, akik meghívtak, hogy pár nappal előbb ennek a magánvállalatnak egy gépe közvetlen a felszállás után, még a fővároson belül, lezuhant). A gépben ketten ültünk, és kb. egy óra után megérkeztünk: Aeropuerto Internacional de Salta. A kérdésemre, hogy miért nemzetközi, azt válaszolták, hogy azért, mert minden héten egyszer repül onnan egy gép Boliviába. Salta valóban más volt. Az utcán mongolos arcú indián nők jártak, én négy régi templomot kerestem, ahol értesülésem szerint sok tizenhét-tizennyolcadik századbeli vallásos festmény volt látható. Ezek különös módon a mai argentinokat nem nagyon érdeklik, ők csak a régi indián folklórt és a függetlenségük óta készült, azaz tizenkilencedik és huszadik századbeli művészetet értékelik. A négy templom közül kettő zárva volt, az egyikben szerencsémre (!) éppen egy temetés zajlott, így a síró emberek között gyorsan megnézhettem egy pár csodálatos képet, egy másodikba is sikerült bemennem, de onnan a sekrestyés gyorsan és mérgesen kizavart. A visszaúton, amikor kiszálltunk, mozgólépcsőn kellett lemenni, de két asszony, akik ilyet eddig sohase láttak, úgy megrémült, hogy először mindenki leszállt és utána az ő kedvükért leállítottak mindent és ők legyalogolhattak.

BUDA FERENC

Derű – ború

TŰNŐDÉSEK FEHÉRRŐL, FEKETÉRŐL IV.

Egy újságcikket (vagy mit...) olvasgatok újra meg újra. Korántsem valamiféle szellemi élvezetből. Röviden s egyszerűen szólva: nem hiszek a szememnek. Vagy legalábbis: alig. Életkoromnál fogva – ami természetesen nem érdem, inkább napról napra mind kényelmetlenebbé váló állapot – személyes, közvetlen emlékeim vannak arról, hogy mely időszakokban ütötte fel a fejét, s mint harapódzott el széltiben ez a stílus, vagy inkább stílustalanság. Hogy másokat, például a fiatal koruk vagy egyéb ok folytán tájékozatlanokat, valamint az időszakos, avagy végleges memóriazavarban szenvedőket is emlékeztessem rá: a nyilasok, majd rá néhány

évre a kommunisták hatalomra jutásakor, továbbá az ötvenhatos magyar forradalom utáni véres megtorlások idején. Régen volt, igaz se volt? Nem volt annyira régen, hogy az akkori – vagy tán örök? – spórákból életre ne kelhessenek a jelenkor rohasztó eszméi s indulatai. (Ámbár eszméket e konkrét eset kapcsán talán ne is emlegessünk: eszmék, még a rossz, káros eszmék kifundálásához is valamiféle intellektus szükséges; valódi intellektusnak azonban ez eset kapcsán aligha bukkanunk nyomára.)

De miről is van szó tulajdonképpen? A képlet vázlatosan a következő: egy nagyhírű valaki – annak hallomásból ismert, róla szóló, ám neki nem tetsző megjegyzése miatt – megsértődik egy nála sokkal kisebb hírű valakire. Tisztában kellene lennie azzal, hogy ez egyedül az ő (vagy legfeljebb a kettejük) magánügye, s ebbéli minőségében aligha tartozik a nyilvánosságra. Minthogy azonban szilárdul meg van győződve róla, hogy ikszedik – kapjuk csak vigyázzba magunkat: egyjegyű! – sorszámú párttagkönyve nem csupán a köznép, a *talpasok* (!) fölé emelő kiváltságot, hanem a sérthetetlenséget, külön az ő személyére szabott mentelmi jogot is szavatolja, inkább szégyellni, mintsem fölfedni való szánalmas kis afférjából szándékosan közügyet fabrikál, s alantas indulatoktól bűzlő, fenyegetőzésekkel megtűzdelt reflexióit – *„legszemélyesebb magánügyem, hogy veled leszámoljak”, „Ezt a kis cikket vedd selyemzsinórnak”* – eleve adott, többszörös helyzeti előnyeivel visszaélve közreadja az országos terjesztésű napilapban.

Na mármost. Hogy mihamar túl legyünk rajta, vegyük előre: az idézett dőlt betűs mondatok a hazai büntetőjog szerint kimerítik a nagy nyilvánosság előtt elkövetett, életveszélyes fenyegetés ismérveit, ez a bűncselekmény pedig hivatalból üldözendő. (Ne akadjunk fönn a kimondott, leírt szó és a végrehajtott tett közti lényegbeli különbségen: tollforgató embernek a szava is cselekedet; ezt azonban ítéljék meg az arra illetékesek.) De haladjunk tovább. Igazából nem is maga a stílus, a szerző sajátos *irálya* az aggasztó. Az *csupán* taszító, undort keltő. (Ámbár aki szereti olvasni – lelke rajta –, az megszokhatta, talán már el is várja tőle…) Sokkalta baljósabb maga a tartalmi háttér: annak különféle színű, hosszabb-rövidebb időn át uralomra jutó változatai és módosulatai ugyanis végigkísérték a huszadik századot. Élünk még – ámbár fogyatkozóban –, akik az idők során többet is megtapasztalhattunk belőlük. Az első bekezdésben utaltam néhányukra, így hát további részletekbe nem bocsátkoznám. Mindössze egyetlen mondatot idézek itt Ioszif Visszarionovics Dzsugasvili, ismertebb nevén Sztálin (az *„acélos Szoszó”*) számos fogalmazványainak egyikéből: *„Mi, kommunisták, különleges emberek vagyunk, különleges anyagból vagyunk gyúrva.”* Közeli rokona ennek a náci teoretikusok kezén aprópénzre váltott német Übermensch-elmélet, s egyenes ági, ám kvalitásait tekintve még satnyább leszármazottja a kérkedő ágálás – hogy ne mondjam: hőzöngés – *bármiféle* pártigazolvánnyal (a történelmi félmúlt zegzugaiban is jártasabbak kedvéért: *pártbiljetkával*).

Ahol ezt a hangot, ezt a magatartást szó nélkül megtűrik, sőt ezzel-azzal – például jutalmazással, kitüntetéssel – még bátorítják is, komoly bajok lehetnek a levegő tisztaságával. Meg persze sok egyébbel is.

Különben a fenyegetőzés célszemélyének ezt üzenném: lehet, hogy valóban ott liheg nyomában – vagy talán el is érte már – a beígért bosszú, ám akkor se hor-

gassza le a fejét. Az effajta emberi lény csak akkor bátor, ha alávetett, kiszolgáltatott személy akad az útjába. Vagy ha tevőleges – esetleg hallgatólagos – támogatást érez maga mögött.

Hogyan is mondják a gesztusnyelv értelmezése terén roppantul jártas keleti pásztornépek? Valahogy ekképpen: „Gazdája közeli ebnek kunkori a farka."

(Elnézést kérek a kutyáktól.)

*

Kinn ülök a februári, de épp jókor jött, tavaszias verőfényben. Meg-megerősödő szél süvöltöz felettem az öreg fekete fenyő megviselt, gyér ágai között, ám az idő szokatlanul kellemes, már-már langymeleg. Eszembe ötlik: szinte napra pontosan 54 évvel ezelőtt hasonlóképp ültem szüleim debreceni, közös udvarra nyíló, egy szoba-konyhás lakása előtt a kisszéken. (Annak négy lába volt, ennek meg itt három. Nem is billeg hát se jobbra, se balra, ám ennek okán a világért sem szeretnék nemzetpolitikai parabolát fabrikálni belőle.) Ma már az a Bem tér 7. szám alatti lakóház is csak puszta emlékképekben él azok révén, akik még emlékezhetnek rá: néhány éve lebontották, új épült a megüresített telken, s családok helyett ügyvédi irodák működnek benne.

Azon a február eleji napon a térdemre fektetett füzetbe minden bizonnyal verset írtam a kisszéken kuporogva. Hogy ilyen jól emlékszem rá, az egy féltenyérnyi fényképnek is köszönhető, amit anyám készített rólam akkor anélkül, hogy észrevettem volna. Oldalról vagyok látható rajta, amint nagy figyelemmel a füzet fölé hajolva körmölök. Akkor még sűrű hajam a homlokomra bukik, az arcom már-már idegenszerűen fiatal, szinte hamvas. Milyen is lett volna? Alig három hónapja töltöttem be huszadik esztendőmet. Összefogott – akár úgy is mondhatnám: jól megkomponált – a felvétel: a sivár udvar háttere s az apám ültette szőlőlugas (ha nem tévedek, fekete szemű Otelló termett rajta), szóval a kis lugas tar venyigéi szelíden ellenpontozva foglalják keretbe a központi figurát. Mint annyi minden, ez a parányi kép is anyám veleszületett és szorgos, kitartó kézimunkázással tökéletesített vizuális tehetségét tanúsítja.

E pillanatkép folytatásaként: két hét múlva már a megyei rendőrkapitányság alagsori fogdájának egyik zárkájában kuporgok. Papírt, ceruzát vagy egyéb íróeszközt azon a helyen – természetesen – nem bocsátottak rendelkezésemre. Gondolkodni viszont gondolkodhattam. Akárcsak a rákövetkező esztendőben. (Meg persze azóta is.)

Hatásos dramaturgiai fordulat volna, ha ide most leírhatnám: azon a február eleji napon született verse(i)m miatt lettem hamarosan a fogda, majd a börtön lakója. Csakhogy *amazokat* a verseimet még az előző esztendő, 1956 novemberében és decemberében írtam. A lényegen s az utóbb történteken azonban ezek az apró részletek mit sem változtatnak.

Hogy miért is iktattam mindezt fehérről s feketéről szóló tűnődéseim sorába? Tudja a csuda. Talán csak azért, mivel a szóban forgó felvétel is fekete-fehérben készült.

*

Nemrég vettem hírét: a széles körben ismert antropológus, Petőfi barguzini sírjának hírhedett feltárója, „mélymagyar" magánegyetemek emeritus professzora, mindenhez értő, lelkes őstörténész stb. stb., s nem épp mellesleg három évtizeden át a letűnt rezsim belső elhárításának szolgálatába szegődött szorgos besúgó felkereste hajdani szerzetesrendjének apátját, hogy bocsánatot kérjen a rend (nem az állam-, a szerzetesrend) ellen elkövetett vétkei miatt. (Ez utóbbiakat itt szükségtelen részletezni: ma már a világhálón is megtekinthető a meglehetősen gazdag lista.) A rendfőnök természetesen Isten kifogyhatatlan irgalmára hivatkozott, s nem űzte el színe elől a megtérést színlelő juhot. (Krisztus szolgájaként hogyan is utasíthatta volna el?)

Némi árnyékot vet a megbánás töredelmére, hogy az illető személy az elvárhatónál kissé huzamosabb ideig, bő húsz évig fontolgatta: megtegye-é avagy sem ezt az elhatározó lépést (ami egyébként még mindig csak fél lépés: hisz nemcsak rendtársairól írott jelentéseket foglal magában az a többezernyi oldal). Kevés híján két esztendő telt el már azóta is, hogy önként vállalt, buzgó szolgálatának konkrét részletei – persze: nem az ő vallomása révén! – lelepleződtek. A közben eltelt idő során pedig: harsány és gusztustalan hazafiaskodás, magas fizetésért betöltött felelős posztok, mások rágalmazása, s nem utolsó sorban makacs, kitartó, megátalkodott hazudozás szakmányban, szemrebbenés nélkül. Nyitott és – legyünk jóhiszeműek – megválaszolhatatlan kérdés: ha titkos üzelmei napvilágra nem kerülnek, vajon rászánja-é magát legalább a szerzetesrend megkövetésére?

Megvan a magam véleménye az ügyről, de ítéletet nem mondok: az ítélkezés másra tartozik. Mindenesetre okkal kételkedhetünk a bocsánatkérés belülről fakadó őszinteségében: sarokba szorítva harapni ha nem bír, a kutya is behúzza a farkát, majd jobb belátásra jutván csóválni kezdi. (Kedves jó kutyák, ismét csak: bocsánat…)

A szándék hitele valamelyest akkor állhatna helyre, ha a megkövetés – persze: nagy nyilvánosság előtt! – a többi érintettre nézvést is elhangzana, ill. olvasható lenne. Továbbá: ha illető úr az ő buzgó spicli-jelentései miatt bárminő kárt szenvedettek között önszántából szétosztaná júdáspénzen szerzett javait. A folytatólagosan elkövetett emberárulások szennyéhez-szutykához képest ezt is csupán jelképes jóvátétel gyanánt lehetne elfogadni – vagy visszautasítani.

*

Lehet, hogy valamit helyrehozhatatlanul s többedíziglen elrontottunk utódaink nevelése során? Vagy esetleg génjeinkkel oltottunk s örökítettünk át beléjük olyan mentális fogyatékosságot, ami akadályozza, megnehezíti az örökös, ádáz versenyben való helytállást? A felülkerekedést?

Ott időzöm a minap két unokámmal Kecskeméten, a Természet Háza mögötti játszótéren. Borsi lányunk zsenge sarjai mind a ketten. A kisebbiket – nemrég múlt egyéves – padon ülve az ölemben tartom. A nagyobbik – három és fél lesz nemsoká – szorosan a pad mellett állva egy imént talált vessző héját hántogatja elmélyülten. Hogy beavasson tevékenységébe, velem is közli s mutatja, mit csinál. Kisöccse elkívánja tőle a vesszőt, nyafogva nyúládozik érte. Megegyezünk: letörök a

vesszőből egy félarasznyit s odaadom Ábris kezébe. Boldi békésen hántogatja tovább a maradékot. Ábris a magáét csakhamar a szájához emeli. Sietve közbeavatkozom, nehogy elfogyassza. Tiltakozó sírás. Sürgős engesztelés. Hamari megbékélés. Ekkor a homokozó irányából új szereplő jelenik meg a színen: körülbelül másfél esztendős kis legény, beszélni még nem tud, ám járni, nyomulni igen – akár a tank. Mintha csak zsinóron húznák, karját előre kinyújtva, zömök ujjacskáit szétterpesztve, bősz rikkantásokkal ront Boldi felé: el akarja tőle ragadni a kiszemelt vesszőt. Anyja – szerencsére – ott a nyomában, erélyesen rászól: „Nem szabad, Miksa! (*Így! Nem Miska!*) Nem szabad elvenni!" A gyerek még erélyesebben ellenkezik, ám anyja elvezeti, odébb tereli. A baj elvonulta után Boldi tanácsot kérően fordul felém, arcán mélységes értetlenség és riadalom: „Ez mi volt?" – kérdi tőlem. Már nem is emlékszem, hirtelenjében mit válaszoltam neki, hogyan sikerült megnyugtatnom. S azt szintúgy nem tudom, magamat mivel nyugtathatnám.

Mi lesz veletek, mire nőttök fel, szelíd magzataim, ebben a ragadozó világban?

*

Aggodalommal s őszinte együttérzéssel figyelem a távoli Japánból érkező híreket. (Távoli? Ugyan mi a távoli manapság ezen a Földön?) Kilences fokozatú földrengés. Szökőár. Települések tucatjainak percek alatt bekövetkező pusztulása. Megismétlődő, önmagukban is erős utórezgések. Sérült atomerőművek. Alig fölmérhető anyagi kár. Halottak s eltűntek ezrei, tízezrei. Személyek, családok statisztikailag számba vehetetlen – s voltaképp pótolhatatlan – veszteségei. A kitartó, szorgos munka árán elért biztonságos jólétre hirtelen-váratlan rázuhogó ínség, bizonytalanság és nélkülözés. Fájdalom. Szenvedés. Szomorúság. Ezreké. Százezreké. Millióké.

Mindeközben magamat is figyelem: mit vált ki belőlem ez az egész? Ez a rémálom. Ez a szinte példátlan szörnyűség. (Abba egyelőre még bele sem merek gondolni: én magam vajon mit tennék, mihez fognék, mihez kapnék hasonló helyzetben?)

Az aggodalommal s az együttérzéssel kezdtem. Folytatom a japánok, a japán emberek iránti tisztelettel: a legmélységesebb elismerés illeti meg ezeket férfiakat, nőket és gyermekeket hallatlan önfegyelmükért, ahogy ezt a rettenetes katasztrófát, a katasztrófa utóhatásait és következményeit elviselték, elviselik, ahogyan az ilyenkor szokásos pánikjelenségeket jókor megelőzvén az egész áldatlan helyzeten – s nem utolsó sorban önmagukon, a rettegés kiváltotta riadalmukon – úrrá lenni igyekeztek és igyekeznek.

Tudom persze, hisz annyiszor hallottam meg olvastam már róla, sőt szórványos esetekben meg is tapasztalhattam: ilyen a keleti ember mentalitása. Meg hogy: kitanulták, kiismerték, megszokták az ilyen vagy hasonló helyzeteket, állapotokat és eseményeket. Hisz eddig is volt rá épp elegendő alkalmuk. És így tovább. Kívülállók gyakorta hajlamosak rá, hogy a bajba jutottak, a bajban vergődők teljesítményeit – úgymond – „megmagyarázzák".

Bennfentesnek tetsző magyarázatok s mindenféle okoskodás helyett azonban inkább tanulni illenék tőlük. Vagy – ha még egyáltalán föllelhető bennünk egy-két

keleti vonás halovány nyoma, s ez által jobban illeszkedik nemzeti büszkeségünkhöz – visszatanulnunk.

Persze, az sem épp újdonatúj felfedezés, hogy az egyéni és közösségi tulajdonságok, magatartásformák, jellemvonások legtöbbjének egyaránt megvan a színe és fonákja, némelyikük pedig jókorára nőtt vadhajtásokkal, sőt vadhúskinövésekkel éktelenkedhetik. A hagyományos japán (ön)fegyelem épp a 20. század háborúi során szolgáltatott legutóbb kirívó, sőt hajmeresztő példákat ilyesmire. Azt azonban hiba volna elhallgatni s figyelmen kívül hagyni, hogy némely tulajdonság, ill. magatartásforma már önmagában s egészében odasorolható a vadhajtások és vadhúskinövések közé. Ilyen – számos egyéb mellett – az általunk (le)lakott térségek népessége körében oly igen viruló fegyelemhiány, amely az önmegvalósító és önérdek-érvényesítő egyén mindenek fölötti voltában s a fennen hangoztatott – ám a másik ember számára csak szűkösen odaszánt – szabadság eszményében keresi s találja meg mindenkori, naprakész hivatkozási alapját.

A megszívlelendő emberi-közösségi tanulságokon túl persze akad még egyéb is, ami felől a japánokat ért szerencsétlenség kapcsán immár halálos komolyan el kell gondolkodnunk. Például: a világ- és Európa-szerte működő nukleáris erőművek mindeddig fennen hangoztatott biztonságos volta. Ahhoz azonban, hogy e nyomon is előbbre jussunk, elengedhetetlenül szükséges, hogy a független és elfogulatlan szakemberek (van-e ilyen?) szava legalább annyit nyomjon a latban, mint a politikusoké. No meg a nagy energiahálózatok hasznából-hozadékából gyarapodóké.

*

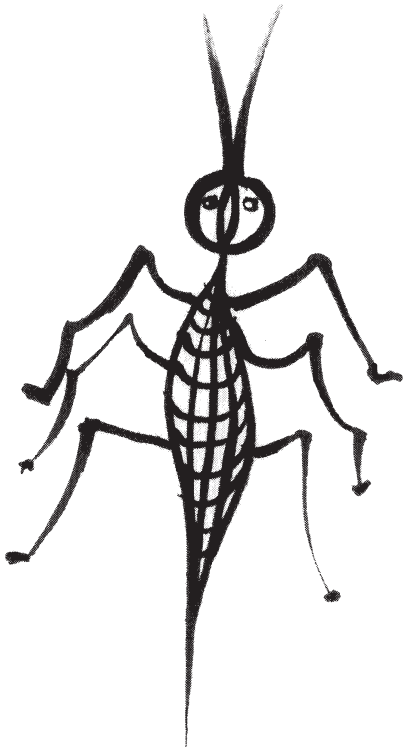
Nem ház a ház kutya nélkül – így tartja a szólás. Magam is ezen a véleményen vagyok már régóta. Hosszú éveken, évtizedeken át mindig tartottunk kutyát. Olykor egyszerre többet is, úgynevezett fajtatisztát meg keverékeket vegyesen. Itt kell közbeszúrnom: előítéleteikben megcsontosodott hozzá nem értők még manapság is a *korcs* megnevezéssel illetik a keverék fajtájú ebeket, mit sem tudván róla, hogy állatoknál éppúgy, mint az embereknél elsősorban a beltenyészet vezethet elkorcsosuláshoz, nem pedig a más fajtákkal, s vérvonalakkal való keveredés. Ők mindenesetre jól kijöttek egymással: távol állt tőlük a rasszizmus – úgy látszik, ezt a fölöttébb káros és ostoba emberi bolondériát a sok közül (legalábbis az én tapasztalataim szerint) eddig még nem sikerült beléjük ültetni. Úgy vettem észre, hogy a köztük kialakuló rangsor is inkább függött az életkoruktól, mintsem az esetenként jókora különbségeket felmutató testtömegtől. Megesett, hogy enyhén szólva mérsékelt termetű, keverék öreg szuka szedte ráncba s utasította rendre a mindössze nyolc-tíz hónapos, de hozzá képest háromszor akkorára megnőtt telivér kaukázusit.

Az idén már negyedik éve lesz, hogy nincsen kutyánk. Az utolsó – ám szeretném inkább ekként pontosítani: a *legutóbbi* – 2007 forró augusztusában távozott az élők sorából. Feltehetően az éjszaka is alig-alig enyhülő rendkívüli hőség – s mi tagadás: némi testsúlyfölösleg – következtében a szíve mondta föl a szolgálatot. Odajött meghalni az ablakom alá. Reggel találtam rá, s előbb azt hittem, hogy csak alszik. A kertvégi, terebélyes öreg bodzafa alá temettem el. Akárcsak a korábbi esztendők során eltávozott kutyáinkat, őt is igen megsirattuk.

Gyakorta gondolkodunk róla, néha-néha szóba is hozzuk – főleg a feleségem –, hogy kellene már egy kutya a házhoz. A biztonságérzet miatt is szükség lenne rá, meg hát egyáltalán: jó érzés, ha az ember hazatértekor *valaki* – maga a Négy Lábon Futkosó Feltétlen Odaadás – fürgén, lelkesen odaszalad a kapuhoz, s egész lényével örvendezve fogadja. Párom a kistermetű, mozgékony fajtákat – puli, foxterrier – emlegeti sóvárogva, magam inkább nagyobbacska méretű s nyugodtabb természetű kutyát képzelnék a korábbiak üres helyére. Elképzeléseimről azonban nemigen ejtek szót. Ahelyett minduntalan kifogásokkal hozakodom elő: előbb rendbe kellene hozni az itt-ott bizony átjárható kerítést, meg aztán túl gyakran vagyunk távol, ugyan hogy érezné magát ilyenkor az a szerencsétlen, hisz egy kutyát nemcsak etetni-itatni kell, az emberi társaság tartós hiányát még a koplalásnál is jobban megsínyli-megszenvedi, és így tovább – szóval különféle „objektív" meg egyéb természetű akadályokra hivatkozva egyelőre konokul ellenállok a kutyaszerzésnek.

Ide most végre leírhatom úgy, ahogy van, őszintén: magam is boldogabb lennék, ha egy kutya itt forgolódna a közelemben. Igazából azért vonakodom a kutyatartástól, mert nem szeretném néhány esztendő múlva eltemetni. Hisz az emberi élethez mérten oly igen rövidre van kiszabva az övék. Így hát még várok. Szeretném kivárni azt az időt, amikor már bizonyosabb lehetek felőle, mint most: kettőnk közül ő az, *aki* túl fogja élni a másikat.

(2011)

tanulmány

FRIED ISTVÁN

Mesemondás, ambivalencia, elidegenítés

JÓKAIRÓL ÚJRA MÁSKÉPPEN

„Erre aztán Mineróna úrhölgy is zokogásra fogta a dolgot; de ügyelt rá, hogy a könnyei kárt ne tegyenek az arca hajnalszínében." (Fráter György)[1]

Cselekvés és álcázás, szó és gesztus, arckifejezés és tartás nem feltétlenül harmonizál a Jókai-regények szereplőinél, mikor is a régebbi kutatásban a nem egyszer a szerzővel azonosított elbeszélő a látvány mögé tekint, s elárulja az olvasónak, miszerint a színjáték, a mások megtévesztése nem pusztán önvédelmi eszköz a világ, a mások kisajátítási, meghatározási törekvéseivel szemben, hanem alapvetőnek tetsző (emberi) magatartás, amely határvonalat igyekszik húzni önmaga és mások közé.[2] A Jókai-regényekben beszélő és beszéltető elbeszélő többnyire birtokába jutott azoknak az ismereteknek, amelyek nélkül aligha érthető-értelmezhető egy akár furcsának, különösnek, mindenesetre rendhagyónak minősíthető jelenség, személyiség, cselekményfordulat; csakhogy ez a tudás nem arra szolgál (kiváltképpen nem az idősödő mester műveiben), hogy a mesemondás problémátlanságát, egysíkúságát, könnyen érthetőségét példázza: a narrátor olykor a szereplők egy meghatározott csoportja ellenében érvényesíti ismereteit, olykor (csupán) az olvasó figyelmét célozza meg. Azáltal, hogy látszat és tapasztalat, felszíni tünemény és mögötte rejtőző akció vagy kép akképpen jelenjen meg a szövegben, mint egymás elfedését, a megtévesztést megkísérlő elbeszélői mód. Többnyire arról van szó, hogy a leírás pontosságában vagy pontosságra törekvésében nemigen lehet kételkedni, az elbeszélő közvetíti, ami látható, érzékelhető, tudható. Ám ez pusztán az első benyomás nyomán hitelességet imitáló cselekvés; a látható, az érzékelhető, a tudható mögött, nem egyszer alig rejtve, ott lapul (vagy a nyelv mélyszerkezetében, vagy a látszat által elleplezett jelenségben) egy másik, a másik „valóság", amelynek nyelvbe foglalása hárulhat az elbeszélőre, de hárulhat egy külső, a mesemondástól kevésbé elkápráztatott szereplőre. Itt talán helyénvaló, ha példával jelzem, miféle kettős látás/érzékelés mutatja (nem egyszerűen az első benyomás „borítékolható" kudarcát, hanem) az elbeszélő és a szemlélő nézőpontjának esetleges eltéréseit, adott esetben szakralitás és profán megnyilatkozás konfrontálhatóságát. Az elbeszélő „pontosan" tudja, hogy nincs szó csodáról, elárulja (az olvasónak), miként fordul a fenséges a humorosba, nem az ironikusba. Ironikussá pusztán a mai olvasó olvashatja (amennyiben efféle célzattal olvassa) a jelenetet. Hiszen *A lőcsei fehér asszony*ban a templomban játszódó szcéna, az isten-

tisztelet a magasztos kategóriájába sorolódik, amelytől a csoda(várás) egyáltalában nem idegen; ekképpen a csoda(várók), csodában hívők hite kaphat az elbeszélőtől vagy az olvasótól ironikus színezetet. Ám erre nincsen közvetlen utalás az idézendő passzusban, az elbeszélő megmarad a „tények" rögzítésénél, nem kommentál, nem feszíti tovább a felfokozott történés elbeszélését, annyit közöl, amennyi a szituáció „értéséhez" elegendőnek bizonyulhat; a közösség az *Erős várunk az Isten*t énekli, majd:

„S mikor elvégzi a falrengető strófát a közönség, az a festett kép ottan a rámában, Luther maga egyedül még tovább énekeli azt. (Nem miráculum ez, se nem hókuszpókusz, hanem egy szegény süket szabómester ül ottan a kép fölötti fülkében, aki nem hallván semmit a füleivel egy sorral elkésett s most azt végzi. Isten hallgassa meg!)"[3]

Nem mellékes, hogy az elbeszélést folytató, kitérésképpen funkcionáló megjegyzés zárójelbe van téve, így az írásos formára történik a figyelmeztetés, s a nyelv részint archaikus alakkal reagál, a miráculum latinos formájában igyekszik korhű lenni, viszont a hókuszpókusz első magyar előfordulása kereken húsz évvel a regény cselekménye után bukkan föl, majd Csokonai fogja használni.[4] Ami azonban szempontunkból fontosabb: az elbeszélő értelmezési, lehetőségeket sorol föl, feltehetőleg azért említi a miráculumot meg a hókuszpókuszt, mert akadhat valaki, aki elhiszi, hogy a képen jelenlévő Luther együtt énekel a közönséggel, más szemfényvesztésre gyanakszik. A szituáció komikumára azonban hamar fény derül, s így folytatódhat az elbeszélés. Ugyanakkor ez a történéseket megakasztó kitérés mégsem szükségtelen. Nem pusztán a fenségest ellensúlyozó alantasabb beiktatása miatt, és talán még csak nem is a történelmi időket festő korhűség kedvéért. Inkább az elbeszélő följebb jelzett, címbe kivetített ambivalens perspektíváját volna hivatva bemutatni. Elhamarkodottan azt a Jókai által (is) kedvelt bon mot-t idézném érvül, mely szerint a fenségest a nevetségestől csak egy lépés választja el. S minthogy Jókai másutt cselekményt épít erre, talán mégsem egy az ehhez hasonló, beépített mondások közül, hanem a cselekményfejlesztés, jellemzés egyik működőnek tetsző eszköze. A fenséges és a nevetséges közeli szomszédsága azonban feltételezheti, mikor mi milyen színben tűnik föl, részint kontextusfüggő (lehet), részint elbeszélői és szereplői döntés kérdése (az elbeszélőnek nem kellett beiktatni ezt a néhány mondatot, nem rétegezte a történéseket, nem mélyítette el a szereplők jellemét stb.): mit hogyan minősítenek, mikor fogják föl a látottat, a hallottat (idézetünkben mindkettőt) nevetségesnek, illetőleg fenségesnek. Idézetünk szakrális térbe vezet, melyben – látszólag – a nevetségesnek nincs helye, a fenséges nemigen párosítható a nevetségességgel, a nevetségesség a fenséges lerántása olyan mélyrétegbe, amelyben visszájára fordul/fordítódik. Ez történik a szegény süket szabómester közreműködésével, aki ráadásul kitüntetett helyen ül, a Luther-kép fölött, szó szerint a szakralitás közvetlen szomszédságában. Akaratlanul működik közre a fenséges és a nevetséges „kiegyenlítődés"-ében, „szent együgyűség"-e ellenben találgatásra adhat alkalmat. S e találgatás(ok?) során ismét szembesül a fenséges és a nevetséges, a miráculum a csoda fenségét jelzi, a hókuszpókusz – történeti értelmező szótárunk szerint – már 1790-ben bűvészkedés, szemfényvesztés jelentésben volt használatos.[5] Ez pedig nem más, mint a csoda

megfosztása szentségétől, jóllehet a miracle, miracle-play a középkorból származó drámaként ismeretes, amely éppen a szentség megjelenésének kölcsönöz drámai formát.[6] Néhány mondatban egymást generáló értelmezések feszülnek egymással szembe, jelzik, sok értelmezés lehetséges, igaz, az elbeszélő tudja, mi rejlik a látszat mögött, de nem tartóztatja meg magát, és elbeszéli, amit mások hisznek (talán mondanak), elképzelnek (esetleg közölnek). Ilyen módon a mesemondásba olyan elemek kerülnek, amelyektől a mese idegen, hangvételében, elgondolásában egyaránt egy olyan világlátás fogalmazódik meg, amelyben nemcsak az íratik le, ami van, hanem az is, ami lehetne.[7] Eképpen válik elbeszéléssé. Természetesen e néhány mondat által illusztrált „betét" megakasztó funkcióval rendelkezik az eseménymenetben, de a környezetrajz szempontjából nem fölösleges. Összefüggésbe hozható azzal az elbeszélői stratégiával, amely a mesemondás naivitását a forrásokra utalás, a forrásokra hivatkozás realitásával párosítja. A regény indításában olvasunk idevonatkoztatható megjegyzést, amelynek során az elbeszélő megkockáztatja, miszerint egy és ugyanazon képnek, történetnek sok, egymásnak ellentmondó magyarázata, értelme van, ki-ki a maga magyarázatát örökíti tovább, véli elfogadhatónak. A történet, a történelem eszerint sokféleképpen beszélhető el, az elbeszélő válasza az a regény, amelyet átad az olvasónak. Az a tény azonban, hogy a hiteles(?) történetmondás jogát fenntartja a költőnek, nem egészen megnyugtató választ kínál a maga által feltett kérdésekre. Hiszen a költő – az előbb más vonatkozásban említettem – nem csupán arra törekszik, hogy elbeszélje, miként volt valójában, noha írott forrásokra támaszkodik, más kérdés, hogy ezek az írott források megsemmisülhetnek, miképpen a regény végén egy összeesküvés dokumentációja megsemmisül, a költő azt (is) elbeszéli, valószínűleg mi történt, feltehetőleg azt, miért így történt, de azt is, mi történhetett volna, hiszen a véletlenszerűség sem zárható egészen ki. Ezek után a regény első lapjáról közlök néhány mondatot egy nőt ábrázoló képről:

„E képnek eredete egy hagyomány, melyet egyik ivadék a másiknak szájról szájra adott. Mindenki tudja, hiszi, hogy az valóban így volt; hogy e kép élő mása valóban megtette azt, amiről emléke fennmaradt; találgatják, tapogatóznak, fürkésznek utána, hogyan tehette ezt? Egyik megoldási mód a másiknak ellentmond.

Vannak, akik az egész történetet a megörökítő képpel együtt a mesék közé sorozzák, de ezeknek ellentmondanak az írott adatok…"[8]

Az elbeszélő egyfelől tudomásul veszi, hányféle „történet" öröklődik ivadékról ivadékra, hozzátéve, hogy a külső(?) szemlélők mindegyikben joggal kételked(het)nek, az értelmezők igéi bizonytalanságot árulnak el. Jóllehet a „Mindenki tudja" mondatindítás a megtörtént kategóriába utasítja a „hagyomány"-t, a „tudja" után következő „hiszi" relativizálja a szájról szájra alakuló(?) történetet. Ellentmondás feszül a hiszi (a hit nem a történetmondás megbízhatóságát vonja maga után) meg a „valóban így volt" között. A tudás alapja a találgatás, a tapogatózás, a fürkészés, de a korszak történettudománya az afféle vizsgálati módot elutasítja. Ráadásul a történetmondások kizárják egymást, a mese „igazsága" nem az elbeszélőé vagy történetmondóé. Részint az írott adatok cáfol(hat)ják a mese „igazság"-át, az írott adatok igazságának elsőbbségét tanúsítva, részint egy nem sokkal utóbb következő fejtegetés mintha visszacsempészné a mesemondás jogosultságát, a történész mun-

kája elé helyezvén a „költői" rekonstrukciót. A regényegész egyszerre vitatja valamennyi értelmezést, és szolgáltat igazságot azoknak, akik ivadékról ivadékra őrzik a hagyományt. Ha kilépünk a mű szövegiségéből, s a kritikai kiadásban feltárt referenciákra hagyatkozunk, fellapozhatjuk, kevésbé az írott forrásokat, adatokat, talán, mindenesetre elsősorban Thaly Kálmán köteteit, amelyekhez már az utókor historiográfiája fűzte hozzá, hogy benne a goethei értelemben vett költészet és valóság nem mindig válik el egymástól; egyébként Jókai is tudta, hogy Thaly Kálmán költői babérokra pályázott, azt majd csak a pozitivista irodalomtörténet-írás mutatja ki, miszerint Thaly alakította, formálta, átírta a kuruc kor költői emlékeit. Az írott adatok talán Thaly könyveire utalnak, azoknak „poeticitása" bizonnyal inkább vonzotta, mint taszította Jókait, noha írónk kiegészítette, továbbírta Thaly munkáit – regényeiben. Ilyen módon Jókai kuruc regényeinek forrása, e források forráskezelése egyeztethető a korábbi Jókai-idézetekkel. A hiteles rekonstrukcióban azonban mintha kételkedne írónk. Sem a mesemondást nem ítéli el, sem a hagyományörökítésnek – más – különféle formáit. Nem rója meg azokat, akiknek csak találgatásokra, tapogatózásra telik, mintha megengedhetőnek tűnne a tudás és a hit azonos értékűsége. Az írott adatokat eligazítónak, sőt, útba igazítónak tartja, de ahogyan maga forrásaival, esetünkben Thaly Kálmán történetírásával bánik, mintha arra vallana, hogy nem elégíti ki az a fajta „objektivitás", amit a korszak a történetírásnak szeretne tulajdonítani, de legalábbis elvár tőle. Még mindig a regény bevezetőjére hivatkozva, az elbeszélő hangsúlyozza, hogy a múltban és a jelenben eltérő módon látták az eseményeket, ennek következtében a múltbeli dokumentum a jelenben más értelmezéshez jut, alapfogalmak értékelésében jelentékeny a változás: talán Jókainak 1848/49-es tapasztalataira hivatkozik az elbeszélés, Jókai akkori és az 1880-as évekbeli nézetei között lényegi változások történtek, a történetírástól nem várható, hogy e változás mélyére hatoljon, ítélkezzék a jelenben a múlt fölött.

„Az eszmék átalakultak, a korszellem, az új ivadék fogalmai megváltoztak azóta. Ami valamikor bűn volt, az most erény; ami szégyen volt, most dicsőség. Az a nagy láng, ami egykori hevített, most már hamu. Óriások, akik melleiket egymásnak vetve dulakodtak, országokat taposva, most békésen gereblyézgetik egymás mellett a feldúlt földet, s répát ültetnek a diadalok vérmezejébe. Az újkor vezérszellemei nem kérnek mentséget a jelenkortól, nem bocsánatot a múlttól.

A múltnak árnyait a költőnek van joga felidézni: mit tettek, miért tettek?"[9]

Aki Jókai magamentését olvassa ki a sorokból, a 48/49-es, majd az 1880-as esztendők eszmeileg eléggé távoli közéleti szerepléseit gondolja ide, feltehetőleg nem nagyon téved. S bár szó szerint a költészetnek a történetírás fölé emelését jelenti ki a befejező bekezdés, valójában olyan önigazolás készül elő, amely a regénynek a történetírás adataitól való elmozdulását indokolja: hiszen a regény (a korai német romantika óta) az összművészeti alkotás műfaja, amely a mesétől sem idegen, az eposz helyébe lépett, így a műfaji hierarchia élére szökött. A mit tettek, miért tettek kérdésekre ezek szerint megbízható feleletet csak – vagy elsősorban – egy regény adhat, a múlt árnyait (nem múltat?) pusztán a költő képes felidézni, a fogalomváltozások/jelentéstulajdonítások olyannyira eltolódtak az évtizedek/századok folyamán, hogy a történetírás(?), az értelmezés(?) óhatatlanul csupán önmagát ké-

pes adni, önmagát megjeleníteni, ellenben a költő – beleérzése(?), megsejtései(?), különös érzékenysége(?) révén – ki tudja pótolni a történetírás „hiányait", az írott adatokat be tudja illeszteni az elbeszélésbe, melyben feltámadnak a múlt árnyai.

Ez a bevezetés olyan regény elé került, amelyet a kritika és az irodalomtörténetírás (noha a szerző kedves művei közé tartozott) többnyire elmarasztalt, részint egy szűkkeblűen és reflexió nélkül értett realizmus-koncepciót szem előtt tartva, részint a regényesség dominanciáját felróva (persze, milyen lenne egy XIX. századi romantikus regény, ha nem „regényes"?), az írott adatok önkényes átcsoportosításában, a történeti hűtlenségben elmarasztalva a történetmondást. Elismerve a cselekmény fordulatosságát, az írónak szemére veti a főhősnő elrajzolását, lélektani képtelenségnek tüntetve föl cselekvéseinek gyenge motiváltságát (jóllehet az egész Jókai-oeuvre-ön keresztülhúzódó történés a mindenre elszánt, hősies anya/feleség küzdelme, e küzdelemben megengedhetőnek vélve minden eszközt). Valójában fölvethető, hogy a regény bevezetéséből kiemelt, az elbeszélés nehézségeivel, a rekonstrukció lehetetlenségével foglalkozó passzusoknak kevés a következménye a regény cselekményében, annak felépítése követi a folytatásos regények technikáját, a feszültségek és feszültségoldások mechanizmusában tetten érve, rosszindulatúan szólva, a regényíró rutinos megoldásait, tárgyszerűbben: az érdeklődés fenntartását, megkockáztatva, kissé a bevezető lapok szellemében, a nehezen vagy alig kiszámítható fordulatok hatását a – cselekedeteiket és így a történetet magabiztosan irányítani kívánó – szereplőkre. Átfordítható akképpen az írott adatokra építő költő munkája, hogy a regény szereplőinek különféle élettervei sorra mondanak csődöt, a legtudatosabban tervező/számító főhősnő valójában csak a gyermeke számára áhított méltóság, rang, elismerés közelébe jut, a történelem fordulatai kifognak rajta, ezáltal az bizonyosodik be, hogy a véletlen, a kiszámíthatatlan esemény előre látása az emberit, még a heroizált romantikus nőalakokat is meghaladó feladat. A regényben egyetlen ábrándos, heroikus terv sem valósul meg (talán mégis egyetlen), hiába az intrika, a kalandos vállalkozás, a képtelen merészség, mindaz, ami egy ízig-vérig romantikus regény cselekményfejlesztésébe sorolódik, bukásra, elhalásra, kudarcra van ítélve. Legfeljebb a hagyomány képes heroizálni, ami (meg)szemlélésre marad, a koporsóban frissességét megőrző nő legendáját, a festett képet, amelyről aligha lehet tudni, hív ábrázolat-e, netán elképzelés után készült portré. E kép élő mása a legképtelenebb cselekedetekre szánta el magát anyai szeretetében, legalább olyan fordulatokat produkál a harcoló felek között, mint a történelem, amely végül kiegyezéssel tesz pontot egy korszak után (1711-ben, innen indulva a kutatás feltételezi az 1867-es áthallást is).

A bevezetőben fölvázolt elbeszélői bizonytalanság egyfelől a szóbeli hagyomány torzulásait veszi célba, s itt a torzulás nem pejorative értetik, akár szövegromlásnak lehetne nevezni, természetszerűleg, hiszen minden ivadék hozzátesz, elvesz, szájról szájra járva az emlékezet gyarlóságának van kitéve. Másfelől a korszellem változásai módosítanak a cselekedetek minősítésén, a kuruc-labanc ellentét magyar-magyar ellentét, amely nem tűrné el a kiegyezést, s hogy ez létrejöhessen, „csalni" kell, el kell jutni egy paradox szituáció megteremtéséhez. Ismét utalnék a korszellem szerint alakuló fogalmak esetlegesen pozitív versus negatív besorolására, amelyet a regény sugalmai szerint a történetírás nem képes a maga esz-

közeivel megítélni; viszont a költő rádöbbenthet a becsületesség és a csalás többféle értelmezésére, alkalmazásától függően. Jóllehet a magyar történetírás sokáig a pozitív magyar és negatív nem magyar (legfeljebb áruló, renegát) megosztottság eseményeit népszerűsítette, a kuruc szabadságharcok és idegen elfojtásuk historikumát vázolta föl. A Jókai-regény ennél jóval differenciáltabban mutatja föl a széttagolódást és okait, e széttagolódás megszüntetésére törekvők és ellenfeleik küzdelmét, a széttagolódásban a kizárólagosságot, az értés/megértés hiányát demonstrálva. A bevezetés szellemének megfelelően a regény cselekményének jelenében a bűn és erény fogalmi meghatározása táboronként, pártonként változik, az előnyszerzés hitelesítése érdekében. A kiegyenlítődés érdekeket sért; s hogy létrejöhessen, olyan kalandos eseményekkel kell feldúsítani a regényt, amelyek látszólag elvonják a figyelmet az országos jelentőségű tettől, s ehelyett az elbeszélő a részleteknek, a színjátéknak, a tévesztésnek, a szerepjátszás mineműségének látszik nagyobb jelentőséget tulajdonítani. Csakhogy éppen az érdekek és ellenérdekek szövevényében van szükség arra, hogy ámítások, megcsalatások, furfangok, ellepleződések jelezzék, miféle akadályokba ütköznek a legjobb szándékok, hogy az országos érdekek miféle parciális érdekeknek rendelődnek alá, s mi mindennek kell megtörténnie ahhoz (korántsem nyílt küzdelemben, érvek és ellenérvek csatájában, belátás és fölismerés révén), hogy szükség legyen becsület és csalás megfordítására; hogy végül a csalás legyen a becsület eszköze az országos érdek megvalósítására.

„Betegségének súlyos fordulata előtt az özvegy császárnénak és a miniszterének megküldé írásban azon végóhajtását (ti. I. József császár és király), hogy ha meghal ő is, Magyarországot kibékítsék; a nemzettel és Rákóczival igazságos békét kössenek, Wratislaw és Savoyai Eugen csak az uralkodó végakaratát teljesíték ennek halála után. A becsület az ő részükön volt. A fondorkodás a Bécsben lakó magyar főuraktól származott. Ezúttal a becsületes emberek csaltak. Szabad volt nekik: kötelességük volt."[10]

A bevezetésnek az a tézise bizonyíttatik be, miszerint a költő képes felidézni a múlt árnyait. Az ő kombinációja, értelmezése merészebb lehet, mint a történetíró oknyomozása. A hagyomány legendásít, a költő feltámaszt, elképzeltet, történetszövésével hitelt kölcsönöz (nem pusztán a hitelt érdemlőnek, éppen ellenkezőleg) a látszólag megmagyarázhatatlannak. Hogy ebben az utókor tapasztalata milyen szerephez jut, arra már nem tér ki a bevezetés, amely a poétai (regény)világteremtés jogát hangsúlyozza. A följebbiekhez hasonló módon épít a paradoxonra a főhősnő sorsának befejeződését elbeszélő szöveg. S itt a költői nyomozás az igazságszolgáltatás paradoxonjaira világít rá, egyben a bűnösség-bűntelenség nézőponttól függő voltára.

„Semmi vétséget nem lehetett rábizonyítani. Bűne az volt, hogy hazudott, költött mesét mondott, nem akarta az igazat másokra kivallani.

Ezért halálra ítélték."[11]

Az előzményekből, persze, tudható, hogy a főhősnő korántsem ártatlan, a bizonyítékokat, az összeesküvők levelezését megsemmisítette, így nem lehetett rábizonyítani semmit. Ilyen módon az igazságszolgáltatás a feltételezésre alapította a halálos ítéletet. A főhősnő ekkorra eljutott odáig, hogy életcélját feladta, elutasította

az újabb árulással elérhető jutalmat, önmagának, megbízóinak nem hazudott, csak a bíróságnak. Igazság-hazugság ezúttal (is) fölcserélődik, csak meghatározott aspektusból létező igazságok vannak, a jogi értelmezés éppen úgy csődöt mond, mint az elvont erkölcsi magasságból kimondott/kigondolt fogalom köznapi nyelvre fordítása. S éppen ennek a relativizálódásnak fölismerése igazíthat el a fogalmak szövevényében; éppen a helyzetértékelés rugalmassága óvhat meg az egyoldalúságtól. Aligha vitatható, hogy a császáriaknak a maguk törvényei szerint „igaza" van, ugyanolyan kevéssé vitatható, hogy az összeesküvők „igazsága" sem csekélyebb értékű. E két „igazság" között „hazudik" a főhősnő, mond „költött mesét" (mintha nem minden mese költött volna), újra oda térhetek vissza, hogy az oknyomozó előadás számára rejtély marad a történet, lélektanilag motiválatlan a főhősnő, aki nem először mond költött mesét, viszont a regénybevezetés költőjének beleélő képessége nyomában a fordulatos történet elbeszélődhet.

Az át-„költ"-ött történelem, a megannyi szerepcsere a korábban kétségtelenné és bírálhatatlanná tett eszméket, a vállalt és továbbmondott örökséget sem kíméli. Kissé távolabbról közelítve a kérdéshez: *A kőszívű ember fiai* (1869) után következő Jókai-próza egyfelől megmarad a maga kidolgozott, a közönség részére ismerőssébensőségessé vált s a történetszövés bevált módszereitől hol elváló, hol abban maradó romantikájában, főleg a cselekményalakítás külső körén, a látványos fordulatok beiktatása révén, másfelől viszont mindez problémaként jelentkezik a megalkotott elbeszélő számára (olyannyira, hogy *A három márványfej*ben elbeszélő és kritikus vitájában érzékelteti az elbeszéléssel szemben támasztható kétféle igényt, az *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* című regényben a kalandos-hihetetlen narráció kétféle befogadása, kommentárja jelzi az értelmezés problematikusságát).[12] Minek következtében részint folytatódik egy-egy szereplő heroizálásával az eszményállításnak a nemzeti narratívába illő regénybe foglalása, hadd utaljak a *Szeretve mind a vérpadig* (1882) „ellentmondásos" alakjai közül kimagasodó II. Rákóczi Ferencre, részint azonban megkérdőjeleződik ez a nemzeti narratíva. A Tisza Kálmán pártján politizáló Jókaival szemben egy egészen más szemléletű elbeszélő képződik meg a regényekben, aki nemcsak – például – a reformkorban sokak által sokféle műfajban (vígjátékban, röpiratban), majd később visszatekintve regényben (Jókait idézhetnők) szóvá tett korteskedésről vázol föl tragikomikus képet (például *A kiskirályok*ban), jóllehet a választási anomáliákat Jókai a maga politikai pályáján is megtapasztalta, s többek között a nemzetiségi kerületekben lezajlott visszásságokat pellengérezte ki (*Nincsen ördög*), hiszen ezzel pusztán nemcsak a magyar, hanem többek között a szlovák és a román irodalomban is gyakorta műbe foglalt tématörténetet gyarapította. Ennél jóval messzebb ment Jókai: részint az egyoldalúan nemzetire-hazafiasra színezett történetírással szemben foglalt állást: elsősorban kuruc tárgyú regényeiben, annak ellenére (vagy éppen azért?), hogy Thaly Kálmán kutatásaira támaszkodott, s egy-egy megnyilatkozást olyan szereplői magatartással konfrontált, amely nem pusztán leleplezte a szereplői megnyilatkozás ürességét, ezzel összefüggésben e megnyilatkozás ellenében vagy mellett létező vélemények elfogadhatóságát is lehetővé tette, hanem éppen az önmagában elfogadott, általános, a történetírás által hitelesített megnyilatkozás ürügyén vetette föl az efféle kijelentések, tirádák, szónoklatok manipuláló vagy éppen manipulált

voltát.[13] Az idősödő Jókai számára egyre fontosabbként jelentkezett a nyelvi játékok „igazságtartalma", másképpen szólva: a jellegzetes megszólalás egyszerre leplez és leleplez, a nyelvek nem pusztán összekötnek, lévén a fordítás, az „átültetés" eszköze a természetes nyelveknek, a nyelv(ek) a kulturális különbségek jelződései, hiába kísérli meg a beszélő elrejteni a „mögöttes" jelentést, a nyelvben jártas személyiség valóban a szó „mögé" lát, a titkos „üzenet"-eket is képes a maga számára értelmezni. Ám ezen túl: a diákfolklórból, az anekdotákból kinyerhető nyelvi játékok, nem egyszer pusztán szójátékok,[14] a regények, elbeszélések anekdotikus szerkezetű elbeszélésmódját erősítik, ugyanakkor egy műveltségnek vagy egy műveltség tévesztésének, félig-értésének nyelvi dokumentációját adják. Éppen úgy, mint azok, akik idegen nyelvi tudásukkal kérkednek, noha e tudás merőben töredékszavak birtoklásából áll,[15] máskor meg éppen a hangsorok közvetlen fordítása egy másik nyelvre a humoros előadás forrása.[16] Mármost visszatérve a nemzeti nagyelbeszélést formáló/heroizáló és ezt relativizáló, helyenként paródiába, sőt, travesztiába fullasztó Jókaira, a leginkább *A kiskirályok* bizonyos körök számára blaszfémikus „betétei" tűnhetnek föl. A kritikai kiadás jegyzetei hívják föl a figyelmet, hogy még az Orbán Balász feltételezte nyelvi-írásos emlékek (rovásírás!) is profanizálódnak az elbeszélés folyamán, s az ősmagyar hagyomány kritikátlan-naiv felfogása is karikaturisztikus vonásokat kap. Jóllehet hasonló forrásokból merítve Jókai erdélyi tárgyú regényeiben elfogadja és felhasználja ezt az örökséget. *A kiskirályok* tartalmazza a romantikának összeesküvés/megtévesztés képzetét, feldúsítva azzal, hogy egy régi pereskedés befejezését, az „összeesküvés"-t irányító számára előnyös birtokcserét siettetne, könnyítene meg az a Ponthay gróf, aki az udvar érdekeit képviseli, azzal a Tanussy Decebállal szemben, aki szóban a nemesi önállóság, ellenállás igéit hangoztatja, s a magyar történelmi folytonosságot „tanúsít"-aná, családja régészeti adatokkal alátámasztott történelmét búvárlandó. Csakhogy az összebékíthetetlen ellentét itt nem a politikai, aulikus versus „hazafias" szemlélet és magatartás között húzódik, az ellentétek többrétegűek, részint anekdotikus eredetű családi kontroverziák, részint a régi dicsőség és a dicsővé tenni kívánt jelen áll egymással szemben, amelybe belebonyolódik a Ponthay gróf vezette összeesküvés (és ennek igencsak gyakorlati vonatkozása). A regényben aztán cigányasszony jóslata, delejezett lány jövendőmondása stb. található (itt jegyzem meg, hogy a jóslat szerint korai halálra ítélt fiú, Emma-Manó leányruhában járatása Achillesz esetét idézheti föl), egy szóval a reformkori nemesség magán- és közéletébe ágyazott történet bőséggel használja a máshonnan átemelt, itt romantizált motívumokat (beleértve a debreceni kollégiumi életet), nem is szólva azokról a dalokról, amelyek egy része a népszínművekből köszön vissza (vagy előre). S mindez a sokféle hangvételt igénylő, sok húron játszó regény lényeges pontjain a nyelv teherbírását próbálja meg. Az anekdotikus nyelvi réteget a mindentudó, ám éppen nyelvjátékaival a mindentudás berendiváni pátoszától magát távoltartó hiteles matematikus (hityimatyimókus a regény beszélőinek népetimológiája szerint), Mántay Móric adja elő, aki arra a kérdésre, hogy önellátásához szükséges eszközeit, útra való többféle holmiját miként képes teljes egészében elhozni, verssel válaszol:

„Koffer, táska, kalaptok, bunda, fokosbot, esernyő,
pincetok és puska, pipazacskó, kostök: a kulcsok."

(„Versbe szedem az úti készséget, s akkor semmi sem veszhet el a hexameterből."[17] Azaz: amennyiben valami tárgy hiányzik, kiesik az egyik versláb, így a vers, a nyelv biztosítéka annak, hogy az kerül a csomagba, ami szükséges. A vers nem eszköz, de az eszközök verssé, verslábbá lesznek, amikor úti csomaggá összeállnak.)

A regény egy másik helyén Mántay Móric életmagyarázatával szolgál, s ez is a vers segítségével történik meg. Míg mérnöki vándorlásai során a vers a rend, a rendszerezés biztosítéka, magánéleti epizódja arról tudósít, hogy az eszközök eluralkodása a versben, a redundancia megfontolásra készteti; a mérnök racionalitása megoldhatatlan feladat elé kerül, válaszút elé egyben. A vers a szükségeset tartalmazza, sem többet, sem kevesebbet. Amennyiben kevesebbet, károsul a versben emlékező, versben bízó, amennyiben többet, kimondatlanul bár, alárendelődik egy versen túli – nyelvi – erőnek, a mérnök megretten a szerinte túl soktól, fölöslegestől:

„Egyszer voltam szerelmes egy szép menyecskébe, özvegyasszony volt, szívesen hozzám jött volna. Aztán egy izromban együtt utaztunk a nagyváradi püspökfürdőbe. Tudod, nekem szokásom az útikészülékemet versbe szedni, hogy valami el ne maradjon. Nálam egy disztichon[18] kiadja, de őnála hét soros hexameter lett belőle, le van írva tárcámban, hallgasd meg:

»Kuffer, láda, börönd, utitáskák, kis doboz és nagy,
Szélvánkos, ridikül, teafőző, pájdli, necesszér,
Úti bukét, ibrik, kávémalom és repülősó,
Kesztyűtágító, vasaló és hajbodorító,
Sál, bajadér, vikler, legyező, umbréla, napernyő,
Mopszli, kanár kalitkástól, pesztonka, szakácsné.
Hála Istennek, komplett a schwere bagázsi.«

Nem tudtam megtanulni könyv nélkül, inkább megszöktem eleve."[19]

Ez utóbbi felfogható anekdotikus betétnek, s ez messze nem idegen Jókai elbeszélői technikájától. Itt azonban a nyelvet éri tetten a versbe foglaló, Egyfelől úgy, hogy minden (adott alkalommal) versbe szedhető, a hexameternek eszerint nem a „poeticitás" a jellemzője, másfelől úgy, hogy a hexameterhez általában fűződő képzetek és a versbe került szavak között feszültség támad, részint az idegen hangzás, részint azok „prózaiság"-a miatt. A két vers összeolvasva életmódok eltéréseire utal (vö. például esernyő-umbréla, táska-utitáskák; noha a kapcsolat nem indul reménytelennek, mindkét vers a kufferrel kezdődik, ám mire a hexameter szerzője a második vers végére ér, beleáll a másik beszédbe: „schwere bagázsi", hogy amint lehet, kihátráljon ebből a (nyelvi?) kapcsolatból.

A följebb leírtakhoz előbb egy idézetet hozok: „Kár pedig oly fitymálólag beszélni a protestáns papokról, édes úrficskám! Ezek voltak a vezérvilágai a szabadságnak Magyarországon. Ezek szenvedtek kínzatást, gályarabságot, vérpadot a nép szabadságáért, az emberi jogokért, az alkotmányért. Ezek tartották fenn a nemzeti érzületet, ezek terjesztették a lelki világosságot, a mi magyar népünk között századok során át. Ezeknek köszönhetjük elsősorban, hogy nem vagyunk helóták. Hanem ezt persze nem tanítják a bécsújhelyi kadetiskolában! Ott csak nevetségessé tudják tenni a papokat. Pedig mivé lenne a nép vallás nélkül! Egy scopa dissolu-

ta![20] Azért tanuld meg tisztelni a mi papjainkat: az égi üdv és földi szabadság letéteményesei."[21]

A gondolatmenet, a szónoklat szerkezete a reformkori országgyűlési retorika szerint épül föl, a kiinduló tételt egyre hangsúlyosabb érvelés követi, a jóindulat megnyerése helyett itt egy argumentum ad hominem, akár gúnyolódóra formált mondat áll, innen pedig az érv az érzelemnek, az indulatnak adja át a helyét, a felkiáltójeles írás kínál többletet ehhez, hogy összegzés helyett egy kinyilatkoztatásszerű fordulat zárja a beszédet. Az összefüggésekből kiragadva a hazafias-hazafiatlan, mély és igaz hitű meg hitetlen egymással szemben álló magatartása képződik meg, amely eleve eldönteni látszik, hogy a szónokló ellenfele(?), az idegen földön, méghozzá a többek között gályarabsággal a protestáns lelkészeket sújtó idegen hatalom által fönntartott iskolában nevelkedett fiú marasztaltatik el. Önmagában akár generációs különbözőségek is megfogalmazhatók volnának. Csakhogy éppen ez a pátoszos beszéd leplezi le szónokát, a délibábos történetírásnak kiszolgáltatott Tanussy Decebált, aki kártyaadósságai elől menekül el a diétáról, a véres, gyújtogatásos képviselőválasztás jelöltje, s aki mindazokat a megrovást előhívó cselekedeteket elköveti, amelyeket Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel pellengérezett ki verseiben. Akinek fia, Tanussy Emmanuel, többek között így felel: „Ha olyan nagyon szívünkön fekszik a szabadság, kezdjük magunkon, szabadítsuk fel a jobbágyainkat a szolgaság alól." Decebálnak nem fogytak el az érvei: „Itt vannak a *jozefina ideák! A demokrácia!* Amely a magyar nemzetet semmivé teszi."[22]

Már ezek a kijelentések is jelzik, hogy a Bécs ellen hangoztatott érvek, a jól felépítettség ellenére, Decebál szájában kongnak, a rabulisztikus okfejtés frázisokká torzítja a függetlenségi eszme híveinek gondolatait; valójában nemcsak a hangsúlyozott emelkedettség ébreszt gyanút, a készen kapottságért elsősorban, de talán a megélt élmények hiányáért is, hanem Decebálnak a regényben igen részletesen bemutatott életútja, rejtőzködése 1848/49-ben, őskonzervativizmusa az országgyűlésen, e nemesi életforma negatívumának reprezentánsává teszi. S talán itt érhető tetten az elbeszélő leginkább kiélezett bírálata: Decebál (és testvére, a nála semmivel sem különb Belizár) fő feladatának a reprezentációt tartja, ez a reprezentáció (s ez itt nem tautológiának van szánva) leginkább – üres – külsőségekben mutatkozik meg, mindketten példásan betöltik azt a szerepet, amit egy gazdag birtokosnak kell betöltenie, aki gazdaságával nem sokat törődik, ellenben kétes hírneve fényezésével annál többet. Ez a hírnév nem a tudomány ápolásában, a művészetek anyagi segítésében, az önművelésben hoz a maga körében elismerést. Hanem a duhajságban, a különcségben, a vaskos, tréfának szánt erőszakoskodásban, a regény címét kölcsönkérve, a kiskirálykodásban. Álreprezentáció ez, amely nem képes versenyezni az igazi arisztokrácia (például az Esterházyak) fényűzésével és kulturális elkötelezettségével, hanem a provinciában, a neki kiszolgáltatottak és a tőle függően élők körében vél és kíván feltétlen elismert szerezni. Az álreprezentáció valódiként feltüntetése és megélése szolgáltatja ki Decebált azoknak a szélhámosoknak, akik kihasználják őstörténeti ábrándjait. Ez a valójában provinciális tudat szenved vereséget Ponthay gróffal szemben, aki a politikai és gazdasági intrikában (meg a kertművészetben) jártas. Decebál elmegy az értékek mellett, mert ez az ál-

reprezentáció nem tudja a talmit az értékestől megkülönböztetni.[23] Amikor a szabadságról szónoklót a fia szaván fogja, a XVIII. század nyolcvanas éveinek eseményeire hivatkozik, egyben megretten egy korszerűbb szabadságfelfogástól, mely – úgy érzi – létében fenyegeti. Hiszen a „jozefina ideák" (nem elsősorban a nyelvrendelet!) alapjaiban rázták meg a populis werbőczyanus „szabadságfelfogás"-át, nemzettudatát;[24] a Decebál emlegette demokrácia pedig érezhetőleg rémképként jelenik meg előtte. A bécsújhelyi kadetiskolában (nem egészen saját elhatározásából került) Tanussy Manó a reformkor radikális nézetét képviseli; számára a bécsújhelyi iskola nem az osztrákká változást eredményezte, hanem az új eszmék elsajátítását (s a háttérben akár a testőrírók példája derenghet föl). Az ifjú tevőlegesen vesz részt 1848/49 küzdelmeiben, Komárom védelmében súlyos sebet kap. Ebben a szövegkontextusban átértékelődik Decebál szónoklata, mely eléggé váratlanul hangzik föl, a regényben nincs előzménye Decebál efféle érdeklődésének, meggyőződésének. A nyelv leleplezi, hiszen, amikor az összegzését, intelmét tovább kell gondolnia, s ezt fia megteszi, kitetszik, tartalmatlan a szónoklat, az ad hominem érv visszájára fordul. A kevesebb szavú fiú többet mond. Ő az, aki el akarja hagyni (ezt) a nemességet, előbb debreceni diákként, a bécsújhelyi kitérővel pedig a Tisza-szabályozás munkálataiban résztvevő Mántay mérnök mellett dolgozva segédként, hogy aztán sebéből kigyógyulva végleg elhagyja apja országát, s az Egyesült Államok polgára legyen, mérnökként. Kis túlzással élve, a reprezentációt elhagyva munkát vállalóként tagadja a nemesi életformát, e reprezentáció visszáját képviselő anyjáét nem kevésbé. Mindez szüleinek adott (az ő részükről tiszteletlenségként meghallott, de félreértett) feleleteiben már jelződik, sem az ősi dicsőség, sem a virtuskodás, sem az idegenmajmolás-előkelősködés nem fér bele az általa létrehozandó világba; az ebben a nemesi világban különcként tekintett Mántay, az ő értelmiségi attitűdje vonzza, párbeszédeik jócskán különböznek Emmánuel apjának és anyjának megszólalásaitól, de a ravasz Ponthay grófétól is. Emmánuelt már nem tévesztheti meg az őskeresés pátosza, sem a hamisított tárgyak „beszéde". Az ő retorikája gyakorlatias célzatú, ám történetében az idillnek, a szerelmi románcnak szintén jut hely.

Ez az idill, e szerelmi románc ellentörténet, nem következik az események fővonalából, noha kontrasztja a különféleképpen megközelített reprezentációs stratégiáknak. Ezek a stratégiák hódító jellegűek, a maguk körébe, értelmezési hálójába, többnyire rövidtávú életterveibe vonnák a két – kilépni akaró, tagadó, a különbözést megtestesítő – fiatal történetét. Arról már volt szó, hogy Emmanuel sorsát úgy határozná meg anyja, hogy elkerülje a jóslat szerint ráváró veszedelmet, majd kijelölné a pályát, amelyet végig(?) kellene járnia. Szerelmének, Lizandrának magnetikus képességét kétes egzisztenciájú anyja igyekezne kihasználni, valójában szintén a nemességbe betagolódás, a szintén előnyös házasság révébe kormányozná leányát. A nemesi társadalom szokásrendjéből való kilépés (igen jellemző, hogy a regényben több ízben a szökés, a messzire távolodás formájában jelződik a kilépés) egy másik életformában – a munkáéban – teszi lehetővé, hogy a felvett szerepeket, miket egy reprezentációban kimerülő „világ" rájuk erőltetett, elhagyják, hogy önmagukra találjanak, megleljék azt, amit a reprezentáció nem enged meg, az identitás elsajátítását.

A jóslat beiktatásával Jókai és elbeszélője bonyolult helyzetbe navigálta magát, egyben beszűkítette az elbeszélés lehetőségeit. Ugyanis nem pusztán a közönség kedvét kielégítő boldog befejezésnek állta ezzel az útját (az egymásra lelt fiatalok közül az egyiknek eszerint korán kell dicső halált halnia, elveihez híven, következetesen, a szabadság védelmében), hanem a nem kevésbé következetes elbeszélői stratégia is igényli, hogy a korábban hangsúlyosan leírttól ne térjen el a narrátor. Jókai azonban rövid utószóval látja el *A kiskirályok*at, melyben az elbeszélt történetet az elbeszélés „hogyan"-jával egy szinten kezeli. A következetes történetmondás (a jóslat beteljesülése) és az eseményeknek ettől független alakulása a regényre vonatkozó nézetek alapján sorolódik az „elmélet" különféle helyeire. Jókait már az 1870-es esztendőkben foglalkoztatja a realizmus kérdésköre,[25] amely előtte kimondva-kimondatlanul kérdőjelek formájában jelenik meg, kiváltképpen egy romantikus indíttatású, a „regényesség"-nek elkötelezett szerző alkotói problémáira vonatkoztatva. Nemcsak Victor Hugot olvasta Jókai az 1840-es esztendőktől kezdve, hanem Dickenset is,[26] ez utóbbit feltehetőleg a romantikus regényírásba sorolva. Éppen ezért az utószóként a regény végére illesztett kurta fejezetben a befejezést követő zárás indokoltságát emlegetve, arról beszél, hogy a realista esztétikát szem előtt tartó kritikusok lényegében regénye irányát, ez irány létjogosultságát vonják kétségbe, a transzcendensnek, misztikusnak vélt elemek eszerint a korszerűtlenségről tanúskodnának. Ez a feltételezett (joggal feltételezett) vélekedés teszi lehetővé, hogy ne a jóslat beteljesülésével, a rokonszenves ifjú hős halálával fejezze be az eseményeket, hanem továbbmondja, jelzéseivel az elvarratlanul maradt szálakat elkösse, s így a megnyugvást, kiegyenlítődést, igazságtevést elváró olvasók kívánságának eleget tegyen. Érdemes ezt a néhány bekezdésnyi, önmagán, kritikusain ironizáló (ezúttal valóban ironizáló) passzust egészében ideírni:

> „Milyen jó volna itt elvégezni a regényt!
> Ha a kritika nem volna.
> A mai, realisztikus kor az ilyen iránynak nem kedvező.
> Micsoda? Jóslatok? Sejtelmek? Véletlenek és katasztrófák?
> Ez a józan ész törvényeinek ítélete előtt meg nem áll.
> Cigányasszony jóslata! Beteljesülve!
> Álomjáró delejes látásai! Megtestesülve!

Nincs az a bíró, aki élethosszig hallgatásra ne ítélje el érte azt a vakmerőt, aki ilyen alapon mer elkövetni emberölést, sőt gyilkosságot. Kézzelfogható valót követelünk!

Tehát kössük föl a múzsánkra a tournure-t, s tanítsuk meg a költészetet – a valóságot elmondani.

Nem halt meg a hősök közül senki; még a mai nap is élnek."[27]

Megjegyzendő, hogy akár *A három márványfej*ben, akár az *Egy hírhedett kalandor...*-ban bornirtra, szűk látókörűre, fantáziátlanra rajzolja meg a kritikust, aki legföljebb mimetikus olvasásra képes, és nem tudja, nem hajlandó megérteni a költészet jogát és képességét, nem csak a múlt árnyainak méltó fölelevenítésére, hanem a szuverén történetmondásra, a „pro"-k és „kontrá"-k egymásba érésére, vitájára, de egymásba hatolására is. Amennyiben az utószót megelőző, az eseményeket lekerekítő fejezettel cseng ki a történet, szinte mindegyik szereplő sorsa nyitva

marad, csupán az ifjú főhősé zárul le, tragikus, tragizáló zárás rekeszti be a cselekményt. A költői igazságszolgáltatás természetesen nem érvényesül, hiszen a korábbi jóslatok szerint az ifjú főhős ellenlábasa életben marad, noha megbélyegezve, eltorzult külsővel. Ellenben a két Tanussy-fivér története továbbra is a levegőben lóg: ami sejthető, mentalitásuk, szokásviláguk, sőt, gazdálkodási nézeteik nem felelnek meg a korszellemnek, bukásuk, eljelentéktelenedésük szinte törvényszerű, netán kikövetkeztethető, nem meglepő, hogy bekövetkezik. Az utószó sorra veszi a regényfigurákat (Ponthay gróf marad csupán ki a felsorolásból, ő korábban kapott egy furcsa jóslatot), s lényegében levonja a szükséges és logikus következtetést a történetekből. A két Tanussy-fivér kikopik az időből, Belizár ott próbál szerencsét, ahol nyilván kudarc várja, börzejátékba kezd, veszít, jelentéktelen tisztviselői állásba kényszerül, Decebál képviselőként tengeti életét, a kapott összeg semmire nem elég, képviselőként nevetséges figurája annak a társadalomnak, amelyből kicsúszott. Emmanuel és Lizandra számára a kivándorlás jelenti a megoldást, elhagyják ezt a nemcsak nyomaiban továbbélő nemesi világot, s egy technicizált újvilágban lelik meg a boldogságukat. Egy olyanban, amelyet sem a nemesi világ előítéletei, sem a múlt árnyai nem korlátoznak, az újrakezdés előtt nincs akadály, a reprezentáció helyett a munka szabja meg az érvényesülés, az önmagára találás lehetőségeit. Ilyen módon az utószóban ugyan a „jók" elnyerik jutalmukat, a rosszak és/vagy kevésbé jók – mondjuk így – pórul járnak, mégsem indokolatlan ez a regényzárás. Még akkor sem, ha az elbeszélő úgy tesz, mintha részéről engedményt kellene tennie a korszellemnek. Azaz: mintha külső kényszer hatására cselekedne. Valójában ez talán az elbeszélő több ravasz megoldásajánlata közül a legravaszabb. Az aligha kétséges, hogy az utószótlanított regény mintha visszafordulna a korábban jól bevált, ám részben túlhaladott narrációs technikához. A jóslat beteljesedett, annak ellenére, hogy a jóslat áldozata nem vett róla tudomást, ellene élt, mindent elkövetett, hogy kikerülje, persze, az 1848/49 küzdelmeiben való részvételt nem akarta, nem tudta megkerülni. Halálával az oktalan anyai féltés igazolódna, visszafelé a szülők és a fiú vitája más megvilágításba kerülne, az eleve elrendeltség újabb példával gyarapodna. Aligha térne el az elbeszélő az átlagromantika regényes útjairól. Ahhoz, hogy ezt megtehesse, kockára kell tennie a regényírás fő elvét, „kézzelfogható való"-e az, amit egy regényben tetten kell érnie az olvasónak (és a kritikusnak)? Az elbeszélő úgy tesz, mintha meghajolna a kritikusi ítélet előtt, párbeszédet imitáló formában veti a történet ellen a „képtelen"-séget, írhatnám úgy is, a fantasztikumot (más kérdés, például minek tekintették a mesmerizmust a XVIII–XIX. században, a *Così fan tutte* című operától Kölcseyn át Jósikáig és tovább), a romantikus meseszövést. Az utószó fordulata azt játssza el, hogy az elbeszélő eltér narrációjának következetességétől, a jóslatból kiinduló történetet átrendezi, s bár a delejes látás nyomán kimondott szavak nem vesztik el teljesen érvényüket, a kritika beleszól a cselekményalakításba. S ezt az elbeszélő elfogadja, aszerint zárja le a sorsokat, s a történetet lezáratlansága miatt a jelenig viszi el. Az elbeszélő sok ellenállást nem tanúsít az okvetetlenkedő kritikával szemben. Mintha várná a kritikusi szavakat, hogy az önmagának feladott, megoldhatatlan feladatot (mindenki számára?) megnyugtatólag végrehajthassa. S mert vállalja a másképpen zárást, azt a látszatot kelti, hogy eltávolodott saját narrációjától;

más Jókai-regényekben a kétféle vagy nyitott befejezés rokonítható ezzel. Itt elidegenít a történettől (a jóslat nem válik be), ragaszkodik a történethez (más jóslat beválik), mindkét regényelképzelésnek igaza van, és egyiknek sincs egészen, a mesemondás a „kézzelfogható való"-ba fut ki, miközben nem árt a mesemondást is, ezt a fajta valót is újragondolni.

JEGYZETEK

1. Jókai Mór: *Fráter György.* (1893) S.a.r. Oltványi Ambrus. Budapest 1972, 2. k, 282.

2. Vö.: uo, 29.

3. Vö.: *A lőcsei fehér asszony.* (1884) S.a.r. T. Hajós Éva. Budapest 1969, l. k, 23.

4. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Főszerk. Benkő Loránd. Budapest 1970, 2. k, 132.

5. Uo.

6. Muzslay László: *miracle-play,* Dömötör Tekla: *mirákulum.* In Világirodalmi lexikon. Főszerk. Király István. Budapest 1982, 8. k, 433–434, 435–436.

7. Jókai kései elbeszéléseiben is problematizálja a mese(mondás) és a valószerűség viszonyát. Vö. *A pénz betegségei.* In *Szélcsend alatt – Az életből ellesve.* Budapest 1904. „Mindezek a mesék pedig az életből vannak ellesve; egy ember által, a ki nagyon régen élt már, s nagyon sokat látott, hallott és tapasztalt s sokra visszaemlékszik." (289.)

8. A 3. sz. jegyzetben i.m, 1. k, 6.

9. Uo, 7–8.

10. Uo, 2. k, 130.

11. Uo, 281.

12. Egy, a kalandor által elbeszélt érzéki szcéna kommentárjai: „– Fel fogsz-e ébredni e pokolbeli álomból? – rivallt a bűnösre a soltész. – De csak hagyja kegyelmed, nagyon jól álmodik – mondta a nagyherceg." *Egy bírhedett kalandor a XVII. századból.* (1879) S.a.r. Horlai Györgyné. Budapest 1967, 106.

13. Hasonlóképpen lepleződik le a magasabb beosztásba jutni akaró Balamér Kisfaludy Károlytól, Kölcseytől, Vörösmartytól és Berzsenyitől vett idézeteivel. *Fekete vér.* (1891) S.a.r. Sándor István. Budapest 1969.

14. „Ej kegyelmed is úgy fordítja Horatiust, mint a csurgói diák: »ME coenas, at avis edit e regibus. (Maecenas, atavis edite regibus«" (I/1.) Vö. a 3. sz. jegyzetben i.m, l. k, 99. Az nem tetszik ki, hogy egy félrefordított magyar szöveget fordít-e ismét félre a csurgói diák.

15. „Az édes mama meg mindig csak azt mondja neki, hogy »ui, ui«. Hisz én bizony memmeg nem vagyok kezes malac, hogy azt mondjam: »ui, ui«. (…) Aztán beszéltek magáról, az Emmácskárul, azt a szót is mondták, hogy »máriás«. Mintha én nem tudnám, hogy mi az a »máriás«? A franciafutáskor nekem is mondta azt egy francia szapör: verje meg a csoda! Azt teszi az, hogy »házasság!«" *A kiskirályok,* (1885) S.a.r. Oltványi Ambrus és Újházy Sándor. Budapest 1968, 2. k, 145.

16. Sára asszony súgja a francia memzellnek: „– Nid wahr? Il chant comm ün angelo?" Uo, 152. A konfuzus beszédet a helyesírás zagyvasága jelzi. Másutt is.

17. Uo, l. k, 54.

18. A hityimatyimókus feledékeny volna? Nincs pentameter az emlékeztetőben?, hanem két (di) hexameter, azaz két verssor.

19. Uo, 2. k, 191.

20. A szintagma (oldott kéve) nagy karriert futott be irodalmunkban Tompa Mihálytól Sárközi Györgyig.

21. Uo, 2. k, 173.

22. Uo, 174.

23. Decebál nagy pénzen, előnytelen birtokcserén szerzett gyűjteménye a középkori Kuriositätenkabinettekre emlékeztet, melyekhez képest egy korszerűbb gyűjtés-felfogás vezet a múzeumok létesítéséhez.

24. A *Rab Ráby* viszi színre a megyei-nemesi ellenállást a „jozefina"-ideákkal és -gyakorlattal szemben.

25. Az idealizálás, érzelmi szemlélet, valóságlátás viszonyának kérdései a poetischer Realismus alkotóit, köztük Fontanét is foglalkoztatták. Fontane szerint a regény adja a kor képét, legyen korkép, vegye tárgyát a hétköznapi életből, legalábbis tükrözze az életet, melynek határán állunk mi is, vagy amelyről még szüleink beszéltek. Werner Jung: *Poetik.* München 2007, 164.

26. A *Szegény gazdagok*ban az elbeszélő a szereplőkkel Sue mellett Dickenst olvastatja. Az angol szerző művei az 1840-es esztendők ifjú íróinak kedves olvasmányai.

27. A 15. sz. jegyzetben i.m, 2. k, 285. *A kurucvilág után* című elbeszélés is eljátszik a valószerűség és a másképpen olvasó viszonyával: „A történetnek vége van. A kik így szeretik a végét, ne olvassák tovább. Ez utóbbi sorok csak azoknak valók, kiknek szíve jobban szomjazza az igazságot, mint az örökkönnyeket," A 7. sz. jegyzetben i.m, 28.

KOVÁCS ÁRPÁD

A novelláról és Kosztolányi rövidprózájáról

A *PESZTRA* ESEMÉNYVILÁGA

„dajkálom a neved"
(Kosztolányi Dezső)

Elbeszélés, novella, rövidtörténet

A novella – hagyományos értelemben – új fejleményre kihegyezett, váratlan fordulatra épülő, egytagú, célirányos,[1] zárlatra összpontosító[2] cselekményt ad elő, amely néha paradox[3] konfigurációt alkot, mint például a kifosztás áldozatából kifosztóvá átalakuló figura története *A köpönyeg*ben. Különbözvén az elbeszéléstől (*Erzählung, récit, rasskaz*), rövidprózai (ritkán verses) alkotás, a véletlen szerepének kiemelésével és a prózanyelvnek a poetizálásával.[4] A kezdet kizárása az elmondásból szembeállítja a novellát a mítosszal, illetve mind a kreációt, mind a rekreációt favorizáló műfajokkal; mivel a fordulat egybeesik a véggel, antihistorikus és antirituális narratíva, amely nem a választást szegezi szembe a semmivel (mint Kierkegaard), hanem a semmit, a választás alternatíváját abszolutizálja.[5] Nemcsak redukált – egytagú, tömör – történet, hanem egyszerű forma, mert egyszeri – párhuzamos vagy alternatív fabulákat kizáró – esetet jelenít meg, melyet sem a történelmi idő, sem a jelenbeli idő elbeszélései nem képesek cselekményesíteni. Előképét olyan képződmények alkotják, mint a „Kolumbusz tojása" vagy a „Gordiuszi csomó".[6] Sem az epilógus, sem a kommentár, sem az esszé nem játszhat benne műfajalkotó szerepet.[7]

A cselekményfordulatra vagy a hangulatra összpontosító kispróza mellett ismerjük az élő szóbeli megnyilatkozás imitációjára[8] koncentráló elbeszélésmódot. A szövegfaktúrát mozgósító változat is produktív forma, mely gyakran érintkezik versnyelvi képződményekkel, ami a tömörség magyarázatául szolgál, s különösen jellemző a lírikusok novellaművészetére.

Bármilyen gazdagok is a műfaj domináns formái, a cselekményen, a beszédartikuláción és a metonimikus szövegképzésen alapuló alkotások csoportjába nehéz

beilleszteni Kosztolányi Dezső írásmódját. Talán éppen azért, mert – feltevésem szerint – a novellaműfaj innovációjával kísérletezett, s a klasszikus, illetve szimbolikus novella tagadásaként a *rövidtörténet*[9] kiművelésén fáradozott. Fölöttébb tudatosan: „A mai novella nem külső fordulatokkal hat. Lelkivé lényegül, az élet jelképévé válik."[10] Az élet jelenségének, illetve nyelvi és szimbolikus közvetítésének Kosztolányinál honos megközelítéséről később szólok. Ezt annál is inkább meg kell tenni, mert a teljes kép érdekében a *történet redukciója* mellé oda kell csatolni a *redukció történetét* is, ami arra vethet fényt, hogyan helyeződik át a jelentésképzés súlypontja az elbeszélés nagy egységeiről, a narratív kijelentésekről az őt alkotó nyelvi és grafikai elemekre, a szavakra és jelekre, minek következtében azok új jelölővé, a jelölőalakzatok pedig új metaforává alakulnak át. Márpedig ez a feltétele annak, hogy „lelkivé lényegüljenek" az élet töredékes, semmitmondó, rutinszerű, köznapi megnyilvánulásai. Hiszen a történet redukciójával fordított arányban tágul alkotórészeinek szemantikai potenciálja, úgy a nyelvi, mint a kulturális emlékezet tartományában.

Feltevésem az, hogy ennek okát érdemes magának az újszerűség fogalmának újragondolásában keresni, s megkérdezni, hogyan érvényesül Kosztolányi rövidprózájában az az elv, amely a szót „alkotótársként", a ritmust jel- és szimbólumképző eljárásként a szöveg konstitutív tényezőjének tekinti, s az írásműben a „még-nem-mondott szó" kifejlését, a szó megtörténését prezentálja. Azt az eseményt, amelyben – Martin Heideggert idézve – „a költői szó valóban szóvá lesz és az marad."[11]

A fenti rövid áttekintésből az derülhetett ki, hogy a novella a történeti elbeszélések, a nagyepikai és a drámai formák cselekményességével szembefordít egy egészen új szüzsé változatot, éspedig a cselekménytelenségét, a mínusz-történet alakzatát, melyet a választás és a produkció válsága mellett a társas nyelv – s ezzel együtt a történetmondás – válsága is jellemez. Ilyenkor, amikor látszatra nem történik semmi, egy érzékcsalódás áldozata a szubjektum, merthogy az idő kontinuitása a tétlenség közben sem szakad meg, csak kitöltetlen marad a cselekvés világában. Épp a kitöltetlenség fölismertetése tehát az, ami a prózanyelvre hárul. A novella a cselekménytelenséget *eseményként* képes elbeszélni, ahogy erről a műfaj legradikálisabb megújítójának, Csehovnak a művészete tanúskodik.

Azért képes rá, mert a történet helyett az *egyszeri cselekvés* immanens kifejlését mutatja be – nem az előzményét, nem a következményét, vagyis nem a cselekmény előre vitelét szolgáló tettet, hanem magát az aktust, a *cselekvés diszpozícióját, akarását* és *artikulálását,* azt a hierarchiát, amely a nyelvbe való beíródás során teljesedik ki. A novella az egyszeri cselekvés[12] analitikája. Mindig egyes esettel szembesül, vagyis az eseményszerűség lényegi természetéhez tartozik. S ebben az értelemben mielőtt bármiféle fordulatot, határátlépést, normaszegést várhatnánk el tőle, *ab ovo* eseményt manifesztál. Ebben az eseményben minden tudást megelőző, primordiális tapasztalatra tehetünk szert, melynek diszkurzusa az elbeszélő prózamű.

Feltevésem tehát az, hogy a redukció egyik aktusát, a szó megképződését mint szövegbelső aktust eseményként kell hozzáadni az említett három értelemképzési eljáráshoz – az elbeszélt cselekmény, az elbeszélés aktusa és a retorikai képződ-

mények teljesítményéhez. Mivel *a szótörténés prezentációja* a prózanyelvi jelképzés kitüntetett feladata, ez a művelet minden más képződmény újraírásában úgyszintén szerepet kap. Tekintettel arra, hogy a cselekvés, a cselekmény, az elbeszélés, a szöveg nem más, mint *nyelvi alkotás az írott diszkurzus közegében,* vállalkozásom az esemény specifikus irodalmi modelljének felvázolására irányul s az *esemény és jelentés* korrelációját világítja meg. A novella a fordulatot vagy a véletlent, illetve az egyes esetet úgy avatja eseménnyé, hogy a benne megnyilvánuló minden „töredéket", minden részletet annak jelentésére redukálja, s az elbeszélés szövegét költői jelentéspotenciállá alakítja át. Eseményt itt az egyszeri tapasztalat képez, a nyelvbe és a prózanyelvbe való beíródása pillanatában. A novella ezért a beíródásért felelős; azért a novella, mert a cselekvés mint egyes eset lényegében egzisztenciálé: nem bizonyítható, de tagadhatatlanul tapasztalható. Az érvelés alátámasztása okán a *Pesztra* című novellára fogok hivatkozni.

Az esemény dologi manifesztációja

A novella világában megjelenő dolog, az alakjára és tulajdonságaira redukált narratív egység, tovább redukálódik annak következtében, hogy az az aspektusa kerül domináns helyzetbe, amely a cselekvés tárgyaként is, meg jeleként is azonosíthatóvá teszi. Ezt tapasztaljuk, amikor a dolog neve a szereplő cselekvésének megjelölésére helyeződik át, mint a *Pesztrá*ban, ahol a hóesés avatódik eseménnyé; motiválatlan neve, a „csoda" a megnyilatkozó szereplő cselekvésére helyeződik át, így: „csodálkozástól". És megfordítva: a „hó" névhez tartozó szemantikai jegyek arra a tartományra, amelyet a magyar nyelvben a „csoda" szavunkkal jelölünk. Ily módon a további redukció a dolgot az eseményben betöltött szerepének detotalizálása szerint határozza meg. A *dolog jelentése* és a *cselekvés jelentése* egy és egyszeri szemantikai tartományba integrálódik. Minthogy az elbeszélendő dolog egymást értelmezni képes nyelvi képződmények metszéspontján jelenik meg, alaki reprezentációja fölülírásra kerül, ugyanakkor útja képétől a nevéig igen részletes kibontásnak van alávetve. Ezzel az úttal magát a költői eseményt kívántam megnevezni, hiszen a dologtól a képéig és a képtől a cselekvésig meg a szóig ívelő történés arra szolgál, hogy megképződjön a dolog saját megújított diszkurzusa, ami segít helyreállítani létstátuszát.

A novellában minden képződmény más és más jelentésújítással járul hozzá a cselekvés, a sokszor triviális cselekvés nem-triviális irodalmi értelmezhetőségéhez. Paradox mintájával a novella önmegértésünket mozdítja elő. Egészen másféle módon, mint az élmény kifejezései vagy az ész közvetlen teljesítményei a megismerésben. A novellista specifikus gondolkodás – értelmező létviszony – kialakításán fáradozik, amely eltér a nagyepikai műfajok, a köznapi észjárás és a tudáson alapuló következtetés mintáitól. A novella diszkurzusként tehát korántsem pusztán „rövid" történet és „kis" elbeszélés egy „új" élménybenyomás kapcsán. Ezen fölül még az értelmező nyelv – a költői prózanyelv – megújítását is magába foglalja, amely másféle gondolkodásra késztet, mint a többi irodalmi műfaj vagy a kognitív észjárás. Azaz, a „rövidről", a „kicsiről", az „újról", a „lényegesről", az „epikáról", a „történetről" alkotott elképzelésünk és ismereteink átírását is feltételezi.

Az ismeretelméleti felfogás szerint ugyanis a gondolkodás kiindulópontját a cselekvés és a dolog észlelése képezi; ezt követi az észlelet észlelése az elmében, amit reprezentáció révén hajtunk végre, egy kijelentés (állítás) segítségével. Ez az ész teljesítménye, mert az ész nem más, mint az észlelés és a reprezentáció képessége.[13]

Ontológiai vetületben viszont a gondolkodást a dolog „jelenülése" kezdeményezi – nem a reprezentáció reprezentációja (a képzet kifejezése), hanem a „prezentum prezenciája". Ezzel Heidegger azt állítja, hogy a dolog nem passzív anyagi jelenség bizonyos tulajdonságokkal felruházva, hanem konstitutív – kifejlő – alaki létező, melynek formája formálásra, tevékenységre utal, s ennek felismerése következményeként szólásra késztet. Heidegger az „esemény" (*Ereignis*) és „körülhatárolás" (*Erörterung*) kölcsönös összetartozását hangsúlyozza kései írásaiban,[14] amikor megkísérli az *aktus,* a *praxis* és a *poiésis* fogalmi izolációját megszüntetni, s azokat egy léteseményben összefogni. A „körülhatárolás" a gondolkodás helyének keresését foglalja magába, az „esemény" magát az elgondolásra szánt dolgot, amely kizárólag egy bizonyos helyen képes jelenülni; *in actu* itt, ezen a helyen „adódik" (*es gibt*), elindulva a kifejlés, a megnyilvánulás és a név felé. Értelmezésem szerint az aktus által behatárolt dolgok teréről – a cselekvés által hellyé változtatott térről – lehet szó, amit Heidegger a „lét topológiája" alatt tárgyal.

A dolog tehát már a valóságban sem úgy tevékeny, mint a mozgó állat vagy a termelő gép, illetve a cselekvő ember – nem a helyváltoztatás, a produktivitás és az aktivitás értelmében. Heidegger így fogalmaz: a jelenlét „megesik". De csak akkor esik meg, ha a dolog jelenülése már elkezdődött egy helyen egy gondolkodó számára, s történik, ha feltárul létesülésének módja, minthogy ennek következtében szólásra és jelentésadásra késztet.

Efelől a megeső-létesülő, magát a létet konstituáló dolog felől közelítenék az eseményhez, azzal a kiegészítéssel, hogy a „feltárulás" metaforája helyett (mellett) itt annak irodalmi szövegben megvalósuló sajátos mintáit igyekszem fölvázolni, különös figyelemmel arra, hogy a költészetben, s így a novellában is, a nyelvi prezentáció mindig megelőzi azt, amit prezentál: a dolog nem előzi meg a megnyilatkozást, hanem a megnyilatkozás aktusában konstituálódik. Hozzáteszem: másként a prózanyelvi, és megint másként a versnyelvi szóműben.

A cselekvés reduplikációi a narratív képződmények szintjén

A jelzett specifikus körülmények okán látszik indokoltnak, hogy az eseményt nem a reprezentációival, hanem a cselekvéssel való összetartozása alapján közelítsük meg. Ennek érdekében egy munkahipotézisként kezelendő egyszerű meghatározást szeretnék az olvasó figyelmébe ajánlani: *Eseményről akkor beszélhetünk, ha a cselekvés egy másik cselekvés végrehajtását valósítja meg.*

Amennyiben ugyanis nem az ok, a szándék, a következmény felől szemlélt valóságát, hanem magát a végrehajtás aktusára redukált cselekvést elemezzük, ahogy ez a novellában történik, akkor bebizonyosodik, hogy a tevés egyidejűleg késztetést is megvalósít – ösztönzést arra, hogy kifejtse hatását az emberre, aki cselekvéssel válaszol. Ebben a válaszként értett cselekvésben is a redukciót érjük tetten,

de egyben a transzgressziót is: a válaszcselekvésben egy anticipált dialogikus eseményt, a szóbeli válasz redukált formáját leplezi le a novella.

Ez történik a *Pesztrá*ban is, amikor hajnalban beköszönt a kezdés ideje. Vera fölébred, s egyúttal belép az életfolyam temporalitásába – az álomból, a cselekvéssel nem kitöltött tér közegéből egy bizonyos helyre, a sötét szobába, s az ott egyszeri eseményt prezentáló kivilágosodás idejébe. A novella az idő jelenülését tettekben inkarnált cselekményként demonstrálja, ami végül azzal zárul, hogy: „A ház ezalatt fölébredt". Tehát a kezdet és a vég között két esemény ment végbe: az ébredés a cselekvőről áthelyeződik a cselekvés tárgyára, s az egyről az egészre, amelynek megjelenítése kiterjed a kozmikus térre, s ott a hajnalhasadás pillanatára, valamint a föleszmélés figurális képződményeire. Ily módon a behatárolt privát hely a le nem határolt végtelen alkotó részeként azonosítódik: a töredéknek látszó esetleges elem a nem látszó egész részének, s ily módon jelének, rejtjelnek. Az esemény épp az, hogy a részhely dolgai az egész létesemény szimbólumaivá transzformálódnak az elbeszélésben.

Az elbeszélés és prózanyelv által prezentált cselekvésvilág azonban egészen sajátos jelenség. Itt sem a produkcióban, az aktivitásban vagy a választásban tárul föl a tett természete. A tevőleges ittlét által egyfajta elementáris létélmény jelenik meg a szolgáló dajka életében, ami gyerekkorát követően mindvégig takarásban, „ködben" volt. E rejtettségnek a szignálja a széthullás amorf reprezentációja, a mitikus metaforára visszavezethető jelkép, a múlandóság és hiábavalóság, szóval a triviális legfrappánsabb szimbóluma – a por. A cselekvés következtében egy másik cselekvés megy teljesülésbe, amit a novella így ad elő: „az élet látogatta meg" a szegény parasztlányt egy „nagyszerű pillanatban". A Vera által végrehajtott minden egyes cselekedet – mozdulat, tapintás, tekintet, szólás – az élet explikációjának bizonyul; a cselekvés minden tárgyának, minden tárgy valamely aspektusának rekreációját, jelenbe kerülését s ott az önfeltárulkozását szolgálja.

Az *elbeszélő beszéd* képződményei szintjén az alkot eseményt, hogy Vera tevékenysége megismétlődik a természeti jelenség szintjén: ő a szobát, a hóesés a várost teszi tisztává. A két fabulát ez a váratlan összekapcsolás szüzsévé avatja, olyan konfigurációvá, amely mind az aktornak, mind cselekvése tárgyának váratlan átalakulását eredményezi. Mintája az, hogy a dolog megmutatkozó jegyei a szubjektumon is megjelennek, és megfordítva – a szubjektumé a tárgyakon. Vagyis megtörténik a szubjektum-objektum viszony felszámolása, amit sematikusan John Locke képletével illusztrálok: S – O → S – S. Ezt a formulát az eszméléstörténet narratív képződménye sémájának tekinthetjük. Az emlékezés logikai képletét azonban az irodalmi elbeszélés természetéhez igazítva annyiban módosítanunk kell, amennyiben egy történés komponenseiként fogjuk fel a három pozíciót: S_1 – O → S_2 – S_3. Azaz nem relációk képleteként, hanem a megtörténés műveleteként alkalmazzuk. Az elbeszélt világban ennek megfelel a cselekvés átcsapása egy új diszpozícióba és a neki megfelelő szóbeli képződmény megalkotásába. Fokozást realizálva, három helyzetben ismétlődik meg az örömkifejezés, amit a világ folyton változó aspektusait feltáró újrafelismerés előz meg s egyszavas megszólalás követ („– Hó…").

Eseményként tudatosulhat a narratív beszédegységek belső heterogenitása, elsősorban a drámai szövegtől eltérő *dialogicitása*. Az elbeszélő megnyilatkozása

ugyanis másodfokú szöveg, minthogy a szereplő szavának megjelenítésére szolgál. De mindkettőt a novella prózanyelvi faktúrája, egy írásmű közvetíti, amely a betűkre vagy írásjelekre redukálja az eseményt. A hókristályokat például a hiányjel pontjainak látványára. A szöveget egy bámulatba esett szereplő kitátott szájára, ezt pedig nevének – a hangutánzó *bámul* szó – etimonjának jelére, az *á* betűre. Mind az elbeszélt szó, mind az elbeszélő szó olvasható szöveggé való átkódolása az írott diszkurzusra hárul. Alá kell húzni, hogy átkódoláson nem technikai műveletet értek, hanem lényeges módosításokkal járó szemantikai transzliterációt, ami a legkreatívabb értelmezési eljárások alkalmazását írja elő. Csak ennek köszönhetően tud feltárulni a beszéd és a szó eredendően dialogikus és eredendően metaforikus természete, valamint a köznév költői szóvá válása. Példaként idézem a fordulat epizódjának szövegét:

> Az óra ütött, hirtelen a helyére lopta a babát, s az ablak felé ment.
> Széthúzta a függönyt. Az utcára nézett. – *(történetmondó kijelentések, az elbeszélő szava)*
> Csoda történt. – *(indirekt idézet, a szereplő szava)*
> A házak, a fák, a gázlámpák, a kövek fehérek voltak. Esett a hó. – *(leírás, az elbeszélő szava)*

A természeti folyamatról szóló elbeszélői kijelentés („Esett a hó.") és a szereplő megnyilatkozásáról alkotott másodfokú kijelentés („Csoda történt.") kölcsönhatásba kerül egymással, éspedig rejtett polémiát alkotva. Hiszen a havazásban karácsony idején nincs semmi természetfeletti: az elbeszélő szöveg belülről kétszólamú, ami azt jelenti, hogy két világlátás és két nyelvi magatartás felel meg neki: az egyik referenciális, leíró és történetmondó, a másik felfüggeszti a szokványos tárgyi vonatkozást és új keresésére ösztönöz. Ennek hatására az olvasó joggal kérdezheti: vajon miért jelent rendkívüli eseményt egy természetes folyamat? Mi motiválja a váratlan kifejezést? A válasz csak az lehet, hogy *csoda* szavunk – lexikai kódjától elszakadva – két vonatkozási rendszerben működik az elbeszélésben: egyfelől egy meglátott eseményről szól, másfelől magáról a szóról, éspedig a kiejtés pillanatában, azaz az artikuláció temporalitásának megtestesüléseként. Mondhatnók: szól a szó szólásáról, a megnyilatkozás eseményszerűségét prezentálva. Mint majd látni fogjuk, még egy vonatkozási rendszerbe is beépül a „csoda", jelesül, a meglátás aktusát eseménnyé avató narratív rendbe.

Az elbeszélő szava a tárgyat témává, a beszéd tárgyává avatja; a hős szava, amely ellenáll minden tárgyiasításnak, megszemélyesíti a tematizált eseményt, „hőssé" avatja a meglátott és megjelölt jelenséget. Megszólítja például a kilincset: „– Nyílj ki már… te… buta" (vagy: „megsimogatta a kotlát"). Itt a dolog – a megszólított entitás – a megszólaló alakmásává, beszédének „hősévé" változik át, új neve – a „te" – pedig az „én" másik, végtelenre kinyílt s nem „buta" felének indexévé, amit a hiányjel – „…" – hivatott közvetíteni, mely ekkor fordul, elő először, s a *hó* mellett betöltött szerepén keresztül elővételezi a szöveg végén visszatérő trigrammát. Ily módon szövegegységgé lép elő, az írásmű lehetséges vonatkozási pontjainak sokaságára és nyitottságára utal, amivel a „– Nyílj ki már…" értelmét a költészet szintjén realizálja.

A narratív szöveg viszont a csodával jelölt eseményt egy életösszefüggésbe integrálja – tudniillik Vera „fölocsúdásának", öneszmélésének történetébe. Ezért a

műveletért a prózaritmus felelős, azaz a mondatnál és megnyilatkozásnál nagyobb képződmények ismétlődése. Az új szövegszintre való áthelyeződés során az elbeszélő szavát a hős saját nyelvén artikulálja. Ekkor az „Esett a hó" radikálisan átalakul, íme: „– Hó…". A szó új, egyszeri és személyes artikulációval, illetve írásképének sajátos megjelenítésével el is kezdődik egy perszonális elbeszélés kibontása. Diszkurzív szinten ez a jelölő ugyanarra a dologi csoportra vonatkozik, mint a *csoda,* s egyfajta alkalmi szinonimáját alkotja, mely a szelekció elvét is megszabja a transznarratív értelemképzésben.

A szelekció jegyében három helyzet kapcsolódik össze egy képződménnyé. A három „ébredés" konfigurációjáról van szó – a faluban, a városban és az égbolt alatt. Az ismert *saját,* a megértésre váró *idegen* és a kettőt egyesítő *ismeretlen* fölismerése képezi a történet szerkezetét. Az eltérő helyeken végrehajtott eltérő cselekedetek mindig ugyanazt az eseményt aktualizálják. Mindig feltárul valami, ami feledésbe merült egykor vagy merül éppen most, a rutinmunka végzése közben. A feltárulásnak felel meg a kozmikus esemény, jelesül, a hajnali átmenet a sötétből a világosba, miként az életesemény is, mely az álomból való ébredés aktusát történetté, az öneszmélés szüzséjévé tágítja. De ebbe a felfedésbe ütközünk a cselekvés vizsgálata során is: a tevőleges jelenlét folyamatában a szereplő a dolgokat emeli ki az eltakartság zónájából, miáltal azok végül „élményvalóságként",[15] saját világként tárulnak eléje, az esetleges és egyszeri cselekvés által elsajátított világként. Ezután minden dolog a cselekvés tárgyává, a tárgyak pedig a cselekvés alanyának szimbólumaivá lényegülnek át. Ezzel analóg esemény a havazással jelölt cselekvés, a Föld lusztrációja a hó közegében.

Prózanyelvi képződmények

A narratív értelemképzésen túllépve, a *prózanyelvi* képződményeket is a cselekvés eseménnyé lényegülésének sorában kell tárgyalni. E képződmények kialakításában, a mondatnál nagyobb egységek kölcsönhatása érvényesül, amit a prózaritmus valósít meg oly módon, hogy a megnyilatkozást egyfelől a benne szereplő szavak és jelek ismétlődésével, másfelől a szövegegész faktúrájával egyezteti össze. Azaz a lineáris beszédmód elemeit vertikális képződménnyé alakítja át, a szálakat úgymond szövedékké. Ennek eredményeképpen a szöveget a szóban rejlő jelentéspotenciál felfedéseként tárgyalhatjuk, a szót pedig úgyszólván egy szövegfájl ikonjaként.

Ilyen szó például a *Pesztra* – mint a nyelvtörténeti esemény egyik képződménye – amint köznévből társadalmi-foglalkozási megjelöléssé, illetve személynévvé s végül egy műalkotás címévé alakult át. Ez a képződmény egyszer fordul elő a magyar kultúrában. Esemény!

A címben rejlő szláv nyelvi alapforma a nyájról gondoskodó *pásztor* jelentését őrzi; ezt a funkciót tölti be a dajkát jelölő *pesztra, pesztonka,* aki a gyerek gondozója, táplálója, őrzője, hasonlóan a pásztorhoz, aki a legeltetéssel (*pasu*) tesz eleget ennek a funkciónak. Maga a *dajka* is szláv jövevényszó, alapjelentése arra a cselekvésre utal, amely a gondozást, védelmet az anyatejjel való táplálás, szoptatás révén hajtja végre (*doiti* 'fejni'). Az effajta oltalom és odaadás képi reprezentációja

az ikonográfiában a Szűzanya melle (*Virgo Lactans*); előképe a latin *Pietas*. Ne feledjük Vera szolgálattevésének utolsó akcióját: melegen gőzölgő tejet szolgál fel reggelire. A tej – színe, a fehér révén – kölcsönhatásba kerül a hóval, mely az oltalom és odaadás „színét" az egész – előbb fekete, majd zöld, végül fehér – világra kiárasztja. Lehet, hogy a kristálypohárban álló Vera is ennek a kifehérített, a tejjel metaforizált – megtisztult – valós világnak az alakmása. Hasonlóképpen realizálódik a tejnek egy másik tulajdonsága – az, hogy édes – a hópelyhek és a porcukor párhuzamában. A Vera nevében feltűnő eredeti köznévi *verus* ezt jelenti – 'valós, igaz'. Privát elbeszéléseinkben a szavak effajta sokszoros kódolása – egy szóindex szemantikai tartományának, metaforikus és kulturális kontextusainak magas száma – nem valósul meg, amiért is (minden posztmodern apória ellenére) lehetségesnek bizonyul a köznapi „próza" és a prózaköltészet megkülönböztetése.

Most szemügyre vesszük a cselekvés nevét, melynek kiválasztásában értelemszerűen ugyancsak a „dajkálás" mintájának kellene érvényesülnie. Az ébredés első aktusa az, hogy Vera a fekete éj, a köd és korom közegéből kiemeli magát, s ezzel elkezdi a kifehérítés sorozatát. Azzal indít, hogy a mosdótálba merítve álmos fejét, „lesimította" nyiszlett paraszthaját. Ez volt az első kézzel realizált jelenülés, a második a „kinyitás". Megérintve a hideg kilincset, Vera felkiált: „– Nyílj ki már […]". Teszi és mondja, biztatja magát, ami szemantikai olvasatban azt üzeni, hogy a cselekvésképtelenség, a bezártság, a rálátás és az értelem hiánya kölcsönhatásban állnak egymással; jelképük a „fekete" színnel jelölt amorf, hideg, világtalan mindennapiság. Ezt követően a hősnő minden tárggyal és minden cselekvésével következetesen ugyanazt a műveletet hajtja végre, amit előbb önmagán végzett el: megvilágít, megtisztít, felnyit. A megtisztítás megismétlődik a nagyvilágban is. A létesülő párhuzam felismerése – benti és kinti, kicsi és nagy, rész és egész között – ott húzódik meg Vera felkiáltása mögött, a belső beszédben. Ám ezúttal már maga a szereplő tapasztalja meg a megtisztulást, amivel új szintre lép át a történetképzés: a saját nyelvbe vont eseményt megvilágosodásként azonosíthatjuk – öneszmélésként.[16]

A verbális megjelölés mármost új jegyekkel tágítja ki e tevékenység tartalmát: a megnevezés a *kinyitás* és *simítás/simogatás* jelentésével járul hozzá a cselekvés eseményesítéséhez. A kéz művét ismétlő megjelenítés aktusa lehet a szemé, a szájé, a toroké, az ujjhegyeké, a lábé, mivel az elbeszélés detalizál, és minden elemi részt cselekményesít, mintegy szereplővé emel. A cselekedeteivel testének határain túlnyúló prózai alak úgy jelenik meg olvasója előtt, mint egy sokpólusú transzcendált aktus-centrum. Ezen fölül azt is tapasztaljuk, hogy minden dolog és minden részlet – aktorként – valamely történetbe illeszkedik, azaz a szüzsé is policentrikusnak bizonyul a költői elbeszélésben, akárcsak a szubjektum, vagy a sokszólamú prózanyelv. És minden résznek saját funkciója és egyszeri, jól követhető története van. Minden cselekvés aktora, eszköze és tárgya más, azaz egyszeri; ennek ellenére, pontosabban éppen ennek következtében ugyanazt jelenítik meg – a feltárulkozást és megnyilatkozást.

A dolgok érintése, az érintkezés aktusában feltáruló valósága az életvilág alkotó részévé teszi őket. Ezt a fabula szintjén a por eltávolítása eredményezi, vagyis a holt és alaktalan anyag lehántása a dolgokról és saját, egyszeri alakjuk megjelení-

tése a szem számára, ami az érintést a teremtő indíttatással hozza összefüggésbe. Különösen árulkodó ennek érvényesítése az utolsó megtisztító művelet végén, a gazdátlan baba kapcsán: „Dobogó szívvel nézett rája, és leemelte a szekrényről. Nagy, fekete szemei egyszerre kinyíltak, s jól látta, könnyel voltak tele. / – Szegény, árva, baba – szólt és megcsókolta hideg száját." A száj a csók révén ténylegesíti az érintkezést, minek hatására a rongybaba életre kel, szemei kinyílnak. Ezzel együtt elhunyt kis dajkája, Ilonka emléke aktualizálódik újra, amit „ujjainak a nyoma", annak regenerálása tesz lehetővé. A *cso*da tehát a *csó*k aktusában történik meg, azaz nem természetfeletti módon, hanem a cselekvéshez kialakított sajátos – már-már erotikus – viszonyulással („dobogó szívvel", „öleli"), ami a dolgot az együttcselekvés késztetésévé, az érintést érintkezéssé, mentális eseménnyé lényegíti át.

Itt a cselekvés eseményesülése fordulóponthoz érkezik. A sötét szoba, az üvegszekrény és a babaszoba elsajátítása során ugyanis a szem maga is lényeges átalakuláson megy keresztül: egyfelől a sötét materiális dolgoktól a valósakig, innen pedig az áttetsző dolgokig (tintásüveg, üvegszekrény, üvegkupola, kristálypohár), melyek belső terében más – nem empirikus – világok tűnnek fel; másrészt a szem teremtette panorámából a virtuálisba.[17] Itt aktualizálódik *a szoba a szobában* alakzata, melyen keresztül a szemlélet az érzékin túli léttel veszi fel a kapcsolatot, amit a meghalt Ilonka képviseletében, a dajkájától megfosztott baba közvetít. De közvetíti magát a cselekvés reflexióját is, a meglátás visszacsatolását. Az üvegszekrényben való „*bab*rálás" után Vera nyomban cselekvése tárgyi duplikátumához, a „*baba*-szo*ba*" valóságához fordult, s ott tekintetével a lezárt szem felnyílását váltja ki. A babára nézve Vera saját látásmódjának modelljét teremti meg, meglátja és láttatni tudja, hogyan néz ő maga a világra és önmagára. A baba szemén keresztül a dajka tekint vissza reá, a róla leváló szociális szerep bábuja, aminek megfelel a pesztra báva nézése, aki – ellentétben „bámuló" alakmásával – „bambán"[18] tekint környezetére. Ugyanezt az explikációt – a nem értelmező tekintet felfüggesztését – szolgálja a függöny elhúzása, amit jelképes szerepe is alátámaszt: Kosztolányinál a függönyrojt lehet a szempilla ekvivalense, az ablak a szemé. De nyilvánvaló, hogy ezek a metaforikus képződmények a látás megújítását és transzcendálását szolgálják, vagyis az érzékin túli szféra megnyitásának szemantikai modelljét alkotják.

Az *Ilona* nem pusztán egy női név, de szövegszó, amennyiben a költői nyelv hangjait jeleníti meg a versben. A versszöveg pedig a hangzás nyelvbelső energiáit tematizálja, minek köszönhetően a név elemeinek kiterjesztése a szövegfaktúrára mondáseseményként tudatosulhat: „ezt mondja / a neved, / Ilona, / Ilona"; a név beszédéről beszélő költő a hangzás újjáteremtője s ezzel a magyar nyelv őrzője, ápolója: „dajkálom / a neved / lallázva / Ilona."; a névvel homofon versnyelvi hangzás a szellemi táplálék metaforája: „csupa tej / csupa kéj / csupa jaj"; az érzéken túli létező megnyilatkozása az érzékiben: „távoli / szellemi / lant-zene"; a szövegalany jelenvalója: „Elmúló / életem / hajnala / […] nem múló / hallali, / Ilona". S végül természetesen a hódoló „angyalok" létmódja a „dallamok" szférájában. Megdöbbentően egységes Kosztolányi költői nyelve. A latinos tisztaság okát épp ebben a poétikai következetességben kell keresni, s nem valamiféle esztétizmusban. Gondoljunk bele, hogy az *Ilona* című vers 1935-ben látott napvilágot, a *Pesztra* pedig 1907-ben.

A szájra tapadó száj – figurális módban – a költői nyelvvel való érintkezés orgánuma, jelen esetben a szóínséget modellálja. Vera a csókkal átörökíti – a már kinyílt kéz és tágra meresztett szem mintájára – a nyitott száj funkcióját, aminek a második részben cselekvésintenciót tulajdonít a szerző: a tetteivel jelenlévő hős most megszólalni készül, örömének diszpozíciója meg akar jelenni a nyelv világában. A fordulatot megvalósítva ki is mondja az egyetlen új szót, az öneszmélés kulcsszavát: „– Hó…". Többször egymás után, háromszor szakítva meg és indítva újra az elbeszélő szövegképzést. Többet nem képes mondani, ahhoz legalább is a himnuszos Assisi Szent Ferencnek kellene lennie, hogy a belső beszédben érlelődő akarat szavát, a háladalt előadhassa. Ennek hatására az elbeszélő regisztert vált: Vera szeméről Vera vérére kapcsolja át a téma kifejtését, amit a prózaritmus révén Kosztolányi a homofon ismétlés szintjén (*ver – vér*) nyomatékosít:

> *boldogságot érzett a vérében. Szeretett volna énekelni és a földre borulni, hogy megköszönje az életnek ezt a nagyszerű pillanatot, mellyel a szegény paraszt pesztrát meglátogatta, de ajkai csak dadogtak, kirepedezett kezei csak hadonásztak, értelmetlenül és bambán:*
> *– Hó…*

A „vér szavaként", az akarat indexjeleként a beszédtöredék egy nagy megnyilatkozás, sőt egy himnikus ének hangzásának szignálja, érlelődő szövegének anagrammája – nem lexéma és nem jelentő; egy másik – a prózai elbeszéléstől, a novellától eltérő – műfajban lehetséges megnyilatkozás hívószava. (Mondanom sem kell: nem a csapadék referenciális jele.) Nincs kétség afelől, hogy a redukált önkifejezés, a szógesztus egy nyelvi eseményt jelenít meg, a szóforma egyszeri, személyes artikulációját, melyben a hangzás nem a dologra, hanem a szólás alanyának a szólás tárgyához fűződő értékviszonyára vonatkozik. A szövegben refrénszerűen ismétlődve pedig magára a név nyelvbelső jelére, etnikai kódjára s a benne rejlő jelentéspotenciálra.

A prózanyelvi rendben a szót a nyögéssel és dadogással azonosító szöveg a *hó* jelölőt tárgyáról áthelyezi a belső eseményre, a megfogant akarás jelölésére. Ily módon elszakadva denotátumától (a tárgytól), jelentettjétől (a fogalomtól) és jelentőjétől (szótári alakjától) saját szövegbeli ikerpárjára utal vissza, arra a szöveghelyre, ahol a *mohó* jelzőt találjuk. De ennek utaltját sem foghatjuk fel közvetlen, érzéki értelemben, mivel a megnyilatkozáson belül a „nagy szeretet" figurális kifejezésére szolgál és a nézést minősíti, azt, ahogyan a szem részt vállal a cselekvésben, a személyes részvétel odaadásának „nagy"-ságát. Vera – mondhatni – minden porcikájával, szemével is képes szeretni és tud ölelni.

A „mohó"-val kölcsönhatásba emelt „hó" egyfajta belső látásra utal, arra az élményintenzitásra, amelyet egy metaforikus kijelentés reprezentál: „fojtogatta torkát". Ily módon a közlendő hatása nyeri el verbális alakját s fejti ki hatását – tudniillik a keletkező szó a közlés orgánumára és az emberi megszólalás artikulációjára. Vera képtelen az öröm intenzitásának közlésére; egész mondandójának megvilágítása, mely a belső beszédben reked, a narráció és a prózanyelv sajátos képződményeire, valamint az intertextusokra hárul.

A következő kérdés az, lehet-e a kimondott a kimondás aktusának a megjelölése, vagyis a hó a szó metaforája? Itt a kultúrtörténeti esemény szintjére kell irányulnia az olvasásnak, keresve azt a szöveget, amelyben ez a kölcsönhatás fennáll. Mivel a hó (és az eső) a föld megtermékenyítésének tapasztalata alapján számos mitológiai képzet forrása, melyekben a gondolkodás a természetfeletti erők cselekvését véli felismerni, nem rendkívüli dolog, hogy az írott kultúra is megőrzi ezt a párhuzamot. Az *Ószövetség* – jelezve a porral fennálló analógiát – az „áldás" nyelvét, az Úr szavait hasonlítja a hókristályokhoz. „Olyan havat ád, mint a gyapjú, és / szórja a deret, mint a port […] / Kibocsátja szavát […] / Közli igéit […]" (*Zsoltárok* 147: 15–19; Károli Gáspár fordítása).

A belső beszéd rendjét imitálva az érverés ritmusa a dobogásban válik hangzóvá, ami szembe helyezi ezt az alanyi megnyilvánulást a száj dadogásával. Ez a ritmikus szerveződés ugyanis nem iktatható ki a megszólalás során, amikor is az intonáció hangsúlyait szabályozza – másként, például ha futás közben szólalunk meg, illetve megint másként, ha előtte vagy éppen utána. A fontos az, hogy a csúcsélmény diszpozíciója, mely az invokációban kifejezéshez jut, nem a kinyögött hangokban testesül meg, hanem a hárompontos mínusz-szöveg láthatatlan, de már szignalizáló referensében. A hiányjel után minden esetben az elbeszélő veszi át a szót. A narráció ugyanis már képes kifejteni az enthümémát, képes előadni azt a „lélekben maradó" történést, amelybe eseményként beékelődik az öröm fölcsendülő szólama. Ezen a ponton immár a szereplő gondolkodása tárul fel, amelyben a hosszú távú emlékezet rekonstruálódik, egy a „nagyszerű pillanattal" analóg gyerekkori élmény: „Akkor is ilyen tágra nyíltak a szemei, akkor is ilyen különös boldogságot érzett a vérében". Az egymástól független két helyzet rokonítása – a gyereké és a dajkáé – a diszpozíció alapján történik: a boldogság meg tud ismétlődni, vagyis lehetséges nemcsak a veréb gondtalanságát idéző felhőtlen játék, hanem a mindennapi munkavégzés okán is.[19] Ezzel megtörik az ismétlés emlékezésbeli folytonossága, ontológiailag új módba integrálva a gyerek és a dajka érzéki-érzelmi tapasztalatát, éspedig a kimondott szó szintjére.

A szóindex átemelése a narratív szövegbe ezzel a teljes mondattal kezdődik: „Az áldott hó egy éjjel, mikor nem is sejtette és aludt, fehérre változtatta […]" a világot. Az áldás a szót a *Biblia* nyelvéhez közelíti, és – mint már említettem – a logosz inkarnációjára, a szakrális szó tevékeny jelenlétére mutat.

Érdekes lehet felidézni Kosztolányi gondolatmenetét a szövegszó indexszerű természetéről a költői nyelvben, midőn a „kőbeszédhez" hasonlítja, Rilkéről s a költő Rodin-felfogásáról értekezve. Rilke a kezdő Balzacról készült szobor kapcsán egy mozdulatot emel ki. Hangsúlyozza, hogy a szobrász egy lépésre redukálta az alakot, amelynek alárendelte az egész megformált testtartást, indexként kezelve tehát e gesztust. A kimerevített, kőbezárt mozdulatot a bimbóhoz hasonlítja Rilke, egy olyan erőcsírához, amely a kifakadni törekvő életre utal, az önmaga meghaladását demonstráló létező példázataként. Balzac plasztikai inkarnációja a Rodin által megmintázott kőtömbben, a cselekvésre elszánt, a magát létesítő s művének alárendelt szubjektumot állítja a néző elé, aki „[…] munkára készül, századok munkájára, melynek se eleje, se vége […] Azt mondhatnók, ez a mozdulat bezártan pihen egy kemény bimbóban."[20] Kosztolányi Rilke értelmezését így kom-

mentálja: „A szobrász már eszközeinél fogva kénytelen egyetlen pillanatban megmerevíteni alakjait, egy taglejtésben adni az embert, és ezzel távlatot tárni a múltjára s jövendőjére. Minden szoborban be nem következett, de folyamatban lévő lehetőségek, régmúlt megtörténések szunnyadnak, a szobornyelv, a sűrített kőbeszéd sokkal inkább jelképes, mint más művészetek stílje. Balzac első dacos lépése valami ismeretlen felé egy jelképes dráma."[21] Az idézett példa szemléletesen tanúsítja a két író azon szándékát, hogy a térbeli alakban és anyagban a „folyamatban lévő", a keletkező és történő valóság egyetlen pillanatát, a legfontosabb esemény indexét lássák s a művészet igazlétét a mű működésével igazolják. A novella is a „pillanat formája"; benne az indexre épülő képződmények domináns helyzetbe kerülnek, szemben mind a metaforikus, mind a metonimikus alakzatokkal, valamint az ikonikus és a szimbolikus jelölésekkel. Az index ugyanis nemcsak helyettesít vagy emlékeztet, hanem magába integrálja a jelölendő tárgy hatását: „Mivel az indexre a tárgy hatást gyakorol, szükségképpen kell lennie valami olyan minőségnek, amely a tárgyban is megvan". Ez a körülmény „az ikont a tárgy tényleges módosító hatásának teszi ki."[22]

Műfajköziség az intonációban

Mivel minden nyelvi megnyilatkozás beszédmódot és műfajt feltételez, amely az egyszeri intonációval lép kölcsönhatásba, a *műfajképzés* aktusát is a szövegben megtestesülő eseményként kell tárgyalnunk. Itt rendszer és esemény konfliktusa is érvényesül.

A feltétlen odaadás – láthattuk – nemcsak témája az elbeszélésnek, hanem a műalkotás működésének az elve is, mely a költészetet a szó szolgálata, a külpontosítódás, a diszkurzus ismérvei alapján azonosítja. De diszkurzusként már a nyelv által alkotott értéket hoz létre. Viszont az érték, melyet a cselekvés visz be a valóságba, senkinek sem tulajdona. Az egyszeri cselekvés itt csak médium lehet, a hagyomány és a kultúra maradandó teljesítményeinek közvetítője. A műfajkonstitúció a műhöz legközelebb álló eseménysík, amely már az irodalomtörténetet is befolyásolja.

A *hó* a *hódolat* szövegének nyelvi egysége és a hálaének műfaji szignálja. A háladalt és a földre borulást majd viszontlátjuk a *Hajnali részegség*ben és az író sok más művében. A Rilkéről és Rostandról szóló esszékben pedig Kosztolányi magát Assisi Szent Ferencet idézi,[23] aki az érték szintjére emeli a szegénységet és a kétkezi munkát; aki életörömével és énekével jeleníti meg a lét feltétlen elfogadását. Ő a tevékeny odaadás örömével tanúskodik jelenlétéről a teremtett világban, annak, legelemibb semmiségeinek szintjén is, például a kövek, növények, madarak környezetében, ahol egyenlő bánásmódot tanúsító cselekvésével önálló világokat tár fel. Attribútuma – a szürke mindennapiság jelképe – a veréb, akihez éppen olyan odaadással beszél (prédikál), mint ahogy a *Naphimnusz* révén a mindenséghez fordul oda. Sokatmondó gesztussal beszéde végén megsimogatja a kismadár buksiját.

A mindent simogató Verának is a veréb az egyik attribútuma, egy árva alvó kismadár, aki talán éppen a megszólításra vár, hogy fölébredhessen, és utána másképp lássa meg a világot.

Újabb, immár a szubliminális egységek szintjén feltáruló eseményt alkot a megnyilatkozás *szövegindexszé* minősülése. A közvetítő láncszem a hiányjel, Vera szava és az elbeszélés szövege között a Hó-val megnyitott szövegpotenciál végtelen felére utaló *trigramma* – a … – teremt kapcsolatot. Grafikai jelként a befejezetlenségre és a hiátusra utal, műveleti szignálként az átkapcsolást szolgálja, szövegegységként – a betűk és pontok alakzataként – pedig a porszemek és hópelyhek grafikai mintázatát alkotja. Mivel azonban a novella szövegének utolsó nyoma is a papíron, az elbeszélés kinyitását prezentálja, a történetről és a szereplőről a szövegmű optikai képére irányítja át a figyelmet.

Vera öneszmélésének csúcspontja a fölocsúdás: mint egykor a nagyapja ölében, most ismét úgy lát rá a környezetére, mint a gyerek, aki még minden jelenségen tud csodálkozni; nem vélekedik, hanem kérdez; kérdez, mert semmit sem talál magától értetődőnek. Az újrameglátás – a kicsi és nagy dolgok, az érzéki és érzékfeletti együttlátása – kapcsán is felmerül a nyelvi szemantika mozgósítása. A *csoda* szláv gyökerű jelentésköre is olvasatunkat támasztja alá: nem az észlelés, hanem az egyszeri föltünés, egy váratlan látomása alapján *észrevenni* a dolgot. De vele együtt az észlelet észlelésének a művét, az érzékcsalódást is. A *ču* olyan szavak töve, amelyek jelölhetik mind az intenzív érzékelést, a jó intuíciót (*čut'jo*), mind annak tárgyát, a dolog látomását, kinézetét (*čudo*), de jelenti váratlan feltűnése eseményét is (*čuditsja*), ami a pillanat műve. Olyan látomás, amely rémlik, mint egy remegő kép – hol előtűnik, hol meg eltűnik. Végső soron a fény felsejléséről beszélhetünk az uralkodó sötétségben, aminek a hajnalhasadás derengő, zöld fénye felel meg a novellában. Ebben a poétikában és költői gyakorlatban a tinta színe, mely a nyelvet világítja meg, teszi láthatóvá a papíron. Ezért aztán nem a hajnali szín, hanem a fényben megtestesülő szó zöld írásképének a megfelelője, amely az elbeszélés terében megvilágított dolgokat – újramegnevezés által – a szöveguniverzum jeleivé avatja: „A szobát enyhén hullámzó zöld fény öntötte el."[24] Itt már nem a dajka, hanem Vera, a *veritas* hordozója által gyújtott fényről van szó, ami lehetővé teszi, hogy meglássa a szoba tárgyaiban a dolgok kapcsolatát a pőre, nem reflektált, valós valósággal, azaz saját alkotórészeivel, egymással, a cselekvővel és a cselekvés kibontakozó világával. A cselekvéses prezentáció megvilágítása, a zöld fény „panorámává" varázsolja a portalanított belső teret – a láthatóvá tett dologi világot festői látomássá, a tinta pedig e körképet írásképpé. A fény a költői nyelvi verifikáció metaforája.

Ám nemcsak a tér csap át képbe, kvázi műbe, hanem az átcsapás maga is megjelölt eseménnyé válik: neve – a *csoda* – áthelyeződik magára a felismerés aktusára és végrehajtójára, a szemre: „Vera bámulta ezt a panorámát". A sötétből és a porréteg alól kibontakozó, az alakot nyert dolgok megismétlődnek a szem belső tartományában, de immár a látásmód – a körképteremtő képesség – ismérveként. Vera előbb „körbe nézett" a zöld fényben fölsejlő szobában, aztán „mintha szemeivel egészen magába akarta volna ölelni", látomásként „bámulta" a kinézetét, amit a primordiális meglátás, a rácsodálkozás képességének feleltet meg az író. Ezúton azonban még egy esemény valósul meg: a szubjektumlétesülés aktusa, mivel

ebben a pillanatban válik el először a takarítónő szociális szerepétől a személyes cselekvés alanya, aki a panoráma szubjektumaként azonosítja magát. S ezzel a nézés alanya a bámulat, az átfogó együttlátás alanyává alakul át, ami új képződményben tud realizálódni, a nyelvben: az átfogó meglátás hatására „kicsi ajkai szétnyíltak". A látható hústest felnyitása a belső test – a szív – alanyát prezentálja figurálisan, a szívdobogás pedig az akarás szubjektumát, melynek diszkurzív szinten a szöveg szétnyitására szolgáló *trigramma* felel meg. A szétnyíló szóma a kinyilatkoztatás ígéretét jeleníti meg.

Külpontosított alanyiság

Áttérek a személytörténet tárgyalására, melynek kapcsán leglényegesebb esemény e „kinyilatkoztatás" prezentációja a művészi szövegben, illetve az általa explikált alany, a *külpontosított szubjektum* megszületése.

A hiányzó verbum kipontozott helyének betöltését szolgálja a szereplő – felismerést követő – szoborszerű prezentációja. Az átalakulás mintegy testén kívülre helyezi Vera alakját, létrehozva a túlcsorduló jelenlét – Kosztolányi szavajárása szerint –, az „extatikus" pozíció alanyát. A „szívdobogtató öröm", mely Vera „torkát fojtogatja", s melynek hatására „száját kitátja", ennek az extázisnak a szomatikus megnyilvánulásai. Kosztolányi a testbeszéddel – a hústesten túlmutató testjelekkel – másutt a költői invenció pillanatát, a „lázas időt" hozza összefüggésbe, jelesül, a gondolatot megelőző tevékeny szó megszületésének idejét.

A *Boldog ihletett napjaim* című költeményben a képződő jelet a késsel hozza metaforikus kölcsönhatásba (akárcsak az *Esti Kornél*ban), mely mindent kettévág, s mindent fölnyit. A költeményben is, a novellában nemkülönben a személyes diszkurzus keletkező szaváról beszélhetünk: „mely sorsokat bont meg, kettévág mindent, / a szájon a jelt, mely egy életet tár föl, / a szóban a kardot". Az öröm kivételes, „különös boldogságot" fejez ki, amely túlmutat az érzelmi telítettségen, minthogy értelemmel akarja felruházni ezt a hirtelen bekövetkezett új diszpozíciót. A boldogság szövege ily módon az ihlettel rokon, külpontosított – nyelvi-szellemi éberséget demonstráló – állapot leírásaként értelmezhető. Az „én" ajkait szabályozó szignum – „a szájon a jel" különös szövegszó, amely „egy életet tár föl", s ebben a narratív egységben az igazság eszközét is tetten éri („a szóban a kardot"), minthogy költői funkciójánál fogva ez a szó elválasztani hivatott a jelenvalót árnyaitól, szimulákrumjaitól. Northrop Frye az „egzisztenciális metafora"[25] megképzéséért felelős képződményt érti alatta.

Az érintés, a taglejtés és a kimerevített mimikai zárógesztus megteremti a test tevékeny jelenlétmódjainak „sűrített beszédét", de a prózaköltészet rendje, a diszkrét tagolás révén – a kéz, az ujjak, a szem, a száj, a szív saját diszkurzusát hozva létre, mindegyik alkotórész sajátos részesülését kiemelve. Szemben a kőbeszéddel, a prózanyelv korántsem csupán jelképes beszéd. Soknyelvű diszkurzus is. S mint sokpólusú eseménymodell, magát a külpontosítást valósítja meg, az „én" deiktikus korrelátumának eltávolítását, ám ezúton a hiányvalóság, a Semmi – a láthatatlan alap – birtokbavételét teszi lehetővé.

Kosztolányi hasonlóképpen nyilatkozik „én"-jének végtelen feléről, alkotótársáról, a nyelvről, valamint a nyelvbe extrapolált alany „önkívületéről". A költővel megtörténő esemény kapcsán írja: „Élménye nem az, ami vele történik, akármilyen megrázkódtatás is legyen az, hanem az, amit művészien megalkot a papíron. Az élmény, amelyet átél a valóságban, el van intézve azáltal, hogy átéli és kiéli, s többnyire nem azt írja meg, hanem azt, amit nem él át, ami hiányzik neki, amit elképzel olyan élesen, hogy felsőbb valósággá, művészi élménnyé válik benne."[26]

A kívülkerülés – a szobán, a városon, a világon, a téren, a testen, az élményen túlra – Vera bámulatában is kifejezésre jut, amely akkor jelentkezik először, amikor a dolog külső kontúrja, kinézete látomássá, majd csodává változik át, a látomás révén pedig belsővé, elsajátítottá. De ezt a fejleményt már az új megnevezés – a *csodálkozás* – adja tudtunkra. Ily módon a látvány neve a látását megújító alany predikátumaként tér vissza, a cselekvés tárgya a cselekvés jelévé módosul. Ez a művelet megalapozza az egzisztenciális megértésért felelős egzisztenciális metafora működését a diszkurzus szubjektumára vetítve is: S1 – O → S2 – S3. Az S3 pozíciót a novella utolsó mondata realizálja. A csodára ébredő önmagát a csodavilágnak – a befejezett költői elbeszélés világának – alanyaként azonosítja. Ezt az alakot merevíti ki a szöveg zárlata.

Vera különös cselekvése nyomán feltárul a dolgok eladdig nem észlelt aspektusa – mi-csodasága. Egyfelől az, hogy vannak; másfelől pedig az, hogy jelen vannak életében. Ha pedig jelen vannak, utalnak is valamire, amit nem ismer a közvetlen empirikus vagy a tisztán esztétikai megközelítés; ebben az alaktani szemléletben – Kosztolányi szerint – a dolog térben tapasztalható tulajdonságainak egysége, a „tárgyak színe, alakja, önmagukba zártsága, a belőlük kivirágzó szépség volt az utolsó pont", mint pl. a parnassienek költészetében.[27] Valójában mégsem az érzéki alak esztétikai minősége, szépsége vált ki vonzódást – nem szemlélődő, hanem rácsodálkozó érdeklődést. A „tárgyiasságon" túl minden dolog vonatkozásban áll saját létalapjával, vagyis egy másik dologgal;[28] továbbá a cselekvő személlyel, s mindahányan az érzékin túli végtelennel, melyhez a nagy időben létező nyelven keresztül vezetnek utak. E kölcsönhatás okán lehet a dolog a cselekvés során inkarnálódó értelem – a „látomás", a „hallomás", a „titok", a „csoda" – hordozója. Mivel ezt mindig egyszeri megvalósulásként tapasztaljuk, éspedig az egyszeri cselekvés nyomaként, az egymásra utaltság felismerése csodálkozást vált ki, ami újraértelmezésre ösztönzi az intellektust. Ezért állíthatja Kosztolányi erről a látásmódról, mely a cselekvés tárgyaiban a személyes cselekvés jeleit ismeri föl, hogy „ha bámuljuk őket, magunkat bámuljuk. A tárgyak is jelképek, mint mi. És a mi értelmünk bennük van. Csak fel kell törni héjukat […]." S a költészetre vonatkoztatva: „Talán ezért folytonos csodálkozás, ima, bámulat, arcraborulás" a költészet. Láthatjuk, a *csodálkozás–felismerés–bámulat–leborulás* paradigmához hozzárendelődik az *ima*. A szubjektumtörténet eseménysora rokonságban áll a költői alaphelyzettel, a „folytonos csodálkozással" és a permanens jelképzéssel. A költő maga is így látja: a dolog ilyenkor „jelképezője a természetnek".[29] Ezt a vonatkozási rendszert – a részesülését – tárja föl a prózamű. Hiánya pedig arról tudósít, hogy a tárgyak *között* mozogva nem találjuk velük a kapcsolatot, az a semmivel azonos („teng és leng a semmiségben"). E deficit kiküszöbölése okán lehet a költészet szava „megváltó szó".[30]

A részesülő habitus az egységesítő érzés értelmének prezentációját is jelenti. Diszkurzusa a háladal, mely a hiányra válaszként akar megszólalni és akkor „hódolatszükség ragadja torkon”[31] a külpontosítás alanyát. De ezen a határponton a prózanyelv már nem kompetens. A „– Hó…” egy lírai megnyilatkozás ígéretét konnotálja. Énekese nemkülönben, az is születőben van, hiszen a maga által elővételezett dalban lelhető fel alanyiságának eredete. Vera szöveghősként lírai beszédmódra apellál.

Az új diszpozíciót az motiválja, hogy az elmaradt háladal mégis elhangzik, de kizárólag Vera számára: „Az angyalok jártak itt. Azok daloltak neki is reggel. Szeme kimered, a száját kitátja a csodálkozástól, a boldogságtól…”[32] A boldogság szubjektumaként Vera egyértelműen a háladal kórusának tagja, az elhangzó „– Hó…” e kórus egyik szólama.

A „boldogságtól…” – ez az utolsó, különösen enigmatikus képződmény a novellában, s egyben a transzgresszió jele, mely a szöveget megnyitja más szövegek és az olvasó előtt. Hangsúlyosan a szubjektum külpontosított létére utal. Alanya immateriális lényként konstituálódik – közvetítőként, mely az érzéki világ és érzékin túli szféra kommunikációjáért felelős. A diszkurzus határpozícióját megjelölő képződmény így is értelmezhető: mennyiben tud az olvasó részesülni a boldogsággal jelölt élményből. Nyilvánvaló, hogy a *poiészisz* és *katarszisz,* illetve a *fronészisz* összefüggéséről beszélünk. Arról a felismerésről, hogy az érzelmi-érzéki befogadás intuitív élvezetét – ha tetszik, a „szöveg örömét” – saját nyelvem átalakításával művé kell tenni, a poétikai értelmezés diszkurzusává, s egyben az önmegértést szolgáló perszonális elbeszéléssé.

Boldog szavunk ugyancsak jelent önfeledtséget (bódulat); történeti első nyoma a *Halotti beszéd*ben a szenttel azonosítja utaltját: „boudog michael archangyalt”. Az angyal tehát a külpontosított szubjektum nem térbeli levésének alakmása – egyszerre nyelvi, szakrális és a költői képződmény. Mint a hálaadó ének Múzsája, magát a teremtő indíttatást jeleníti meg, a szóteremtő energiájáról tanúskodik. Megtestesülésének első aktusáról, amiről a hírhozó lények tudósítanak a szakrális történetben: arról nevezetesen, hogy valaki meglátja – először látja meg – a világot. De ezzel a születéssel valami más is valósulásba megy – éppen a csoda. Az a csoda, amelyet bázis-cselekvésként és léteseményként értelmezhetünk, hiszen szellemi fogantatású létező születik, a szó testesül meg jelenléte, tettei és szavai által.[33] Akárcsak a költészetben. Lehet, hogy a pesztra nyelvi alakmása, a *pásztor* rokonságban áll az *Újszövetség* pásztoraival, akik meghallják az angyalok hálaénekét és a jó hírt, hogy majd tanúskodjanak arról, „ami megtörtént” (Lukács 2: 8–20).

A szellemi létmód kiteljesedése következtében annak alanya szembe kerül korábbi önmagával – azzal a szereplővel, aki a dajka szerepköre vagy paraszti származása alapján azonosította azt, amit eladdig „én”-nek nevezett. Ez az a külpontosító esemény, amelyet a deiktikus „én”-ekkel való szakítás, az alany narratív transzcendálása hoz létre. Northrop Frye erről mondta: „Egyének, nem ének világa ez.”[34]

Természetesen, a csoda eredete a csalódásban és kétségben van megalapozva, a rutinban, a természetessé lett nem-csodálkozásban – a katarzis az állandósult, hétköznapivá lett, már nem is észlelhető krízisben. Az érzékcsalódás rutinja – ez a „por” vagy „fekete függöny” – úgyszólván természetesen adódik, míg az eltávolítá-

sa erőfeszítésbe kerül. Az észlelés, az érzékszerv által belülről irányított tekintet produkciója a tompa nézés – ez az eltakaró művelet, amely magát a nézés eseményét nem láttatja. Ezért állíthatja Northrop Frye: „Az ember azzá válik, amit meglát". S a meglátást a jeles gondolkodó összefüggésbe hozza a jelenléttel: „A dolgokat nem lehet valójában látni, amíg nem válnak érzékcsalódásossá […]. A tárgy, amelyet így, úgyszólván, áthat a megfigyelő, átalakul jelenlétté". Az áthatolás arra a közvetítésre van ráutalva, ami a különnemű dolgok kölcsönhatásba emelését alkalmas biztosítani, vagyis a költői szóra mint „egzisztenciális metaforára". Ugyanis ez az alakzat, egy egész narratívára kiterjesztett változatában, vagyis művé átalakulva, identitást eredményez: „[…] a következetes és fegyelmezett látomás olyan azonosuláshoz vezet, mint amit az egzisztenciális metaforának tulajdonítunk."[35] Az idézett érveléshez csak annyi kiegészítést tehetünk, hogy akkor tekinthető irodalminak ez a „látomás", ha a meglátott – az elvesztett és visszanyert dolog – látomásán túl láttatni tudja saját látásmódját is, együtt a lelepleződő érzékcsalódással. Ez a *diszkurzív metafora* működésének – a versritmus vagy a prózaritmus által újratagolt trópus szemantikai képződményének – a produkciója.

A novellisztikus egyidejűség

Szót ejtünk röviden az esemény *temporalitásáról* is. A fölocsúdás egy pillanat műve. Ez az idő nem folyik, nem telik, nem a múlt vagy a jövő ideje. Az egyszeri cselekvés temporalitásáról van szó, aminek a „nagyszerű pillanat" felel meg a novellában, amikor – szövege szerint – az élet meglátogatta a szegény parasztlányt. A valódi esemény tehát az élet megnyilvánulása a föltárult értelem síkján és a személyes nyelvben. Ezért a csoda ismérvei rávetülnek a nyelvi prezentáció műfajára is.[36] A dal esetében a külpontosodó alany idejének és a dolog idejének egybefonódásáról van szó. A pillanat egyidejűséget jelent, az időbeli és az időtlen egybeesését. Így értelmezi a csoda és a pillanat összefüggését Platón az *atopon* – a „csodás lényeg" – elemzésekor.[37]

Kosztolányi szerint az írás közegében megtestesülő egyidejűség, mely a könyv révén minden időben hozzáférhetővé, jelenvalóvá és értelmezhetővé lett, az egyik legnagyobb csoda: „A könyv, mely mindenütt jelenlevővé varázsolta a szellemet, megteremtette az emberiség lelki közösségét. […] béklyóba verte a térnél is nagyobb ellenségünket, az időt. – Ennél nincsen nagyobb csoda."[38]

Végső soron a novella arról tanúskodik, miféle esemény a dolog a pillanat, a megpillantás teljesítményeként és miféle esemény a megpillantás a vele egyidejű megnyilatkozás, az írott szöveg műveként. Nem arról tehát, mi módon tárgya a beszédnek. A költészet nem akar semmit állítani; azt kérdezi, amit a nyelv sugall: *Micsoda? Che cosa?* – azaz, 'mi dolog'. Szemben az állító vagy leíró kijelentéssel, a prózanyelv következetesen elhárítja a predikációt. Éspedig azzal a céllal, hogy eszmélkedésre vegye rá az észt – annak belátására, hogy nem tehet állításokat az ember azt megelőzően, semhogy tudná mi-csoda a dolog, amelyről állítani akar valamit; semhogy tudná, mit nem tud róla. Vagyis hát tehet, de akkor elveszti a dolgot, hogy cserébe halvány mását, fogalmát vagy alakját konstruálja meg. A prózanyelv ehelyett a dolog mögé, a dolog előtti létre kérdez, azt feszegetve, mi képezi lété-

nek feltételét. A csoda a novellában azt a transzcenzust jelöli, ami túlmutat a látható tárgy anyagán, alakján és tulajdonságain, s amit ebben a tanulmányban a jelképzés késztetéseként értelmezek.

A prózaritmus mint szemantikai verifikáció

Még így sem teljes a cselekvés jelentésének vizsgálata, az eseményesülés képződményeinek a sora. Számolnunk kell ugyanis a *prózaritmus* teljesítményével, amely gyakorta érintkezik és interferál versnyelvi műveletekkel.[39] A vers és próza határjelenségei mindkét műnemben (de a drámában is) megtalálhatók, ám a rövid elbeszélések szövegére különösen jellemző szoros együttműködésük. A prózanyelv a novellában is aktívan él a jelentőnél elemibb szekvenciák ismétlésével, miáltal az elbeszélő, leíró és retorikai alakzatokat újratagolja a trópusoknál és figuráknál elemibb szinteken is. Az itt tetten érhető esemény a *nyelvi szemantika* történetét érinti, mivel a nyelvi rendszerben elmozdulásokat generál.

A szöveg homofon szervezettsége a név, a jelölő, a hang és a szöveg között tud kölcsönhatást létesíteni. Különösen sokatmondó a következő képződmény: *Vera – veréb – éber – erei – vér.* Vera, eredetileg *Veronika* – 'igaz kép', azaz ikon (*vera eikón*).[40] *Veritas* – 'igazság'; *verbum* – 'ige'. Jelentése a szláv nyelvekben – hit, hűség. Vera kendője és vére talán *Veronika kendőjé*re utal, amelyen ott van az ikon, a hit igaz képe. A fiktív világban sem Jánoska dajkáját látjuk ténykedni, hanem a hely – a regenerált cselekvéshely – gondozóját. Figurálisan szólva – a ház köznapi pásztorát. A *Vera* névben rejlő jelentéspotenciál tehát a cselekvés programjaként működik.

De van egy kitüntetett helyzetű név, amely egyszerre vonatkozik a parasztlányra, de ugyanakkor magára az irodalmi szövegre is: a novella címe is *Pesztra.* A műalkotás élén utalhat a szöveg, a szavak és az írásjelek gondozójára; ez esetben magának a szerzőnek a metaforikus öndemonstrációja, akit nevezhetünk képletesen a nyelv pásztorának,[41] vagy Kosztolányival szólva, a név dajkájának. Akkor viszont a hóval borított világ a papírlappal azonosítható, amelyen az írásműveletek alkotnak betűképből eseményvilágot.

Eseményt a szótörténés legelemibb szintjén is. Hiszen a kitátott száj sem más, mint a csodálkozás egyik jelének mimikai ekvivalense: a *bámul, ámul* szavunk keletkezése az *á* hang artikulációjában gyökerezik, tehát hangutánzó szavakkal van dolgunk. A prózanyelv a szó külső formáját is tematizálja – itt a betűkből való keletkezése van szemléletesen demonstrálva. Amikor a harmadik ismétlés során Vera beilleszti saját alakját is a panorámába, megalkotva a kristálypohárban álló figurát, lényegében már e keletkező szó metaforáját realizálja. Ahogyan a hókristályok – fehérre változtatva – beborítják a földet, a kristálypohár a szó hősének teremt menedéket: „az ég reá borul, mint egy üvegkupola", „végtelenül nagy kristálypohárban áll". A fehérnek ekkor már az igazság felel meg: „egyformává, egyenlővé tesz mindenkit és mindent: – Hó..." Vera az ajkán keletkező szó által megképzett alakzat szülöttjét látja a kristálypohárban állni, valójában benne áll a műbelső szótörténetben, amint a cselekvés és a szó szubjektumaként önnön nevének szemantikai programját realizálja. A kristály ugyanis annak a helynek a metaforája,

ahol a szóalkotás megtörténik, mint azt az *Édes Anna* zárójelenete bizonyítja: az „üveges veranda", az „üvegkalitka" az a hely, ahol az írás történik, s egyben magának az írásműnek a jelképe meg az igazságé. A veranda neve is tartalmazza a *verus* tövét.

A kristálypohár a hókristály és a cukor alakmása, s a porszem szilárd, tiszta és élet ízű ellenpólusai. A *kristály* szó összetörhetetlent jelent, mert minden más anyagnál keményebb. Az áttetszőség okán mintája a műalkotásnak: a kristályon átlátunk és megláthatunk benne más dolgokat, mint például Vera: „Mindenütt csupa újság és csoda. Az íróasztalon egy üvegdarab, melyen hajókat és tengert lehet látni, ha a lámpa felé fordítjuk". Átlátszó, azaz magasan szervezett anyag, amelynek struktúrája nem önmagát, hanem a rajta kívül álló dolgokat világként jeleníti meg. A tollak s a „tentásüvegek és nagy, komoly írások" között szereplő üveg az üvegkupola és a kristálypohár elővételezett alakja. A kristály, mint szimbólum az igazi anyagot jelentheti, a hibátlant és romolhatatlant, de magát az igazságot is, mely a keresztény gondolkodásban „kemény, mint a gyémánt".

A *por* jelölőt is elemeznünk kell a prózaritmus felől, tekintettel arra, hogy ez a nyelvi alak is paradigmát képez: por – porcukor – pohár. A hó metaforájaként a fehér porcukor az égi eledelt konnotálja, a novella végén daloló angyalok eledelét, s rokon a szövegbe írt betűk, a költői nyelv megjelölt elemeinek feltétlen odaadásával.[42] Mint a lét elemi részecskéinek jelképe,[43] a por a múlandóságot reprezentálja. Mint egyszerű, tovább nem bontható egység hitelesen képviseli az egyenlők egyikét és az egész összetevőjét, ami a szereplő egyik nevéből köszön vissza: *paraszt* (*prost*) – 'egyszerű'. Azaz minden halandót: „Isa pur és homu vogymuk"; minden példányt. De eseményesülve a költészetben az *Egy* jelölő új státuszra tesz szert. Az egyszerű a költészet kristályán keresztül nézve – *egyszeri*.

A hiányjel a szöveg végén a külpontosítás eseményének utolsó nyoma. Megismételve Vera felkiáltásának grafikai szegmentumát, egyúttal az elbeszélt világ horizontját zárja le. Ugyanakkor megnyit egy másikat, a már elolvasott szöveg betűképként megjelenő „látványát" a papíron, amivel az olvasás megismétlésére szólítja fel a befogadót. A jelekből megalkotott képződmények grafikai manifesztuma már nem az elbeszélt történet, hanem az írott diszkurzust[44] prezentáló prózamű elsajátítását feltételezi, amit a nyelvi faktúra olvasóval kezdeményezett párbeszédének tekinthetünk. De ez a párbeszéd nem jön létre, ha elfeledjük: „Minden hang, minden betű önmagában is jelent valamit."[45]

Az olvasat elsajátítása

A *rekurzív olvasás* mint esemény azonban nemcsak az először olvasott elbeszélés ismételt, „szorosabb" elolvasását jelenti, hanem a már létező olvasatom tárggyá és képződménnyé tételét, esetleg felülírását (pl. egy naplóban, egy olvasótalálkozón, egy előadáson, egy cikkben vagy könyvben). Az intuitív befogadás után egy poétikailag megalapozott értelmezés valósulhat meg, amely magának az értelmező beszédmódnak a korrekcióját is maga után vonhatja, és saját nyelvem értelmezését teszi nélkülözhetetlenné. A látható szavak, jelek és betűk szövedéke, a jeltesti képződmények – anagrammák, palindromák, etimonok, paralelizmusok, inverziók,

alakzatok stb. – világlása a papíron arra szólít fel, hogy a divinatív befogadást követően elvégezzük az értelmező elsajátítást is. A feladat az, hogy a narratív képződmények után a diszkurzív képződmények „olvasatát" is létrehozzuk. Schleiermacher ezt a második elsajátítást a jelek és az egyéni jelhasználat interpretációjával azonosította. A jeleket *értelmezzük,* hogy az elbeszélt történetet – s ezen keresztül önmagunkat – másodszor elsajátítva jobban *megértsük.* De immár nem magára zárt szerkezeti egységei – szüzséje, szereplői, tárgyai és narratívája – alapján, hanem a szemantikai újításokért felelős prózamű utalásirányait vizsgálva, azaz nem szövegként, hanem műalkotásként felfogott léte alapján, amely az intellektust nagyobb nyelvi – nem logocentrikus – kreativitásra készteti. Erre válaszképpen, az olvasás terét elhagyva, áttérünk a belső beszéd, a megértés szövegének megalkotására, ahol – az applikáció kívánalmának eleget téve – az elbeszélt történet képződményeit saját egyszeri tapasztalatunkra vonatkoztatjuk.

Azt is mondhatnám: a dajka történetét olvasva s a prózanyelvet értelmezve a történet relevanciáját igyekszünk felkutatni, azt a *problémát* megfogalmazni, amely a szerző, a szereplő és az olvasó – azaz minden létező – közös gondja lehet. Nevezetesen: mit jelent a szolgálat az élet bármely helyzetében? Miféle viszonyt a dolgokhoz, az emberekhez és saját magunkhoz? A műalkotás működésének affektusa abban áll, hogy – mint Bahtyin állítja – *válaszra vár.* Amiben megfogalmazódik az arisztotelészi katarzis elve is: a megtisztulásé. Ekkor nem elég a történetet olvasni az elbeszélő kijelentések szintjén: interpretálni azért is kell a jeleket, hogy a részektől az egészig és – rekurzív olvasással – az egésztől a részekig haladva teljessé tegyük a hermeneutikai kört.

A komparatív olvasás képződményei

Egy pillantást vetnünk kell Kosztolányi poétikájának koherenciájára, hiszen a szövegek *összevető olvasása* olyan képződményeket tud létrehozni, amelyek az értelmezés újabb lehetőségeinek nyitnak teret. Az az elv, hogy a szótörténés egyszeri eseményként tárul fel a költői szövegben, a nagyepikai formában, így a regényben is érvényesül.

Különösen tanulságos az *Édes Anná*val kínálkozó összevetés, ahol a megértésre váró probléma ugyanaz, de mivel regényben köszön vissza, párhuzamos történetekben ölt formát. Vizy a hivatali szolgálat végzését, Angéla a privátélet vezetését ritualizálja és abszolutizálja, illetve ezek megvalósítóit – a tökéletes állami és a tökéletes háziszolgát (az „aranykezű cselédet"). A minisztériumban a teljes karrier érdekében az intézmény kiszolgálása zajlik, ezért lesz Vizy saját eszméjének, „becsvágyának" rabja – a miniszter, azaz a *szolga szolgája* (*minister* 'szolga'). Vizyné meg a maga „rögeszméjének" foglya,[46] amit a tökéletes cseléd alakja reprezentál, „aki szilárd anyaga lett képzelődésének". Mindkét életvezetés irreleváns, aminek áldozatává válnak mindketten: Édes Anna a valós szolgálatot képviseli, mert a feltétlen odaadás jegyében véget vet a szolgaságnak, tettével kiszabadítja őket a maguk által teremtett képzet – mondhatnók, az eszelős ész – fogságából. Anna azt a helyzetet nem bírja elviselni – s ezért fölszámolja, vállalva a bűnt is –, amelyben Vizyék az idealizáció alapján nemcsak saját rögeszméjüknek, de immár

neki magának is, rabjává váltak a mindennapokban – vazallusom vazallusává. Immár nem a csodás álmok, hanem a gyakorlati élet világában. De az álmok itt nem a csodák világába tartoznak. Ugyanis Vizyék nemcsak törekvéseik megvalósítása során, a valóságban, de még álmukban is eszméiktől irányítva „taktikáznak". Ekképpen vágyaik szimbolikus reprezentációja valósul meg: „Majd különös fény gyulladt csukott szemhéjuk mögött […] A mindennapi csoda történt meg: álmodtak." (202.) Az ideális köznapivá tétele révén nem más esik meg az álomban, mint a vazallus létviszony kényszeres kompenzálása.

A csodának ily módon két – ellenpontozott – változata kerül bemutatásra: 1.) az irracionálisra való mindennapi törekvésként és 2.) a mindennapokban megtörténő csodaként. Anna, „a láthatatlan jó szellem", akárcsak az „angyallá" minősülő Vera, a mindennapi cselekvésen alapuló életet avatja csodává a ráirányuló odaadásával; Vizyék – ellenkezőleg – a rendkívülit, az irreálisat akarják mindennapivá tenni, amikor nem egymást és a világot, hanem a szolgálat kieszelt eszméjét szolgálják. S ez óhatatlanul létfeledéshez vezet. Kosztolányi jelzi, hogy egy uralkodóvá vált téveszme – az államtitkár álma – valósult meg ebben a minisztériumot misztériummá transzformáló törekvésben.[47] Sőt, annak egészen abszurd változata – az egész életet fölemésztő sors formájában. Az estélyen a minisztériumi vendégek fogadásának helyszínét Kosztolányi a lépcsőzettel reprezentálja, melynek tetején Vizy áll, aki karrierje csúcspontját ünnepelve a privát élet helyszínét, az egész házat az intézmény – hol a cukrászda, hol a vendéglő, hol a főhivatal – mintájára alakíttatja át.

Regényében a *csoda mindennapiságának* abszurdjával Kosztolányi szembeállítja a *mindennapok csodájának* lehetőségét, melynek mintáját először a *Pesztra* című novellában alkotta meg.

Az írás grafopoétikai megközelítésben

Midőn Kosztolányi a novellát „a hétköznap költeménye"[48] megnevezéssel illeti, jelzi a versköltészettel való érintkezés fontosságát. Vegyük szemügyre ezt a lehetőséget is a redukció eseménye felől.

Az elbeszélés redukciója – mint már utaltam rá – alapulhat a rövidprózának a rövid verssel való kölcsönhatásán, ami a *grafopoétika* tárgyát képezi, ha ezt a kölcsönhatást az írásaktus vetületében, az önkonstitúció felől, azaz működő műként közelítjük meg. Igen tanulságos a *Költő* című vers, amelynek tárgya maga az önjáró költészet, pontosabban a költészet inspirációjaként értendő írásesemény. Ebben a szövegben az írás metaforája a kardiogram, azaz a hangzó ritmus optikai rajzát rögzítő grafikai mintázat.

A kardiogram mint az íráskép metaforája az írás alanyát a hiperérzékeny kardiográffal állítja párhuzamba, olyan képességet tulajdonítva neki, melynek megfelelően az az élő testben keletkező hangot – a tónust, ütemet és ritmust – írásjelekkel képes, már-már a csodával határos módon, visszaadni. S egyúttal a legszemélyesebb magánéleti eseményt társas koegzisztenciává avatni:

Légy is mellettem örökre, te csodák csodája,
aki azt műveled, hogy az életem
másoké és másoknak élete az enyém
és kézről-kézre forog a titkos ajándék,
örök cserében, az enyém a tiéddel
s te tarts meg erősen, mindig, eleven lánc.

A cselekvésben megtestesülő jelenlét intenzitását a hallható szívdobogás jelzi és látható kardiogramja jeleníti meg, melynek görbéje az „élet ütemére" orientáltan tagolja a jelenlét eseményét. Éspedig avégett, „hogy ez ne múljék el, / hanem maradjon meg". Ily módon tehát a kardiogramhoz közelített íráskép sajátos temporalitást érvényesít, jelesül, az írásaktus időbeliségét (amely a *Pesztrá*ban a „panoráma" prózanyelvi átkódolásában jut kifejezésre):

nem úgy, mint a festmény, melyet képíró alkot,
egymás mellé téve világost, sötétet,
de úgy, amint van,
változva csodásan, mozogva az időben,
s élve egészen.

Az, ami a térben „egymás mellé téve" jelenik meg, látható különbségeket reprezentálva, az időben egy láthatatlan kontinuitás – „eleven lánc" – alkotó része. Itt működik, a *van* változó – eseményes – realitása, amelyet nem a szemléleti kép vagy festői mása, hanem a nyelv képes elővezetni. Amíg ennek az eseményes aspektusnak a felfedése nem történik meg, asszociációk és reprezentációk áldozata lesz a szubjektum:

Mily zűrzavaros az élet ilyenkor
s milyen sötét.
Láttam feketét, fehéret,
éreztem keserűt, édeset,
s nem tudtam menni se jobbra, se balra.

A versnyelvi ritmus kölcsönhatásba lépteti a látható ellentéteket, az „élet ütemére" hangolt megszólalásba integrálja, amit nem a szókép, hanem az íráskép tár a szemünk elé. A fekete/fehér, a keserű/édes, a jobb/bal ellentéte viszonylagos, az állandó változóból, az élettörténés „eleven láncából" kiragadott dolog reprezentációinak a sémája. A beszélő ezt egyértelműen bevallja, s az oppozíciók világát nem kategoriális rendként, hanem az életen uralkodó „zűrzavarként", „sötétségként" értelmezi, ami a helyes cselekvés akadálya. Az író ezeket az élet időbeli kontinuumában helyezi el, ahogyan *lenni* van, „változva csodásan, mozogva az időben". Az életidő egyszeri tapasztalatát – azt, hogy „senki más nem érzi azt, mit én érzek" – az írás ragadja meg, melynek mintája a kardiogram, az újlenyomathoz hasonló unikális grafikai rajzolata a szubjektumnak: „Hallgatom a szívem. / Próbáltam lejegyezni minden kardiogramot." Ez a lenyomat, az egyedüli példány mintázata a pa-

píron, azt manifesztálja, ami az élet és halál *között esik meg*, a jelenlétet mint részesülő eseményt. A kardiogramhoz hasonlított írásmintázat biztosítja, hogy a múló, de el nem múlt – a szívveréssel egyidejű – idő megtestesüljön a cselekvésben. S a hallgatás ezúton eseménnyé váljon, létrejöjjön a hallgatás diszkurzusa, a vers. Ebben az értelemben a hallgatás belső beszédprogramnak tekinthető. A lejegyzés azonban már programma – nem más, mint a testi hang által inspirált, elővételezett jelkezdemény, amely a hallható dobogás üteme, ritmusa, tónusa révén a hangképző szerveket működésre készteti, s végső soron a hangot a szó indexjelévé – itt éppen a keletkező jelentő grafikai jegyévé – alakítja át olvasható létmódjában, az írásműben. A papíron megjelenítve „minden rímből jelkép, minden ütemből jel lesz".[49] Persze a költői megnyilatkozásban, a szóba és szóláncba integrálva, – azaz diszkurzív rendet alkotva – a jel jele, a jelkép jelképe.

A maradandó időnek, mely a kezdet és a vég határain túl is kontinuumot alkot, a nyelv nagy ideje felel meg, amelyben az írásmű eleven láncot képez az olvasók között. A szó, ha elhangzik, választ támaszt a jelenidőben; a leírt szó megtestesíti az időt, azaz minden időben újra feltámasztja ezt az igényt:

Most ezt vallom utólszor: csak a betű, csak a tinta,
nincs semmi más, csak a szó, mely elzeng
s visszhangot ver az időben, csak a szó, mely
példázza az időt.

Az írás példává minősíti át az elhangzott szót, az egyszerit. Nem általánossá, hanem az egyszeri külön egyszeri párjává – a példában az egy része is, de ugyanakkor analogonja is a másik különálló egynek és az egésznek. Ezért a költői szöveg valóban tekinthető a nyelv látható működésének, de nem avégett, hogy ünnepelje magát vagy élvezhetővé tegye a jelölők játékát. Kosztolányi, aki nem vádolható optimizmussal, erről így vélekedik: „azt műveled, hogy az életem másoké és másoknak élete az enyém" legyen. Az erős, „eleven lánc" több gondolati rendszerben is a létezők teremtődésének hierarchikus rendjét és szilárd egységét jelképezi.[50]

Szép illusztrációja ennek, ahogy a láncot a Szellem és a Test példázatos viszonyára alkalmazza Oscar Wilde *Humanited* című költeményének fordításában. Itt példázatos eseményként a szembeállított két fél „páros akarással egyszerre lendülne". A költői nyelv tárja fel, „mire való ama lánc, az okság, mely minden elevent külön egybekapcsol". A szellem és a test, az érzékek és az ész itt lélektársak a költői analógia mintájára: mindkettőben ugyanaz az eleven akarás működik, az egyszeri akarata – *lenni*: lenni külön-külön példányból a „páros akarás" példájává. Ugyanúgy, ahogy a *Halotti beszéd*ben olvasható:

Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.

Példává azonban úgy lehet, ha elbeszélést alkotunk róla. Akkor nem arról lesz szó: mi volt – mi nem volt, hanem arról, mivé lett ez az „egyedüli" a nagy időben, túl a születésen és a halálon, azaz a *Halotti beszéd* újraírt *beszédében*.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt…”,
majd rázuhant a mázsás, szörnyü mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt…”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt–néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon, egyszer.

Nem az a versnyelvi állítás iránya, hogy „volt” valaki, aztán meg „nem volt”, hiszen a múlt idejű grammatikai forma azt sugallja, hogy ennek a predikációnak nincs relevanciája a cselekvő jelenlét tekintetében. A versnyelvi kijelentés, mely az előbbit fölülírja: az „egyszer”, mely a különálló egy jelenlétének kizárólagos szingularitását hangsúlyozza. Tárgya tehát nem az emberi élet múlandósága, mint a forrásszöveg rituális éneke esetében, hanem a – megtörténésének egyszeri cselekedetekben megvalósuló egysége, a részt vállaló, interperszonális – jelenlét példázata.

JEGYZETEK

1. S. Sierotwieński: *Słownik terminów literackich*. Wroclaw, 1966. 170.
2. F. Deloffre: La *nouvelle*. In *Littérature et genre littéraires*. Paris, 1978. 77.
3. М. Н. Эпштейн: *Новелла*. In *Литературный энциклопедический словарь*. Москва,1990. 248.
4. Вольф Шмид: *Проза как поэзия. Статьи о повествовании в русской литературе*. Санкт-Петербург, 1994.
5. Igor Szmirnov: *A rövidség értelme*. In *A regény és a trópusok*. Tanulmányok. A második veszprémi regénykollokvium. Szerk. Kovács Árpád. Bp., Argumentum [Diszkurzívák 7.] 2007. 417–425.
6. М. Л. Гаспаров: *Колумбого яйцо и строение новеллы*. In *Сборник статей по вторичным моделирующим системам*. Ред. Юрий Лотман и др. Тарту,1973. 130–132.
7. A. A. Hansen-Löve: *Beobachtungen zur narrativan Kurzgattung*. In *Russische Erzahlung. Russian Short Story. Русский рассказ*. Hrsg von Rainer Grübel. Amsterdam, 1984. 20–22.
8. Borisz Eichenbaum: *Hogyan készült Gogol* Köpönyege. In uő. *Az irodalmi elemzés*. Ford. Gellért György. Bp., Gondolat, 1974. 58–78.
9. A műfaj kivételesen igényes narratológiai modelljét dolgozta ki egy magyar elméletíró, aki szerkezeti megközelítéssel különbséget tesz novella és rövidtörténet között, s külön fejezetet szentel Kosztolányi elbeszélő művészetének. Vö. Thomka Beáta: *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*. Újvidék, Forum, 1986.
10. Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok I–II*. 1958. II., 314.
11. Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Ford. Bacsó Béla. Európa, Bp., 1988. 78.
12. Már Arisztotelész megállapította: „[…] a tapasztalat az egyes esetekre vonatkozó tudás, a tudomány pedig az általánosra vonatkozik – a cselekvésnek és a létrehozásnak pedig mindig egyes esettel van dolga”. Vö. Arisztotelész: *Metafizika*. Ford. Halasy-Nagy József, Lectum, Szeged, 2002. 38.
13. Vö. Martin Heidegger gondolatmenetével: *Mit jelent gondolkodni?* Ford. Pongrácz Tibor. In *Szöveg és interpretáció*. Szerk. Bacsó Béla. Cserépfalvi, Bp., 7–16.
14. Erről vallanak mértékadó kommentátorai. Vö. O. Pöggeller: *Der Denkweg Martin Heideggers*. Pfullingen, Neske, 1963; Paul Ricœur: *Metafora és filozófia-diskurzus*. Ford. Gyimesi Tímea. In *Szöveg és interpretáció*. Szerk. Bacsó Béla. Cserépfalvi, Bp., 96–65.

15. Erre már Barta János felfigyelt: „[…] az ő világának egyetlen síkja ugyanígy van fölépítve emberi-vitális affektivitásból, az élet elemi élményeiből és elemi környezetéből". Vö. Barta János: *Vázlat Kosztolányi arcképéhez.* In uő. *Klasszikusok nyomában.* Akadémiai, Bp., 1976. 446.

16. Ezt az eseményt nevezi meg a *fronészisz* fogalmával Platón: „maga az eszmélet is nem más, mint bizonyos megtisztulás". Vö. *Phaidon*, 1041. Az öneszmélés diszkurzusrendjeiről és műfajáról lásd: Kovács Árpád: *Персональное повествование. Пушкин, Гоголь, Достоевский. [A perszonális elbeszélés. Puskin, Gogol, Dosztojevszkij].* (Slavische Literaturen. Texte und Abhandlungen. Herausg. von Wolf Schmid. Band 7). Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1994. 231. Uő. *Prózamű és elbeszélés. Regénypoétikai írások.* Argumentum [Diszkurzívák 12.], Bp., 2010. 61–178

17. Kosztolányi művészetében az üveg a tisztánlátó szem figurális megfelelője, amely – mint a lézersugár esetében – áthatolhatóvá teszi a materiális közeget, bele-, át- és mögé lát. Mivel a fényt átereszti „más világokat" jelenít meg, mint az érzékszerv, s ily módon a nap horizontjával rokonítja a meglátó szem által befogott világot. A metafora ősi, mitikus forrása közismert. De gondolhatunk a *Hajnali részegség* ablakából befogott Mindenség látványára, ahol, miként a novellában is, megjelenik a csoda és szemlélete, a bámulat: „bámultam az égbolt gazdag csodáit". A hajnal a felkelő nap „nagyszerű pillanata", akárcsak József Attila *Eszmélet*ében. S ott is az öneszmélés nyelvi képződménye.

18. Sokat elárul Kosztolányi nyelvi tudatosságáról az, hogy felismeri és kreatív módon működteti prózájában az etimon ambivalens szemantikáját a *bámulat* és a *bambaság* kétféle jelentésirányа kapcsán.

19. Ha azt olyan habitussal végzik, mint amilyet egy másik költő, József Attila említ, amikor az átfogó belátással és a széppel rokonítja a dologgal való foglalkozást: „ahogy a csillag megy az égen".

20. Kosztolányi Dezső: *Szabadkikötő.* Osiris, Bp., 2006. 337.

21. Kosztolányi Dezső: i. m. 338.

22. C. S. Peirce: *A jelek felosztása.* Ford. Szegedy-Maszák Mihály. In *A jel tudománya.* Bp., Gondolat, 1975. 29.

23. Az eufóriás létvágy, a dogmátlan hit, a „poétai istenfogalom" vagy „istenszerelem" jegyében beszél Assisi Szent Ferenc életöröméről a teremtő teremtménye kapcsán, valamint beszél „hódolatszükségéről", „aki testvérének nevezte a madarakat, miért ők is – hálából – testvérül köszöntik az embert"; ugyanis, „a hajnali madarak […] imájukban istent dicsérve az emberről dalolnak". Vö. Kosztolányi Dezső: i. m., 281., 323.

24. Ezért van zöldre festve az *Édes Anná*ban az író házának kerítése; ez választja el az utcától, amely a várba, a politikai beszédek helyszínére vezet. De még az utca nevét viselő fehér kuvaszt is zöldre festik – a költői szó védelmében fellépő Hattyút.

25. Northrop Frye: *Azonosság és metafora.* In uő. *Az Ige hatalma.* Európa, Bp., 95–133.

26. Kosztolányi Dezső: i. m. 333.

27. Akiket „a költészet pozitivistái" címkével tisztelt meg Kosztolányi. Uo., 335.

28. Vö. „Agyunk az egyik dolgot csak a másik által érti meg, úgy hatolhat a tárgy mélyébe, ha összeveti egy másikkal, és a különbség által megérti a hasonlított tárgy igazi mivoltát is." (Vö. Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok I–II.* 1958. 208–209.). Ez az analógia – ha váratlan (pl. „gyászkoszorú" // „varjak") – szólásra inspirál: meg szeretnénk nevezni, de nincs rá szavunk. Ekkor fordulunk a metaforikus kifejezéshez, amely, ha nem triviális, egy elbeszélés kiindulópontja lehet.

29. Kosztolányi Dezső: i. m. 335.

30. Kosztolányi Dezső: i. m. 322.

31. Kosztolányi Dezső: i. m. 323.

32. A vér, azaz az akarás szava, a felismerés, a csoda és a szem kimerevítése zárja a *Caligula* című novellát is. Ott ennek a halál pillanata felel meg, amikor az álarc és az arc különválása nyomán a „véres költő" úgymond kifehéredik, hogy ezzel egy időben megszülethessen e „csodásan" elsápadó szereplő szava: „Élek". És a szöveg utolsó kijelentéseként, dialogikus válaszként erre az új önreprezentációra: „Ember". Szomatikus alakja itt is az akarás szubjektumát, a kitárulkozás és az öröm alanyát állítja elénk: „Szeme kinyílt, s szinte rajongva pillantotta meg azt, amit mindig akart, és most meg is talált: a semmit". Azt, ami a császárnál, Jupiternél és Fortunánál is „ősebb", azaz túl van a kezdet és a vég közé zárt voltukon. A semmi „megpillantása" a látás látomásainak, az álomalakoknak a felismerését jelenti, s az optikai reprezentációkkal járó érzékcsalódás lelepleződését. Feltárul az álköltői *látás vaksága,* azaz a képzelet műveként azonosított optikai képződmény aktora. Az önszemlélet lelepleződése a semmit jelenléthiányként és a jelenlét nyelvének – tehát a valódi költői szó – hiányaként definiálja. Ennek fel-

függeszthetetlen akarása – „amit mindig akart" – képezi az új nyelvi magatartásra utaló megszólalás motívumát, mely a látás és az álomlátás alakjai helyett az életvalóság és alanyiság összefüggésére orientálódik az „Ember" a nyelvbe való beíródás pillanatában. Ezen a ponton zárul le a történelmi személy átalakulása szöveghőssé, eseménnyé avatva az empirikus és dokumentált előtörténetből az irodalmi létmódba való transzgressziót.

33. A „logosz mámorát", „angelia-révületet" ér tetten az extatikus pozíció „örömében" Eisemann György. Kosztolányi lírájáról írott szép esszéjének külön érdeme, hogy a „liturgikus múzsa" és a „karneváli forma" szimbiózisában látja e költészet egyik legsajátosabb ismérvét. Vö. Eisemann György: *Poesis perennis (Vázlat Kosztolányi lírájáról).* In *Végidő és katarzis.* Orpheus, Bp., 157–170.

34. Northrop Frye: *Az Ige hatalma.* Ford. Pásztor Péter. Európa, Bp., 1997. 124. A „látomás" a metaforikus attrakció műve, s a „fiktív világban" realizálódik. Azt kell hozzátennünk, „következetes és fegyelmezett" attól lesz, hogy a prózanyelvi vagy a versnyelvi ritmus újratagolja a metaforánál kisebb és a metaforikus megnyilatkozásnál nagyobb szövegegységeket.

35. Uo., 122.

36. Nem érdektelen érv, hogy a dalnok neveiben a csoda legősibb alapformája, a hindu *kavis* köszön vissza – a jós, a költő, a bölcs nevében, s éppen a tisztán- és mindenlátás alapján; a jelent, a múltat és a jövőt együttlátó képesség jelentésével.

37. Platón: *Parmenidész.* 156, d., e.

38. Kosztolányi Dezső: *Levél a könyvről.* In uő. *Nyelv és lélek.* Szépirodalmi, Bp., 1971. 379.

39. Ezt a megközelítést vallja Kosztolányi prózája kapcsán Szegedy-Maszák Mihály: „[…] novelláiban a nyelvet a rövid versekre jellemző tömörség jellemzi […] olykor egy-egy szó vetíti előre a történés fordulatát." Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső.* Kalligram, Pozsony, 2010. 358.

40. A szó eredetének többféle etimológiai rekonstrukciója létezik. Mi a szláv átvétel okán ennek a filológiának az eredményeire támaszkodunk. Vö. *Макс Фассмер: Этимологический словарь русского языка, I. Прогресс,* Москва, 1986. 292–293.

41. Kosztolányinál többször jelenik meg a nyelv őreként a pásztorkutya, a kuvasz alakja, aki szemantikai értelemben védi a költői nyelvet, az ideológiák retorikájától: „szavuk egészen elveszett a kutyaugatásba" (*Édes Anna*); itt Kosztolányi palindromát alkalmaz: *kuvasz* a *szavuk* elnyelője. Az a Hattyú kutya, aki egy másik műben is a magyar nyelv „házának" őrzője s „régi jelkép": „Őrizd a csöndet mindenekfelett / […] fajtám őrzője, bölcs, magyar kuvasz. / […] Inkább figyeld az irodalmat / s ha erre jár néhány sunyi utas / és meghallod, hogy engem ugatnak, / légy szíves és rájuk te ugass." (*Hattyú kutyám*). A palindrom képződmény magában rejti a 'magyar szó' jelentést. Innen a kuvasz számára váratlan megnevezés: Hattyú. Ennek a költészet, a tisztaság és a szépség jelképeként közismert alaknak a neve megkettőzi a jelentést, amit így értelmezhetünk: a házőrző a vers témájaként a nyelv őrzőjévé lényegül át, paradox szemantikája alapján viszont a szép és igaz beszéd, a költői nyelv szubjektumával azonos.

42. Vö. „A könyv, a szellemi manna […] az égi táplálék, mely minél inkább fogyasztják, annál több lesz belőle […] tékozlóan odaadja magát […]". Kosztolányi Dezső: *Levél a könyvről.* 378–379.

43. Lucretius tankölteményében (*De rerum natura*) a létatom jelképes megnevezése.

44. A *„nyelvi tapasztalat"* jelentőségét hangsúlyozza az írásmű kapcsán Szitár Katalin, aki elsősorban a név, a hang és a szöveg között létesülő képződményeket elemzi, ami számos eredeti újraértelmezést eredményezett. Vö. Szitár Katalin: *A prózanyelv Kosztolányinál.* Asteriskos, Bp., 2000. 121–123.

45. Kosztolányi Dezső: Ige. In uő. *Nyelv és lélek.* Szépirodalmi, Bp., 1971. 238.

46. Vö. „Tagadhatatlan, hogy most inkább rab volt, mint bármely más cselédje mellett." Vö. Kosztolányi Dezső: *Édes Anna.* In uő. *Pacsirta. Édes Anna.* Európa, Bp., 1995. 248.

47.„Vizy legnagyobb álma beteljesedett: államtitkár lett" (i. m., 353.). Jancsi a bankot avatja templommá az önnön rabságát reprezentáló történetben.

48. Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok I–II.* 1958. II., 314.

49. Kosztolányi Dezső: *Tanulmány egy versről.* In uő. *Nyelv és lélek.* Szépirodalmi, Bp., 1971. 411.

50. Homérosznál az „aranylánc" az égből kiinduló és a földig gyűrűző lánc az egymásból következő teremtésaktusok föntről sorjázó, szellemi indíttatású egymásba kapcsolódásának jelképe. Az *eleven* jelző a „testvérláncra", a szabadkőművesek szövetségének szimbólumára vonatkozik, amely körbefogja a földet. A motívum Kosztolányinál azzal a sajátos jelentésakcentussal bővül, amely abból fakad, hogy a szóra és a nyelvre alkalmazza a végtelenített kommunikáció, az „örök csere" és az interperszonális vonatkozás hangsúlyozása mellett. Az „emberszóval", „talpig aranyban" utalhat a homéroszi hatásra.

FARKAS ZSUZSANNA

A metaforák szerepe Az atléta halála értelmezésében

„Idő lopakodik bennünk, mi meg zavartan gyanakszunk,
vajon nem az emlékeink között lappang-e a jövő,
s nem a jövő derít-e fényt az emlékeinkre."[1]

A magyar próza 70-es években történő megújulásában és későbbi alakulásában kiemelt szerepet töltöttek be Mészöly Miklós írásai. A szerző a bölcseleti, ontologizáló próza olyan sajátos formáját alkotta meg, mely az egyetemes érvényű tapasztalatokat – a valóságot megragadni kívánó szubjektum korlátaival számolva – nem egyértelműen dekódolható üzenetekként közvetíti, hanem a tudatműködés folyamataira építve alkotja meg a tények, benyomások és észleletek összetett jelképiséget hordozó szövegvilágát.[2]

Művészetében kiemelt problémaként jelenik meg a megismerés és az elmondhatóság kérdése. Mészöly ontológiája szerint a létezés alapvető tulajdonsága a metaforikusság,[3] a valóság elemei tehát jelekként mutatkoznak meg az értelmező egyén számára, a világ („a nyelvileg érzékelhető létezés"[4]) megismerése pedig ezen jelek olvasásaként értelmezhető. Elbeszélésmódjában mindez az asszociációk alapján szerveződő, utalásos narratívában, illetve az egyedi, metaforikus nyelvezet megalkotásában képződik le. Az így kiépülő rejtett jelrendszer, az összetett szemantikai struktúra az interpretáció sokféle lehetséges módját rejti magában, és a különböző jelentéstartományok állandó mozgásban tartása révén a művek jelentéstani lezáratlanságát eredményezi.[5]

A szerteágazó és sokféle tudományelméleti kérdést érintő életmű alakulását szemantikai oldalról kívánom megközelíteni. Reményeim szerint a Mészöly-ouvre ilyen irányú áttekintése tovább árnyalhatja a szerzőről kialakult eddigi értelmezéseket, és különösen az olyan művek leírásában nyithat új utakat, melyeket a mozaikszerű szerkezet dominanciája, illetve az ezzel együtt járó jelentéstani túlterheltség és homály miatt gyakran illetnek a narratíva széthullásának, az értelmezhetetlenségnek a vádjával (pl. *Megbocsátás, Családáradás*).[6]

A szimbolizáció egész életműre kiterjedő áttekintése rávilágíthat a művek újraértelmezésének lehetőségére egy tágabb kontextus keretei között, mely szövegvilágban nemcsak a szerző személye, hanem az életművön végighaladó jelképek is sajátos értelemtöbbletet hordozó összefüggést teremtenek. Az ilyen irányú kutatások érvényét maga Mészöly is alátámasztotta a novellák újraválogatásával, új összetételű kötetekben való kiadásával. Korábbi írásainak újraértelmezett összekapcsolásában egy átfogó „irodalmi pannon-freskó" megteremtésének lehetőségét látta, s ebben a folyamatban kiemelt szerepet kapnak az olyan motívum- és szimbólumrendszerek, melyek összefüggő láncolatként tartják egybe a szövegkorpusz egészét, és rámutatnak a reinterpretáció lehetőségeinek fő irányaira. Az ilyen jel-

legű vizsgálatok nem előzmény nélküliek: a motívumkutatás kapcsán fontos kiemelni Balassa Péter nevét, aki több írásában is foglalkozott a Mészöly-művekben megjelenő motívumokkal.[7]

Jelen dolgozat ebbe a kutatási keretbe ágyazva törekszik a szerző első jelentősebb regényének, *Az atléta halálá*nak szemantikai szempontú vizsgálatára. A jelentésképzés folyamataira koncentrálva arra próbálok választ találni, hogy a metaforák, a szimbólumok és a szemantikai rendszer kiépülését befolyásoló egyéb eljárások hogyan alakítják az értelmezésfolyamatot, illetve milyen mértékben járulnak hozzá a szövegkohézió megteremtéséhez. Feltételezésem szerint ugyanis azok a metaforák, amelyek többször is előfordulnak a mű kulcsfontosságú részeiben, az egész művön végigfutó metaforahálózatot képeznek, s így rejtett „hermeneutikai irányjelzőként"[8] vezérlik a befogadói értelmezést, azaz egy „metaszintet" alkotva a mű összetettebb interpretációs lehetőségeit biztosítják. A metaforák vizsgálata azért is indokolt, mert bár a szakirodalom elismeri azok lényegi szerepét Mészöly műveiben, átfogó vizsgálatukra eddig még nem került sor. A szemantikai kérdések kiemelt fontossága miatt az irodalomtudományi írások mellett nagyban támaszkodom a jelentést központi problémaként kezelő és a hermeneutikával „sok tekintetben rokon"[9] kognitív nyelvészeti kutatásokra is.

1. KOGNITÍV NYELVÉSZET, METAFORAÉRTELMEZÉSEK

Mészöly Miklós prózája kapcsán gyakran említik a tudatfolyamatokra épülő, akronologikus szerveződésű narratívát, a sugalmazást,[10] az egymástól távoli dolgok közti, asszociációkon alapuló kapcsolatteremtést vagy az implicit jelentésadást, ami egy rejtett, a szöveg mélyén meghúzódó jelrendszer kiépülése révén teszi lehetővé az általános érvényű tapasztalatok hiteles közlését. Mészöly elbeszélésmódja kapcsán Thomka Beáta a „metaforizáló beszédmód"[11] kifejezést alkalmazza, ami nem pusztán a metaforák gyakori alkalmazását jelenti, a művek szerveződésének egészét meghatározza a tudatfolyamatok minél hitelesebb ábrázolására való törekvés, „a metafora pedig áthatja gondolkodásunkat és mindennapi nyelvhasználatunkat".[12]

Mindez a metaforizáció folyamatára irányította figyelmemet, és indokolttá tette olyan tudományos módszerek bevonását a vizsgálatokba, melyek kiemelt problémaként kezelik a kognitív tevékenységet és a megismerést, illetve tapasztalataink fogalmi és nyelvi megkonstruálásának folyamatát. Kognitív keretben lehetőség nyílik a szemantikai és asszociatív hálózatok működésének mélyebb feltárására, ami – tekintve a mészölyi próza eddig említett sajátosságait – jelen dolgozatban is hangsúlyos szerepet kap.

1. 1. Kognitív nyelvészet és irodalom

A 60-as évek fiatal írógenerációjának műveiben az alkotás, az alkotóként való létezés politikai meghatározottságának személyes tapasztalatával egy időben tematizálódtak a megismerés, az elmondhatóság ontológiai kételyei. Ez jelenti egyrészt a megnyilatkozó korlátaival való szembesülést: képes lehet-e az ember a világ dol-

gainak lényegi megértésére, és ha igen, képes-e megértetni magát? Valóban alkalmas közege a nyelv egymás megértésének? Egy másik oldalról ugyanakkor felmerülnek a befogadói korlátok: megfelelő képességekkel és ismeretekkel rendelkezik-e az olvasó, hogy az értelmezés adott szituációjában megértse a művet? Ezek a problémák hatványozottan érvényesültek egy olyan korszakban, amikor politikai tényezők is korlátozták a költők, írók megnyilatkozási lehetőségeit, illetve műveik értelmezését.

Mindez az önkifejezés új módszereivel kísérletező irányzatok születését eredményezte, melyek gyökeresen átalakították az irodalomnak a szerzővel, az alkotás és befogadás folyamatával, illetve a mű valóságreferenciájával kapcsolatos fogalmait. A mimetikus poétikai formákat olyan új beszédmódok váltották fel, melyek már számoltak a mű megalkotott, „megkonstruált" jellegével, illetve a megértés nyelvi meghatározottságával.[13] Ehhez igazodva, nyugati mintákból táplálkozva a 70-es évek végétől a kritikai szemlélet sem „a mű közvetlen társadalmi referencialitásában kereste a mű értékeit, hanem a mentalitás- és kultúrtörténeti kontextusba ágyazott poétikai megalkotottság sikerességében".[14]

Amellett, hogy a korszak irodalmi életében tematikailag és többféle vonatkozásban is előtérbe került a nyelviség kérdése, a nyelvészeti módszerek irodalmi elemzésekben történő hatékony alkalmazását az 70-es években bekövetkezett megújulás is elősegítette. A funkcionális irányzatok megjelenése, illetve a „pragmatikai fordulat"[15] hatására ugyanis a század második felében olyan új funkcionális, majd funkcionális kognitív irányzatok jelentek meg, amelyek a nyelvi funkciók, a jelentésképzés szempontjainak előtérbe helyezésével kísérlik meg a nyelv leírását. Ezek a tendenciák az irodalmi hermeneutika és a kognitív nyelvészet kérdésfeltevéseinek közeledését eredményezték, Tolcsvai Nagy Gábor szerint így egymást „átfedve és kiegészítve" járulhatnak hozzá a posztmodern irodalom, különösen a prózafordulat időszakának feltárásához.[16] Érdemes tehát a 70-es, 80-as évek változásaiban kiemelkedő szerepet játszó Mészöly-oeuvre kapcsán azon nyelvészeti eredményekre is támaszkodnunk, melyek újabb szempontok bevonásával tehetik eredményesebbé a vizsgálatot.

A kognitív szemantika Tolcsvai Nagy Gábor meghatározásában „az emberi megismerésre alapozott jelentéstan".[17] Ebből következik, hogy a kognitív nyelvészet a strukturalista, generatív irányzatoktól eltérően nem az autonóm rendszerként felfogott nyelv modellálására helyezi a hangsúlyt, hanem azt szélesebb összefüggésekbe ágyazva, a jelentést, illetve a nyelvhasználó társadalmi meghatározottságát és kognitív képességeit előtérbe helyezve vizsgálja. Ebben a felfogásban ugyanis „a nyelv nem pusztán kifejezőeszköze a világról való tudásnak, hanem a megismerés közege" is.[18] Nyelvi képességeink fontos szerepet játszanak a környezetünkből érkező információk feldolgozásában, ugyanakkor világról való ismereteink befolyásolják azt a módot, ahogy nyelvileg kifejezzük magunkat.

A kognitív nyelvészet és az irodalomtudomány eredményeinek ötvözésére és egy ilyen alapokon nyugvó irányzat alapjainak lefektetésére először Peter Stockwell vállalkozott *Cognitiv poetics – An Introduction* című, 2002-ben megjelent könyvében. A kognitív poétika az irodalomról való gondolkodás új útja, mely a kognitív nyelvészet és pszichológia módszereinek felhasználásával igyekszik haté-

konyabbá tenni az irodalmi művek vizsgálatát, az interpretáció dinamikus folyamatának modellálását, hogy ez által az irodalmi tevékenység egész menetét radikálisan újraértékelje.[19]

A kognitív nyelvészet kérdésfeltevéseinek iránya és tárgya révén hatékonyan járulhat hozzá az irodalomtudományi kutatások eredményességéhez.[20] Különösen igaz ez a posztmodern korszakára (melynek már korai szakaszától központi alakja volt Mészöly), hiszen a korszakban keletkezett művek általános jellemzője, hogy bennük markánsan tematizálódik a nyelvi meghatározottságnak, az önkifejezés lehetséges (és releváns) módjainak, illetve az önreflexív irodalomnak a problémája.[21] A kognitív szemantika által vizsgált jelenségekkel más-más oldalról megközelítve az irodalomtudomány, a hermeneutika is foglalkozik, a posztmodern irodalmi alkotások pedig erőteljesen építenek azokra a hiteles(ebb) elbeszélésmód alternatív lehetőségeinek kiépítése során.

1. 2. A metafora kognitív megközelítése

Általánosan elfogadott és ókori gyökerekig visszanyúló megállapítás, miszerint a metaforában két dolog, fogalom kerül kapcsolatba egymással valamilyen közös jegy alapján. Gyakran leszűkítik hatáskörét az irodalom, a költészet területére, pedig egész életünket, gondolkodásunkat átható jelenségről van szó.[22] Kognitív megközelítésben a metafora nem pusztán eszköz a retorika gazdag „tárházában", és a metafora elemeinek kapcsolata sem merül ki a köztük lévő hasonlóságban. Statikusan felfogott, szótárcikk-szerűen meghatározható fogalmak egymásra vetítése helyett arra helyeződik a hangsúly, mi is történik elménkben a metafora értelmezése, befogadása során.

George Lakoff és Mark Johnson *Metaphors we live by* című könyve – a hagyományos, arisztotelészi helyettesítés-elméleten alapuló, retorikai irányultságú megközelítéseket meghaladva – fontos kiindulópontként szolgált a későbbi kognitív metaforakutatások számára. A szerzők alapvető összefüggéseket mutatnak ki elemzéseikben a metafora és a mindennapi nyelvhasználat, az ember fizikai és kulturális tapasztalatai, illetve a minket körülvevő világ megismerése között. Világképünk, az, ahogyan a világról gondolkodunk, fogalmi rendszerünkben tükröződik vissza, ami pedig metaforikusan strukturált – ezért is állítják a szerzők, hogy az emberi gondolkodás természetében metaforikus alapú.[23]

A kognitív irányzatok általában valamilyen szemantikai tartományként kezelik a fogalmakat, melyek (a szövegkörnyezettől függően) dinamikusan alakuló szerkezettel, hol a figyelem előterébe kerülő, hol pedig annak hátterében meghúzódó összetevőkkel rendelkeznek. Nem egy mentális szótár jól elkülöníthető elemeiről van szó, a fogalmak közti határok összemosódnak a köztük kiépülő, kapcsolatok sokféle módját és lehetőségét tartalmazó hálózatban.

A metafora két fogalmi tartomány, mentális tér interakciójaként értelmezhető ebben a keretben, melynek során az egyik fogalmat egy másik fogalom megértésére használjuk.[24] Olyan szemantikai tényezők kerülnek így a figyelem előterébe, amelyek amúgy rejtve maradnak,[25] s így lehetővé válik, hogy a dolgokról más megközelítésben gondolkodjunk. A metaforák a szerteágazó szemantikai kapcso-

lódások révén a szűkebb és tágabb szövegkörnyezetben is fontos szerepet töltenek be a szöveg befogadása során: az így kiépülő metaforahálózat indirekt módon irányítja a befogadói értelmezés folyamatát.[26]

Mindezzel kapcsolatban ugyanakkor fontos kihangsúlyozni, hogy (mivel a szövegkörnyezet nagyban befolyásolja az értelmezést) a metafora nem eleve adott tényező: a metafora csak akkor metafora, ha akként értelmezzük, s ennek következtében, emergens módon képződik meg elménkben egy integrált tér. Stockwell a kognitív poétika egyik feladataként jelöli ki többek között annak leírását is, milyen módon válnak potenciális terekké a szöveg egyes elemei a metaforikus kifejezések értelmezése során.[27]

2. A METAFORÁK SZEREPE *AZ ATLÉTA HALÁLA* ÉRTELMEZÉSÉBEN

Az irodalmi nyelvhasználat nem a metaforák alkalmazásában különbözik a hétköznapitól, az eltérés a metaforák gyakoriságában rejlik csupán: az irodalmi művekben alkalmazott metaforák jóval ritkábban fordulnak elő a mindennapi életben, így egyedibbnek és kevésbé konvencionálisnak hatnak.[28] Gazdagságuk és változatosságuk folytán értelmezésük nem olyan világos, mint más metaforák esetében, ami ugyanakkor lehetővé teszi, hogy jelentéstöbbletet hordozó elemként gazdagítsák a szövegek értelmezését. Az irodalmi szövegek metaforái egyediségükből kifolyólag tehát sajátos funkciók ellátására alkalmasak egy fiktív szövegvilág kiépítése során. A metaforák működését ilyenkor a szövegkörnyezet, az elbeszélésmód és a narráció is sokféle módon befolyásolhatja, és egy-egy szerzőre jellemző sajátos metaforahasználat kialakulását eredményezheti.

Thomka Beáta Mészöly-monográfiája „a szikárság esztétikájának" taglalásával vezeti be a Mészöly-oeuvre bemutatását.[29] Ez a „szikárság", azaz tömörség, minden díszítés és feleslegesnek érzett gondolat mellőzésére való törekvés, fontos jellemzője Mészöly írásainak. Erre vezethető vissza a mészölyi elbeszélésmód sok sajátossága, melyek egymást feltételezve függnek össze a metaforák Mészöly-művekben megfigyelhető egyedi működésével. A tömörítés, sűrítés alapvető eszköze a metaforizáció, ami indokolttá teszi annak részletesebb vizsgálatát a mészölyi próza kapcsán.

2.1. Metaforák a regényben

Az atléta halála, Mészöly első jelentősebb regénye magyarul csak a francia kiadást után egy évvel, 1966-ban jelenhetett meg. A szerző első nagyobb alkotói korszakához köthető, melynek pontos datálásában ugyan nem egyezik a kutatók véleménye,[30] tény azonban, hogy a több mint hat évtizedre visszatekintő életmű elején keletkezett a regény, sok „kísérletezést" megelőzve. Így nem feltétlen ugyanolyan hangsúllyal, és esetenként eltérő módon, de a későbbi Mészöly-írások alapvető törekvése és jellemzői már egyértelműen jelen vannak a regényben.

A fiktív mű megírásának körülményei, azaz a fiktív történetmondó szituáltsága megfelelő kiindulópontként szolgálhatott Mészöly számára, hogy kísérletet tegyen a tudatműködés, az emlékezés kognitív folyamatainak szövegszervező elvként

való működtetésére a narrációban. Ennek megfelelően az elbeszélő, Hildi is saját asszociációit követve halad emlékei felidézésében, és az egyes epizódokra is az akronologikus szerveződés, a tudatfolyamatokat leképező szerkezet jellemző. Epizód az epizódban, metalepszis, párhuzamosan haladó lezáratlan történések, melyeket egy-egy különbözőnek látszó, ám a visszaemlékezés során valamilyen módon kapcsolatba kerülő emlékkép, mozzanat fűz egyetlen, soha le nem záruló láncolattá.

A szöveg ilyen módon történő kiépülésében jellegüknél fogva fontos szerepet töltenek be a metaforák. Mivel a metafora működése a fogalmak közti interakción alapul, így kiválóan alkalmas a tudatműködés asszociációinak lényegre törő visszaadására, a tágabb szövegkörnyezetet tekintve pedig az egyes szövegrészek közötti kapcsolat fenntartására. A szöveg egészén végigfutó metaforák összefüggő rendszert építenek ki, ami *Az atléta halálá*nak értelmezésére is további alternatívákkal szolgál. Ahogy Fodor Péter is megállapítja, a regény metaforái „egy rendkívül szerteágazó, tematikusan sokrétű figuratív jelentésegyüttest", motívumláncot alkotnak.[31]

Az elemzés során Fauconnier és Turner modelljét alkalmazom, mivel az leírhatóbbá teszi a metafora kontextusérzékeny feldolgozását, s így az egyedi metaforákat tartalmazó irodalmi művek vizsgálatakor is hatékonyabban alkalmazható. Az elmélet szerint a metaforizáció folyamata két vagy több bemeneti tartományból indul ki, ezek a mentális terek, melyeket „konceptuális csomagokként"[32] képzelhetünk el. Két vagy több bemeneti tartomány közös elemei (vagy strukturális jegyei) alkotják a generikus teret, szerkezetileg átstrukturálódva pedig a blend alapját képezik. Ebben az integrált térben az elemek között olyan kapcsolatok válnak lehetővé, melyek a bemeneti terekben nem léteztek, és akár új tényezőkkel is bővülhetnek.

A hasonlat szintén mentális terek interakcióján alapul, de annak speciális eseteként a tartományok hasonlóság alapján történő összekapcsolását végzi el. Szerkezetét tekintve a metaforánál kifejtettebb, nyelvileg is jelöli a hasonlítás műveletét, illetve annak elemeit. Mivel az említett trópusok működése egyaránt leírható mentális terek interakciójaként,[33] *Az atléta halálá*ban szereplő metaforák és hasonlatok pedig tematikailag is szorosan kapcsolódnak, együtt kerülnek bemutatásra az alábbiakban.

2.1.1. Metaforák és a sport

Témájánál fogva a sporttal kapcsolatos kifejezések dominálnak a regényben,[34] így sok olyan metaforát és hasonlatot is tartalmaz, amelyben a bemeneti terek egyike az atlétikával, futással, sporttal kapcsolatos:

1. „A Szent Vitus templom tornyán, mint a *startpisztoly-cső,* vakító élesen csillogott egy fémes tetőcserép." (26.)[35]

2. „A venyige gyorsan ellobbant… Mint azok a vonalas *sémarajzok* a sportszakkönyvekben a jó meg a rossz startolásról, a helytelen testtartásról – ezekhez hasonlított a sok tördelt ág. Csupa láb-kar *csontvázemberke,* átizzva s ide-oda hajolva a bogoknál, az iszonyú forróságtól." (52.)

3. „A nyomasztóan nagy épület udvara tele volt páncéltörő lövegekkel. Fölcsapott csövük, mint monstrum szemeteskocsik rúdja meredt a kőkerítés fölé… – »Nézd csak!« – mutatott [Bálint] a glédában sorakozó csövekre – *»start-ágyúk!«*…" (55.)

4. „Ettől a megjegyzéstől mindjárt több biztonságot éreztem magamban. Egy kicsivel többet. Mint aki *fél méter előnyt* szerez, de ahhoz már nincs ereje, hogy egészen *»leszakadjon«*." (95.)

5. „Valahogy úgy alakult, hogy az első háromnegyed évben szívesebben vallottunk egymásnak életünk régebbi eseményeiről… Amolyan *alapozásféle* volt, amit csináltunk, ma úgy mondanák, káderezés." (110.)

6. „…mintha ő mondta volna erre a gruppra, hogy »hősi halottak *ringje«*." (131.)

7. „…aztán a nagy- és kiskápolnát a vezeklőfülkével, ahová ökölnyi lyukon adták be az ételt a jámbor királynak. Bálint sokáig állt itt, benézett a lyukon, aztán megint visszatért hozzá… »Akkor ilyen volt az *edzőtábor«* – mondta, és igyekezett nevetni." (139.)

8. „A következő év májusában lett volna az évfordulónk Bálinttal – a *tizedik kör*. Vagy éppen a *célegyenes*?" (143.)

A 8. példa Hildi és Bálint viszonyát jellemzi 'A VISZONY FUTÓVERSENY' fogalmi metafora által. Az egyik bemeneti tér a szerelmi viszony, amely futáshoz hasonló küzdelemként értelmeződik. A futás körpályán zajlik („tizedik kör"), és kevés hiányzik a teljesítéséhez. Ezt azért is fontos kiemelni, mert ebben az esetben utal a viszony jellegére: állandóan visszatérő problémákra, újra és újra „lefutott körökre", illetve a kapcsolat várt minőségi változására (az „ördögi körből" való kilépésre): az évforduló után tervezett házasságra.

A közös jegyek képezik a generikus teret, ahhoz azonban, hogy a két személy közti kapcsolat alakulását folytonos körmozgásban zajló futásként tudjuk jellemezni, szükség van a blend tartományára, amelyben a két mentális tér elemei átstrukturálódva integrálódnak. Ebben a térben lehetővé válik, hogy a kapcsolat alakítása futótevékenységként értelmeződjön, amelyet két ember közös erőkifejtései tartanak mozgásban, folytonosan visszatér a kiindulóponthoz (ez időben az évforduló, minőségét tekintve pedig valamiféle elölről kezdés), az idő múlásával azonban mégis valamilyen végcél felé halad.

Az így létrejövő metafora a fogalmak bizonyos (kiemelni kívánt) aspektusait előtérbe helyezi, míg más, az adott szituációban kevésbé fontos elemek figyelmünk hátterébe kerülnek, azaz rejtve maradnak.[36] Jelen esetben viszonyuk küzdelmes voltát emeli ki az elbeszélő, Hildi azáltal, hogy a futással hozza kapcsolatba, amelyet Bálint önkínzásig fokozott erőkifejtéssel végzett, és amely sok tekintetben elválasztotta őket egymástól. A körpálya egyfajta visszatérő, korlátok közé szorított monotonitást érzékeltet, és mindenképpen háttérbe kerül a szerelem felszabadító jellege, illetve az érzelmi gazdagodás, a folyamatos változás képzete, amely például a 'szerelem utazás' metafora esetében érvényesül.

A szöveg tágabb kontextusában a 'futás' szorosan összefügg a meneküléssel is. A címszereplő által űzött sport egyrészt az általa betöltött társadalmi szerepet jelöli, amely megélhetését biztosítja, másrész utal a benne zajló érzelmi folyamatokra is. A futással együtt jár az előrehaladás is, egy adott pontból egy másikba való elju-

tás, átvitt értelemben pedig az emlékek vagy a félelmek elől való menekülést jelképezi, azaz egyfajta kísérletet a múlt „maga mögött hagyására”.[37] Egy táv megtétele az idő múlásával jár együtt, amit a regényben gyakran szereplő 'stopperóra' mér – ennek szimbolikus jelentőséget tulajdonít az elbeszélő („…ki tudja, hányadszor kellett úgy kimondanom ezt az igent, hogy még nyomát se vegye észre rajtam, mennyire értelmetlen, pusztító görcsnek tartom folytonos elégedetlenségét. De végre is ő tudja, mi volt az, amiből képtelen volt engedni, *stopperórá*val a kezében.”[38]). Bálint halálával kapcsolatban kiemeli, hogy a kezében lévő stopperórán nullán álltak a mutatók.[39] Ahogy a kerek stadionban is ugyanazt az útvonalat teszi meg a futó többször (és 800 méter esetén pontosan a kiinduló helyre érkezik meg), ugyanúgy egy önmaga körül zajló körkörös mozgásként, „ördögi körként” jellemezhető Bálint lelki élete is. A nullát mutató stopperóra a szöveg kontextusában így utal a múlton való továbblépés sikertelenségére is: bár fizikailag hosszú utat[40] tett meg a címszereplő, emlékeit nem tudta maga mögött hagyni.

Azok a metaforák, hasonlatok, amelyekben Hildi környezetét vagy Bálinttal való kapcsolatát a sport, a futás jellemzői által próbálja értelmezni, jól mutatják azt, hogy a fiktív történet elbeszélőjének nyelvi tevékenységét mennyire jellemzi a szerelme érzéseinek, gondolatvilágának minél teljesebb megértésérére való törekvés. A futó életét minden tekintetben áthatotta a sport, ami nem csupán egy hobbi vagy pénzkeresési forma volt számára, hanem lelkiismereti problémáinak kivetített színtere is.[41] Bálint igen gyakran említi a bűntudatot, mint motiváló tényezőt („És talán nincs is más igazi motor bennem, csak ez, a rossz lelkiismeret”[42]).

Ennek ismeretében érthető meg igazán a királyi vezeklőfülkét és az edzőtábort összekapcsoló szokatlan metafora (7. példa: „Akkor ilyen volt az *edzőtábor*”), melyet Bálint karlsteini útjuk során mond Hildinek. A vezeklés és az edzés látszólag eléggé távol állnak egymástól, néhány közös vonást azonban lehet találni köztük: mindkettő szigorú önfegyelmet követel, célja önmagunk legyőzése valamilyen magasabb szintű eredmény (lelki, illetve fizikai átalakulás) elérése érdekében. Mindkettő esetében fel kell ismernünk és korrigálnunk kell korábban elkövetett hibáinkat, amiben egy vezető segítségére támaszkodhatunk (Isten, illetve az edző). Mindennek végrehajtása azonban lényegesen különbözik: az itt szereplő vezeklési forma belső önvizsgálatot, és ezzel együtt egyfajta külső passzivitást igényel, egy edzőtáborban viszont rendkívül fontos az (általában csoportosan végzett) fizikai aktivitás is.

A 7. példában szereplő metafora első bemeneti tere tehát a vezeklőfülkében végzett lelki megtisztulás elemeit tartalmazza: célja a belső átalakulás, mely lelki folyamatok révén megy végbe, a király magányosan végzi egy transzcendens, isteni erő vezetésével. A második bemeneti térben szintén egyfajta átalakulás a végcél, de ez fizikai tevékenységek révén, és edzőtársak között megy végbe, egy edző segítségével. Ezek az elemek kerülnek át a blendbe, egy olyan integrált térbe, ahol a vezeklés egyfajta Isten vezetésével történő „lelki tréningként” értelmeződik. Ebben a viszonyrendszerben ugyanakkor az edzőtábor jelentése is módosul, előtérbe kerül a futó önálló, belső erőkifejtése, amelynek eredményeképpen a közösségben végzett fizikai tevékenység lelki megtisztulással jár együtt.

Ugyan nem a regényben hangzik el, de a fentiek kapcsán érdemes kitérni Mészöly sportról alkotott véleményére is. Korának viszonyairól így vallott *A sport zsákutcája*[43] című írásában: „A sport fogalma és gyakorlata a mi világunkban tönkrement, kiürült, meghamisítódott. Nem csupán a sokszor emlegetett görög értelemben nincs már érzékünk hozzá, se igényünk rá, de még a mi első „modern" Olimpiáink szelleméről és célkitűzéseiről is elfeledkeztünk. A sport archaikusabb jelentősége és jelentése szinte nevetségesnek hatna, ha valaki szóba hozná a mai sportrajongók között. Legeredetibb jelentésében és gyakorlatában a sport olyan vetélkedés volt – tudatosan és öntudatlanul –, ami játékká lényegíti át azt a vetélkedést, ami az élet maga; csupán az vérre megy. Az élet kíméletlen dinamizmusának, a felülkerekedés ősi ösztönének szublimált formája volt. Következésképp a lélek iskolája is. Nos, erről mit se tudunk már. A görögök tisztában voltak vele... A mai helyzet majdnem beteges, skizofrén, gusztustalan. A szó közvetlen értelmében már egyáltalán nem arról van szó, hogy mi magunk is tegyünk valamit a saját magunk játékká nemesített vetélkedő képességéért – ehelyett kitenyésztjük a látványos, helyettünk cselekvő, helyettünk magukat hajszoló sportolókat, akiket aztán bámulunk, ünnepelünk, mint a jól idomított gépeket. Test-lélek harmóniájáról nincs szó, üzletről van szó, elvakult drukkról, jól fizető fogadásokról, hasonlókról."

Bálint önkínzó alakjában komoly társadalomkritikát fogalmaz meg a szerző, amely túlmutat a sport világán: az antik hagyományokkal szemben a kor sportolói lélekromboló módon szolgálnak ki egy életszemléletében hibás társadalmi rendszert.

2.1.2. Metaforák és az antik, keresztény kultúra

A keresztény vezeklőfülke részben kapcsolódik a metaforák egy másik, a regény értelmezésében kiemelt szerepet betöltő csoportjához:

9. „Ekkor fedezte föl magának az Égettkő-völgyét, ahová aztán mindennap kijárt tréningezni. Olyan volt ez az ovális völgy, mint *egy görög, vagy még annál is régibb, őskori stadion*: lent a pálya helyén kiégett fenyőrönkök elszórva, lehettek volna kőoszlopok maradványai is." (46.)

10. „…s mint valami *bálvány*t, úgy néztük Picit." (74.)

11. „De annál jobban szükségét érezte, hogy beavasson a múltjába, mintha egyedül ez vértezné föl az *ördögei* ellen." (75.)

12. „Mint aki nem oldott ugyan meg semmit, de legalább elmondta a távoztató *varázsigék*et." (88.)

13. „Réka többnyire így beszélt, egy kicsit túlfogalmazott lobogással; mint a *szektások*, ha az igazukat védik." (108.)

14. Valami olyasmit mondott akkor, hogy Réka *aszkéta…*" (108.)

15. „Mikor a célegyenesbe kanyarodott, már olyan szaporák voltak a kapkodó mozdulatai, mint aki *penitenciából keresztet vet* közben." (206.)

16. „A közönség nagyobbik része taps helyett átmászott a korlátokon, csöndben ellepték a pályát, és odasereglettek körénk, mint valami *processzió*." (206.)

17. „Akkor már az asszonyok is kint álltak az ajtó előtt… Mint valami *antik színpadi kép,* olyan volt ez onnét az istállóból nézve: a *kórus* felsorakozik és várja, hogy sorra kerüljön." (251.)

A fenti mondatok a metaforák és hasonlatok azon csoportjára példák, melyben egy fogalom vagy jelenség megértését antik vagy keresztény kulturális elemek segítik elő, vagyis az egyik bemeneti tér ezen kultúrkörök valamelyikéhez kapcsolódik.

A 9. példamondatban szereplő Égettkő-völgye Bálint utolsó edzőtáborának színhelye, ahol az olimpiai maratoni futásra való magányos felkészülés közben alkalma nyílt hazugságok nélkül szembenézni önmagával. A „VÖLGY EGY ŐSI STADION" metaforán alapuló hasonlat a már ismertetett mészölyi gondolatok[44] tükrében sokkal mélyebb jelentéssel bír, mint a helyszín szépségének puszta érzékeltetése. Égettkő-völgye a fizikai felkészülés mellett lehetővé tette a sport antik céljának, test és lélek harmóniájának megvalósítását is. Hogy végül Égettkő lett Bálint halálának színhelye is, azt sugallja, hogy Bálint élethelyzetében, korának viszonyai között ez nem volt megvalósítható.

A 15. példa a futó mozdulatait a keresztvetéssel hozza kapcsolatba: a két bemeneti tér integrálásakor olyan mentális tér jön létre, melyben Bálint futása a bűnbocsánat elnyeréséért folytatott vezeklésként értelmeződik. Mindez összefüggésben van Bálint kapcsolatai miatt érzett bűntudatával, illetve a politikai hatalommal szembeni ellentmondásos érzéseivel is.[45]

2. 1. 3. A metaforák szerepe az értelmezés folyamatában

Mészöly műveire sajátos elbeszélésmódja miatt eleve jelentéstani túlterheltség jellemző, ami az értelmezés sokféle lehetőségét hagyja nyitva. Ebből kifolyólag a sugalmazás közvetett módjainak is nagyobb szerepe lesz az interpretáció folyamatában. A metafora működése a szöveg mikro- és mezoszintjén érvényesül,[46] abban az esetben azonban, ha a többször is előforduló metaforákból egy hálózat épül ki, az egész műre érvényes összefüggésekre is rámutathatnak. A metaforaháló ilyenkor indirekt módon befolyásolja az értelmezés folyamatát.

Stockwell a 'megametafora' kifejezést alkalmazza az olyan metaforákra, melyek többször is megjelennek a mű kulcsfontosságú részeiben, és hozzájárulhatnak a befogadói értelmezés alakításához.[47] Figyelembe véve ugyanakkor, hogy az ismétlődés és a szöveg interpretációjának ilyen módon történő befolyásolása a metaforáknak általában csak az egyik mentális terére igaz, célszerűbbnek tűnik a 'metaforalánc' kifejezésénél maradni, amely jobban érzékelteti, hogy itt azonos és különböző mentális terekből kiépülő metaforák együttes összekapcsolódása eredményez egy egységes láncolatot.

Hasonlatainak és metaforáinak egy részében a mű tematikájából kifolyólag a sporthoz, futáshoz kapcsolódó fogalmak segítik elő egy másik fogalom értelmezését. Ezekben a trópusokban az egyik bemeneti tér gyakran a főszereplő tevékenységével kapcsolatos, s mivel az egész műben jelen vannak, hálózatot építenek ki. Mégsem tekinthetők riffaterre-i értelemben vett „hermeneutikai irányjelzőknek",[48] mivel elsősorban nem a cselekmény értelmezése szempontjából fontosak, hanem inkább a körülmények, a főhős élethelyzetének érzékeltetésében van szerepük.

Sokkal érdekesebb azonban a szóképek másik említett csoportja, amelyben az egyik bemeneti tér mindig az antik világgal, illetve a keresztény kultúrkörrel kap-

csolatos. Mindkettő harmóniát, egyfajta vágyott lelki békét jelképez a mű fiktív világával szemben, amelyben ezt nem sikerül elérnie a főhősnek, egy tiszta, arányos, kényszer nélküli „másik világot".[49] Ezek a metaforák egy olyan világgal állítják párhuzamba a főhős környezetét, amelyet valamilyen pontosan nem meghatározott transzcendens erő irányít. Az antik világ és a kereszténység számára egyaránt kitűntetett szerepe volt a lelki folyamatoknak, mindkettőre jellemző a természetfeletti erőkben való hit, ám azt különbözőképpen magyarázzák.

A regény szövegvilága a fizikai tényezőkre összpontosít, a sportban a fizikai teljesítmény mindenáron való növelésére, miközben a lelki folyamatok teljesen rejtve maradnak a szereplők előtt, azokról nem beszélnek. A szöveg egésze egy integrált térként tekinthető, az egyik bemeneti tér a fizikai teljesítményről szóló narratíva, a másik pedig az említett metaforaháló által megjelölt „metafizikai" világ. Ebben a kontextusban a leírt események csupán transzcendens erők hatása alatt álló folyamatok felszíni megnyilvánulásai lesznek.

A cím is más értelmet nyer ebben a megközelítésben: *Az atléta halála* ugyanis az előfeltevésekkel ellentétben nem egy haláleset részletes ismertetését tartalmazza, hanem annak kapcsán egy atléta életének és kapcsolatainak történetét. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy Őze Bálint nem tudta kiteljesíteni sorsát (sem kapcsolataiban, sem a sportban nem talált megnyugvásra), és talán a hivatásos sportolás sem önmaga választása, sokkal inkább a kapcsolatait behálózó hatalmi viszonyok következménye volt,[50] a teljes élet csak egy meg nem valósult lehetőségként van jelen a futó esetében. A címben szereplő 'halál' így Bálint életének metaforikus értelmezését is adja egy „nem élt" életre utalva: „Talán mint anya, nagyobb alázattal tudnám elviselni, hogy él valaki mellettem, akit mindennél jobban szeretek, de aki ugyanakkor se mellettem, se más mellett nem él igazán"[51] – írja Hildi.

Többször is megjelenik a pillangó jelképe a mű kulcsfontosságú részeiben,[52] magánál a halálesetnél is, ami tovább árnyalja a cím értelmezését. „A keresztény szimbólumrendszer az antik jelentéseket értelmezte újjá", melyek szerint a pillangó a halhatatlan lélek (gör. *pszükhé* 'lélek', 'pillangó') szimbóluma volt. Így a 'lepke' a keresztény kultúrkörben az emberi lélek, a halhatatlanság, a feltámadás, illetve „más értelmezésben az igaz hitre áhítozó hívő lélek jelképe".[53] Mindezt összevetve a cím kettős értelmével (a 'halál' mint a címszereplő „nem élt élete") a jelkép utalhat többek között a vlegyászai haláleset „feltámadásként", azaz a múlt terhétől való megszabadulásként történő értelmezhetőségére is. Ugyanakkor, a fénylő lángokba repülő lepke a lélek tűzben, halálban való megtisztulása és halhatatlanná válása mellett az önpusztítás jelképe is,[54] így a szimbólum egyszerre utal a 'halál' metaforikus értelmezése mellett annak denotatív jelentésére is: a 'lepke' így a féktelen önhajszolás miatt bekövetkező későbbi halált jelzi előre a címszereplő halálfélelmének megtestesüléseként.

A címhez szorosan kapcsolódik, így érdemes kitérni a regény elején olvasható mottóra is.[55] A mottó jellegéből adódóan egyértelműen utal más szövegekkel való összefüggésekre, illetve azok bevonásának szükségességére az interpretációs folyamatba. Amellett, hogy konkrét jelentéstartalmakat közvetít, az idézett szövegrészlet által jelölőként referál egy adott műre, szerzőre és kulturális közegre, az

értelmezés kontextusára is. A mottó tehát hármas funkciót tölt be a szövegben: konkrét jelentéstartalmakat közvetít jelöltként; jelölőként deiktikusan mutat rá más szövegekre; illetve irányítja az értelmezést, és kognitív folyamatokat generál azáltal, hogy felhívja a figyelmet magára az intertextuális utalás gesztusára.[56] Ennek során az idézett szövegrészlet depragmatizálódik, tehát eredeti kontextusából, kulturális és textuális teréből kiemelve egy másik szöveg kontextusában nyer új jelentést.

Mészöly regényének mottója esetében is elmondható, hogy nem csupán egy adott szövegrészletet, de az azzal összekapcsolható egész kulturális-társadalmi közeget is bevonja a befogadás folyamatába, ami által a mű szélesebb körű értelmezését teszi lehetővé. A mottó idézete az újkori olimpiák „szülőatyjának" tekintett Pierre de Coubertin latin nyelvű olimpiai jelmondatának („citius, altius, fortius" = 'Gyorsabban, magasabbra, bátrabban/erősebben') egyik elterjedt, ám fordítás tekintetében nem a legpontosabb változata. Ozolin, akit a regény az idézet szerzőjeként nevez meg, valószínűleg az a szovjet rúdugró, edző és sporttudományos kutató volt, aki 1939-ben 430 cm-rel új Európa-csúcsot ugrott.[57] Több atlétikai tárgyú szakkönyvet is írt, az elsősorban gyerekeknek szóló *Az erő és állóképesség titka* című, Magyarországon 1949-ben megjelent könyve Őze Bálint állandó önhajszolásával összhangban a rendszeres, kimerülésig végzett edzések mellett foglal állást,[58] emellett jó példája a sport diktatórikus rendszerekben betöltött propagandisztikus szerepének.

Sokatmondó Mészöly részéről, hogy nem Coubertin nevét szerepelteti a mottóban. A korszak társadalmi berendezkedését, a szocialista diktatúrát tekintve kézenfekvőnek tűnhet ennek okát a politikai helyzetre visszavezetni. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy Coubertin és Ozolin két eltérő politikai eszme képviselői, a regény értelmezését befolyásoló gesztus is lehet a szovjet szerző nevének és az olimpia jelszavának együttes szerepeltetése. A coubertini idézetnek a sportoló nevével való összekapcsolása éles társadalomkritikaként jellemzi azokat a folyamatokat, amelyek a regény cselekményében is megjelennek mind a politikai hatalmat, mind a személyközi viszonyokat illetően. Az intertextuális eljárás így a regény kontextusában értelmezve azzal szembesíti az olvasót, hogy az eredeti olimpiai eszme mennyire torzult, „meghamisított" formában valósul meg ilyen viszonyok között.

2.1.4. Következtetések

Az ismertetett példák rávilágítanak arra, hogy – különböző módokon és formában – gyakran megjelenik a regényben a keresztény és antik kultúra. A vizsgált metaforákban az egyik bemeneti tér gyakran a keresztény vagy antik kultúrkörhöz kapcsolódik, ami indirekt módon irányítja az értelmezés folyamatát afelé, hogy a regény cselekményét valamilyen módon ezen kultúrkörökkel állítsuk párhuzamba. Az említett metaforák ugyanakkor nem egy bizonyos vallásos értelmezés lehetőségét hagyják nyitva, sokkal inkább a különböző vallások transzcendencia iránti vágyát, illetve az abban való hitet jelenítik meg. Ezt támasztja alá az író viszonyulása a vallásosság, a hit kérdéséhez, amelyről így vallott felesége, Polcz Alaine: „Mit lehet tudni a másikról? Ez az örökös küzdelem – megérteni az életet pontosan

olyan nehéz, mint a házasságunkat – és megérteni azt a valamit, amit Istennek nevezünk. Miklós sokkal hamarabb megértette. Ő már rég tudta, hogy egyetlen vallás sem tudja megközelíteni, de mégis *van* alkotó".[59]

A hálózatot alkotó metaforák, hasonlatok és szimbólumok túlmutatnak önmagukon, és általuk olyan lényegi folyamatok pszichologizálástól mentes érzékeltetésére nyílik lehetőség, amelyek a konkrét szituációtól függetlenül jellemzik az emberi kapcsolatokat, a tudati és érzelmi folyamatokat, illetve a létezés alapélményét.[60]

3. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban *Az atléta halála* kapcsán vizsgáltam a metaforák és hasonlatok jelentésképzésben betöltött szerepét, Fauconnier és Turner kognitív nyelvészeti elméletére támaszkodva. Példákon keresztül igyekeztem demonstrálni a metaforizáció folyamatát, illetve annak lehetséges szerepét az interpretáció befolyásolásában.

Kognitív nyelvészeti keretben a metafora két mentális tér interakciójának eredményeképpen kiépülő új jelentésstruktúraként, integrált térként értelmezhető, ahol az egyes bemeneti terek többszöri előfordulása metaforalánc kiépülését eredményezi. *Az atléta halálá*ban ilyen rendszert alkotnak azon metaforák bemeneti terei, melyek a keresztény vagy antik kultúrkörhöz kapcsolódnak, és többször is megjelennek a mű kulcsfontosságú részeiben. Mindkét világnézet nagy hangsúlyt fektet a lelki folyamatokra, pontosan meghatározott nézetekkel rendelkezik a transzcendencia kérdését illetően, ugyanakkor eltérő módon szemléli a fizikai világot. A vizsgált metaforák tehát azáltal, hogy a kereszténységgel és az antik világgal hozzák kapcsolatba a regény fiktív világát, a transzcendencia kérdését is bevonják az értelmezésbe. Ebben a megközelítésben a mű címe is új jelentésekkel gazdagodik: a 'halál' a címszereplő életének metaforikus értelmezését is adja egy „nem élt" életre utalva.

A példák vizsgálata rámutatott arra, hogy *Az atléta halála* esetében a metaforaháló olyan struktúrát képez, amely lehetőségként nyitva hagyja a tágabb értelemben használt transzcendencia fogalmának bevonását a regény értelmezésébe. Ebben a kontextusban előtérbe kerülnek a kognitív folyamatok, a mű cselekménye pedig csupán felszíni megnyilvánulása lesz olyan transzcendens erőknek, melyek meghaladják az emberi értelmet, és meghatározzák a létezés alapélményét.

Mindebből következően megállapítható, hogy a metaforák képesek egy szöveg egészének értelmezését befolyásolni abban az esetben, ha a mentális terek tematikus kapcsolódása révén az egész művön végigfutó rendszert építenek ki. Ez a struktúra indirekt módon befolyásolhatja a mű egészének értelmezését további lehetőségek sugalmazása által, viszont nem feltétlen eredményez jelentéstani lezártságot, azaz nem „oltja ki" véglegesen más értelmezések potenciális érvényességét.[61]

A metaforák ilyenfajta alkalmazása hozzájárul Mészöly azon törekvésének megvalósításához, hogy a ki nem mondható lényegit legalább sugalmazás szintjén, homályosan kifejezésre juttassa. Kihasználva a „tárgyak önmagukon túlmutató sajátosságát",[62] lehetőséget teremt műveiben olyan struktúrák kiépülésére, melyek-

ben a dolgok új jelentéssel ruházódnak fel, és szerkezetileg, illetve egymáshoz való viszonyukban átrendeződve a valóság hitelesebb érzékeltetésére lesznek alkalmasak: „…olyan elemek is egymás mellé kerülnek, amelyeket szívesebben látunk egymástól elkülönítve – másrészt, lehetnek olyan behelyettesítések, amelyek úgy mintázzák a valóságot, hogy nem azonosak vele, s az eredmény mégis kínosan találóbb a megszokott »fényképnél«”.[63]

JEGYZETEK

Köszönöm Bartal Máriának és Tátrai Szilárdnak hasznos megjegyzéseiket és javaslataikat.

1. Mészöly Miklós: *Vakügetés és megbocsátás* = M.M.: *A pille magánya*. Jelenkor, Pécs, 2006, 41.

2. Vö. Gintli Tibor – Schein Gábor: *Az irodalom rövid története*. Jelenkor, Pécs, 2007, 572.; Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története*. Kalligram, Pozsony, 2010, 409.

3. Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Pozsony, Pozsony, 1995, 33–4.

4. Gintli – Schein, 2007, 572.

5. Tolcsvai Nagy Gábor: *Állat, ember, szolidaritás. Mészöly Miklós állatmotívumairól.* = T.N.G.: *„Nem találunk szavakat”*, Kalligram, Pozsony, 1999, 156.

6. Vö. például Bán András *Családáradás*ról írt cikkét. (Bán András: *A retorika vízjele* = B.A.: *Az elme szabad állat*. Magvető, 2000.)

7. A szerző több Mészöllyel foglalkozó cikke is olvasható az *Átkelés II. Lélekkertészet* című kötetben. (Balassa Péter, Balassa Kiadó, Budapest, 2009.)

8. Vö. Riffaterre, Michel: *A fikció tudattalanja* = Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2.: Történet és fikció*. Kijárat, Budapest, 1998, 62.

9. Tolcsvai Nagy Gábor: *Hermeneutika és kognitív nyelvészet találkozása egy irodalomtörténeti korszakváltás értelmezésében* = T.N.G. 1999, 264.

10. Vö. például Thomka, 1995, 14., 33.

11. Thomka, 1995, 16. (Vö. még: „A metafora és egyéb trópusok hagyományosan a költői nyelv jellemzői, Mészöly prózája mégis eredendően narratív funkcióval látja el rendszerüket.” 32.)

12. Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest, 2005, 14.

13. Vö. Gintli – Schein, 2007, 650–652.

14. Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 942. Vö. még: „a fordulatnak az egyik lényegi összetevője a nyelvre irányuló reflexív figyelemben adható meg”. (Tolcsvai Nagy 1999, 257.)

15. A kifejezés a pragmatikai kutatások fellendülésére utal a korszakban, ami nagyban összefüggött „a formális nyelvleírási módok alternatíváiként” megjelenő funkcionális irányzatok fellépésével, illetve hatással voltak rá bizonyos nyelvészeten kívüli tudományágak (nyelvfilozófia, szociológia, antropológia) is. Erről részletesebben ld. Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába – Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011, 11–17.

16. Tolcsvai Nagy, 1999, 256.; vö. még Tolcsvai Nagy Gábor: *A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben. Történeti tipológiai vázlat* = Bednanics G. – Bengi L. – Kulcsár Szabó E. – Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Hang és szöveg. Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben*. Osiris, Budapest, 2003, 26.

17. Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2010, 13.

18. Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária, *Funkcionális nyelvészet* = *Általános Nyelvészeti Tanulmányok,* 22. Budapest, 2008, 24.; vö. még 22.

19. Stockwell, Peter: *Cognitiv poetics. An Introduction*, Rutledge, London and New York, 2002, 5.

20. Vö. Stockwell, 2002, 12–22.

21. Vö. például: „Új értelmet nyer a fikcionálás mint megalkotás, létrehozás, a reprezentáció mint jelenné és jelenlevővé tétel, és az imagináció nem mint a tényvilágtól független kép, hanem a gyakorlati tapasztalattal egyenértékű világréteg”. (Thomka, 1995, 21.)

22. Vö. Kövecses, 2005, 14., Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors we live by.* Chicago, 1980, 3.; Stockwell, 2002, 105.

23. Lakoff – Johnson, 1980, 6.

24. Vö. például Tolcsvai Nagy, 2010, 87–88.; Tolcsvai Nagy, 2003, 28–31., Stockwell, 2002, 106–108. A metaforák kognitív nyelvészeti értelmezéseinek részletes áttekintéséhez lásd: Kövecses Zoltán: *Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy hentes"* = Magyar Nyelv, 2009/3. szám, 271–280.

25. A kérdéssel Lakoff – Johnson könyvének 3. fejezete foglalkozik.

26. A folyamat részletes elemzése a 2. fejezetben szerepel.

27. Stockwell, 2002, 106.

28. Vö. Kövecses, 2005, 61.; Stockwell, 2002, 108.

29. Thomka, 1995, 13–15.

30. Kulcsár Szabó Ernő például az *Alakulások*at, Grendel Lajos a *Film*et tekinti határvonalnak az életműben. Vö. még Fodor Péter: *Térfélcsere. A sport irodalmi medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában.* Kijárat, Budapest, 2009, 77.

31. Fodor, 2009, 80.

32. „Mental spaces are small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action. Mental spaces are very partial assemblies containing elements and structured by frames and cognitive modells. They are interconnected, and can be modified as thought and discourse unfold. Mental spaces can be used generally to model dynamical mappings in thought and language. (Fauconnier – Turner: *Conceptual Integration Networks* = *Cognitive Science.* 22/2, április-június, 1998, 139.)

33. A metonímiák működésére szintén alkalmazható a modell (vö. Kövecses, 2005, 147–166.), a dolgozat ezzel a kérdéssel nem foglalkozik.

34. Fodor, 2009, 79.

35. A számok az idézetek helyét jelölik Mészöly Miklós *Az atléta halála* című regényének 1966-os kiadásában. (Kiemelések tőlem – F. Zs.)

36. „The very systematicity that allows us to comprehend one aspect of a concept in terms of another (…) will necessarily hide other aspects of the concept." (Lakoff – Johnson, 1980, 10.)

37. Hildi említi Bálint ritka hazalátogatásaival kapcsolatban, hogy „úgy volt ezzel is, mint a távolságokkal – »maga mögött« hagyta őket." (Mészöly, 1966, 31.)

38. Mészöly, 1966, 25. Vö. még például „Házasságról meg nem is beszéltünk egyáltalán. És arról se, hogy miért nem beszélünk róla. Talán furcsán hangzik, de úgy voltunk ezzel is, mint az örökös tréningekkel – örökös várakozás volt, hogy előbb-utóbb lesz egy olyan verseny, ami majd eldönti, hogyan is legyen azután. Úgy is mondhatnám, hogy *felhúzott stopperóra*val éltünk évekig, és vártuk a kellő pillanatot. (Mészöly, 1966, 118.)

39. Mészöly, 1966, 9.

40. Az 'út' és különböző változatai ('ösvény', 'bakhátas', 'csobán-', 'makadám út') igen gyakran és aprólékosan ábrázolva jelennek meg a szövegben, néhol magának az életnek a metaforájaként is ('életút' → 'az élet utazás'): „…valóban Bátakolos marad az utolsó jelentős *állomás* az életében, Vlegyásza előtt". (Mészöly, 1966, 196.)

41. Vö. Fodor, 2009, 81.

42. Mészöly, 1966, 189.

43. Mészöly Miklós: *A sport zsákutcája* = Mészöly, 2006, 597.; vö. még Fodor, 2009, 79–80.

44. *A sport zsákutcája*, lásd az előző oldalon.

45. Udvariasan visszautasította például a felajánlott szinekúra állást is. (Mészöly, 1966, 30.)

46. Vö. Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 282.

47. Stockwell, 2006, 111.

48. Vö. Riffaterre, 1998, 62.

49. Vö. Mészöly, 1966, 69.; Fodor Péter szerint a regényben a sport „archaikus értelme és jelentése" dinamizálódik. (Fodor, 2009, 80.)

50. Vö. Mészöly, 1966, 247.

51. Mészöly, 1966, 8.

52. Bálint az egyik régi edzését megzavaró bolyhos lepkéhez köti azt a „görcsfélét”, ami később egész életét jellemzi, főleg Picivel való együttlétei és a versenyek alatt. („Nekem a következőket fűzte ehhez hozzá: hogy ez a motyogás tulajdonképpen stílusos kifejezője volt akkori önmagának. Akkor került abba a zsibbadt állapotba, amit a pályán is a legjobban szégyellt.” Mészöly, 1966, 165.)

53. Pál József – Újvári Edit: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából.* Balassi Kiadó, 2001, 497–498. (http://www.bkiado.hu/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm)

54. Pál – Újvári, 2001, 497.

55. Ozolin, a rekorder: „Gyorsabban, magasabbra, távolabbra”, Mészöly, 1966, 5.

56. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán: *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció?* = K.Sz.Z.: *Hagyomány és kontextus.* Universitas, Budapest, 1998, 27, 29.

57. Nádori László (főszerk.): *Sportlexikon 2.* Sport Kiadó, Budapest, 1986, 707.

58. „Ha csak annyit gyakorolunk, hogy „éppen csak” ne fáradjunk el, akkor állóképességünk se fog növekedni.” (Ozolin, Nyikolaj: *Az erő és állóképesség titka.* Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1949, 49.)

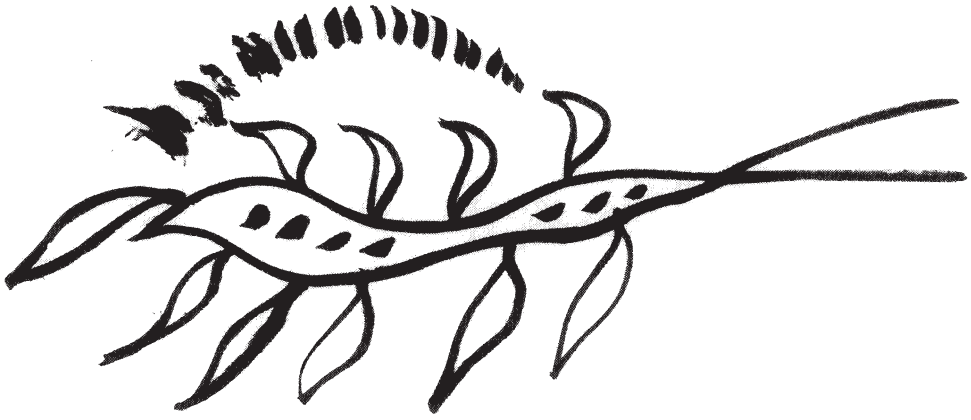
59. Polcz Alaine: *Egész lényeddel.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006, 172.

60. Vö.: „Ez a közvetett megjelenítés a sugalmazás szemantikájának megfelelően helyettesíti a lélekelemzést és a pszichologikus jellemzést, ami kifejezetten idegen tőle... A konkrét helyzet mindenképpen átminősül, elszakad a közvetlen helyzeti meghatározottságtól. Az egyedi eset valami egyetemes emberi vagy természeti, történelmi folyamat rendszerébe kapcsolódik be… A metafora mint szemléleti elem és formanyelv a közvetettség, az elégia, pedig mint a reflexív távolságtartás formája a Mészöly művészi alakításmódját legpontosabban jellemző princípiumok.” (Thomka, 1995, 34.)

61. Vö. „…a futás könyvbeli végső allegorikus jelentése sem egyértelműsíthető.” Fodor, 2009, 82.

62. Mészöly Miklós: *Tárgy és atmoszféra* = Mészöly, 2006, 87.

63. Mészöly Miklós: *A konkrét és inkonkrét ábrázolásról* = Mészöly, 2006, 132.

szemle

A beavatás kalandja és a kételyek árnyéka

MÓRICZ ZSIGMOND: NAPLÓK 1926–1929

Az ünnepi könyvhétre megjelent Móricz Zsigmond naplófolyamának második köteteként az író 1926-tól 1929-ig született életrajzi feljegyzéseinek gyűjteménye. Hatalmas könyv, terjedelme a nyolcszáz oldalt is meghaladja, s ugyanabban a rendben épül föl, ahogy az előző, az 1924-től 1925-ig szóló: a tulajdonképpeni napló kiegészül más természetű (részben magától Móricztól, részben másoktól származó) szövegekkel, amelyek hozzájárulnak a feljegyzések – a műfaj sajátosságából következő – hiányos információinak megértéséhez.

Az első naplókötet a reveláció erejével hatott, mert még a Móriczot jól ismerők számára is tengernyi új ismeretet adott mind az életrajzi tényeket illetően, mind pedig az író személyiségére vonatkozóan. Annak a közreadott szövegnek a főszereplője kétségkívül Janka volt, az író első felesége. Férj és feleség, a két karizmatikus személyiség tragikus csatája a feljegyzések árnyalatokig pontos, lélektanilag hiteles, önkínzóan őszinte közlésmódja folytán szemléletes módon bontakozott ki az olvasó előtt, s nem csak az intimitás sejtelmességével, sokkal inkább az összeszikrázó érzelmek dinamikájával hatott, s vált félelmetesen szuggesztívvé, tette izgalmassá a húszas évek első felének személyes krónikáját.

A most megjelent második rész az író életének érzelmileg kiegyensúlyozottabb szakaszába enged bepillantást, és középpontjába a második asszony, Simonyi Mária kerül. Ez a *Míg új a szerelem* korszaka. Ő jóval kevesebb izgalmat, stresszhelyzetet teremtett Móricz számára, mint az életét eldobó, egzaltált lelkivilágú első asszony, s a feszültséggel terhes élethelyzetek is inkább írhatóak az író féltékenységének rovására, mint az új feleség magatartásáéra. Semmi jel nem utal arra, hogy a színésznő ne viselkedett volna Móricz feleségeként a polgári erkölcs szigorú szabályai szerinti módon, bár az író aggodalmai sem voltak kezdetben indokolatlanok Mária előéletének ismeretében, de később meggyőződhetett, hogy semmi oka erre.

Ha korábban ez nem hangsúlyozódott volna eléggé a Móricz-irodalomban, most kellő nyomatékot kap, hogy a színdarabírás és maga a színház milyen fontos szerepet töltött be az író gondolkodásában. Ha valaki majd vállalkozik arra, hogy részletezően bemutassa a Tháliának elkötelezett Móricz Zsigmondot, s szétszálazza a drámaírásra ösztönző motívumokat, akkor gazdag tényanyagot találhat ebben a naplórészben arra vonatkozólag, hogy az írói ambíció, a gáláns és kezdetben szerelmes férj asszonyának szerepet adni óhajtó gesztusa, illetve az anyagi gondok

szorításában élő, eladósodó családfenntartó kényszerhelyzete milyen arányban vált színpadi művek írására késztető erővé.

Mindazonáltal az 1926-tól 1929-ig tartó, a második kötetben dokumentált életszakasz kevesebb nóvumot tartalmaz a korábbról ismert Móricz-biográfiához képest, mint az előző, és a személyiségrajzot is inkább árnyalja, minthogy új jegyekkel egészítené ki. A kötet azonban ennek ellenére is lebilincselő olvasmány, újabb ajándék (ha szabad ezt a metaforát használni egy nem éppen olcsó könyv esetében) az érdeklődők számára.

A szövegek összegyűjtését, a kötet anyagának megszerkesztését, a jegyzet- és előszóírást, a mutatók elkészítését végző Cséve Anna (a sajtó alá rendezésben segítséget nyújtó Szilágyi Zsófia Júliával együtt) példaértékűen alapos, aprólékos, gondos munkát végzett. Az irodalomtudomány, a Móricz-kutatás ezáltal újabb biztos bázishoz jutott (s reményeink szerint a napló további köteteinek gondozásával jut majd), amely elegendő alapul szolgálhat a biztonságosan pontos írói portré megrajzolásához.

Már-már illetlenség, ha ilyen kitűnően szerkesztett, példásan adatolt, jól áttekinthető, eléggé nem dicsérhető munka általam felfedezett egyetlen hibáját kipécézem, de a teljesítmény iránti tisztelet éppen azt kívánja, hogy a teljesség érdekében ezt szóvá tegyem, még ha nem is különösebben fontos kérdésről van szó: egy lábjegyzetet szeretnék kiigazítani.

Móriczot szülőfaluja, Csécse 1929. június 30-án (amikor a település neve már hivatalosan Tiszacsécse) nagy ünnepség keretében díszpolgárává választotta. Az erről szóló naplóföljegyzések a most megjelent kötet 456–460. oldalain olvashatók. Ebből idézzük: „A templom előtt a szószék. A pap szép magas dadogó fiatalember. // A régi papi ház, mint édesapám idejében." A lábjegyzet a „régi papi ház"-ra vonatkozóan: „Pallagi Józsefné özvegy papné háza, ahol Móricz született." (457.)

Csakhogy az eredeti, kéziratos Móricz-szövegben (amelyet a nyíregyházi Móricz Zsigmond Könyvtár kézirattárában őriznek) nem az áll, hogy „édesapám idejében", hanem az, hogy „dédapám idejében". Vajon a naplókiadás szerkesztői miért változtattak az eredetin? A *Lelőhelyek mutatója* szerint nem az eredeti, hanem a Móricz Virág által közölt (egyébként több pontatlanságot tartalmazó) gépiratmásolatból dolgoztak, ám ott is a „dédapám idejében" szerepel (*Móricz Zsigmond szerkesztő úr,* 80.). S ezt bizony Móricz jobban tudta. Ezt írja az *Életem regénye* első fejezetében: „Egy év [1870 – H. P.] két férfit vitt el: a beregújfalusi papot, a nagyapámat, s a rákövetkező tavasz a nagyanyám apját, a csécsi papot. Így lett özvegy papné […] Hazavágyott a falujába […] s a bátyja szerezte meg neki ezt a különös telket és házat, mely oly árva magánosságban, vagy úri zárkózottságban állott, mint szemben, a falu túlsó végén a Móricz-porta."

Ez a különös ház, amely az író szülőháza lett 1879-ben, sosem volt paplak. Nyilas István a testvére számára (de az asszony gyermekei nevére) 1875. október 19-én vásárolta meg Izrael Markovits zsidó kereskedő-kocsmárostól. Tudni érdemes, hogy a parókia, különösképp faluhelyen, mindig a templom közvetlen közelében található, hiszen református szokás szerint, sekrestye nem lévén, a pap palástosan otthonról megy át a templomba istentiszteletet tartani. Márpedig Móricz szülőháza négy-öt percnyi járásra volt a templomtól.

A „régi papi ház" ugyanott állt, közvetlenül a templom mellett (a főutcának azon az oldalán, ahol a Nyilas-házak is), ahol a helyére épült mai (pap híján lakatlan, imaháznak használt parókia; itt őrzik az író születésére vonatkozó bejegyzést tartalmazó anyakönyvet) is áll. Így hát a lábjegyzet helyesen így szólna: A mai református parókia helyén álló régi parókia-épület.

S még egy megjegyzés a naplóval kapcsolatosan! Cséve Anna minden erőfeszítése ellenére marad bennünk némi bizonytalanság egyes szövegrészletek hitelességére vonatkozóan, s az így keletkezett kétségek átsugároz(hat)nak a többire is. Itt van például az 1929. május 16-iki bejegyzés (438.):

„– Itt volt Sipos Józsi bácsi. A milotai pap, akit az Áldozócsütörtökben is említettek [Cséve Anna a szöveget a *Móricz Zsigmond szerkesztő úr* alapján közli, ám ott a hivatkozott helyen az „említettek" helyett az „említek" áll – H. P.].

Ő az, aki azt mondta [Móricz Virágnál itt még ez is áll: „(Gaál Endrének)" – H. P.], hogy »ha egy kondásnak emléket állítasz, elmegyek – de Móricz Zsigmond ünneplésére nem megyek«. Úgy haragszik a Fáklya miatt.

S íme itt van, és jól érezte magát, boldogan ment el."

Meggyőződésem szerint ezt a szöveget nem Móricz Zsigmond írta.

„– Itt volt Sipos Józsi bácsi." – kezdődik a szöveg. Arról a református lelkészről van szó, aki Pallagi Gyulának, az író nagybátyjának volt iskolatársa, Móricznak népköltési gyűjtőútjai során szállásadója, valamint *A galamb papné,* az *Árvalányok* és *A fáklya* pap-főhősének modellje. Vajon miért bácsizná az 50 éves Móricz a 62 éves Sipost? Mellesleg: a neki ajándékozott könyvekben a dedikáció következetesen „kedves bátyámnak" szól.

A mondat a lehető legegyszerűbb kijelentés, mintha a világ legtermészetesebb eseményéről szólna, holott a két férfi barátsága 1917-ben, *A fáklya* megjelenése után radikálisan megszakadt. A lelkész joggal érezhette úgy, hogy Móricz az ő magánéletének intimitásait tette nyilvánossá, s az egyház életét bíráló nézeteit jobbára a nála szerzett tapasztalatok alapján írta meg. Nehezen eldönthető, hogy Móricz írói igazsága vagy Sipos emberi igazsága itt a fontosabb, de a pap sértődöttsége indokoltnak tűnik. S most ez a megsértett, művelt, büszke, öntudatos ember tizenkét, találkozás és levélváltás nélkül eltelt esztendő után csak úgy megjelenik Móricznál és „jól érzi magát", s az írónak csak egy primitív, tartalmatlan deixisre – „Úgy haragszik a Fáklya miatt" – telik.

Nézzük tovább a szöveget!

„A milotai pap, akit az Áldozócsütörtökben említettek." Ha Sipos valóban ott járt volna, nyilván azzal kezdi, hogy ő már hosszú évek óta nem milotai pap, hanem Túristvándiban szolgál. S vajon Móricz olyan feledékeny lenne, hogy ne emlékezne a pár héttel korábban a *Pesti Napló*ban megjelent novellájára, ahol sem ő (mint író-narrátor), se a szereplők nem említik Sipos Józsefet? Az a pap, akire a novellában utalnak a szereplők, Sipos Károly (ha önéletrajzi kulcstörténetként kezeljük az elbeszélést, amit egyébként indokoltan tehetünk), aki a cselekmény lejátszódása idején a teológiára készülő középiskolás Sipos József édesapja.

De a mondatból a lóláb másként is kilóg. A naplót szerzője önmagának írja. Akkor Móricz magának magyarázza, ki is az említett személy? S ráadásul tévesen?

Ha Sipos boldogan ment el, akkor azt feltételezhetnénk, hogy a két férfi kibékült egymással. (Most tekintsünk el attól, hogy a békülést nem a sértett fél szokta kezdeményezni!) Ám ha így történt, Móricz miért nem jelzi ezt a rendkívüli eseményt legalább egy mondattal, s miért nem mert röviddel ezután közvetlenül Sipos Józsefhez fordulni a csécsei ünnepséggel kapcsolatosan, hanem az ottani lelkészt kéri fel a közvetítésre? („És most valamire kérlek. Ha csak teheted, menj át Sipos Józsi bátyámhoz Istvándiba, s kérdezd meg, akar-e imát mondani az ünnepélyen.") A kérést egyébként az istvándi pap udvariasan elhárította, és nem is vett részt a jubileumi ünnepségen.

Móricz ismert életrajzi tényei között nem találunk egyetlen egyet sem, amely legalább közvetett módon igazolná ennek a „naplójegyzetben" említett találkozásnak a tényét, vagy legalább ráutaló mozzanatként lenne kezelhető. De a leírtak egyébként is ellent mondanak a józan logikának és a pszichológiai összefüggéseknek is.

Ezek után fel kell tennünk a kérdést, kitől származhat ez a vendégszöveg? A nyomok egyértelműen Móricz Virághoz vezetnek. Ő a visszaemlékezéseiben is, „idézési" gyakorlatában is igyekezett apja itt-ott megrendülő renoméját visszaállítani. Az említett, Milotához köthető Móricz-prózák református körökben komoly ellenérzéseket váltottak ki. Ez a betoldott „naplófeljegyzés" netán számukra szóló üzenet? Hogy lám, még a közvetlenül érintett, a sértett is megbocsátott az ominózus művekért!

De a konfabulációt hagyjuk meg Móricz Virágnak! A kételkedés jogát meg magunknak! *(Noran)*

HAMAR PÉTER

„ebben az országban nem tudok semmihez kapcsolódni"

MÁRAI SÁNDOR: A TELJES NAPLÓ 1959–1960

„Megint kóválygó, dallamfoszlányszerűen keringő magyar verssorok. Karinthy: »Mert nem mondhatom el senkinek, / elmondom hát mindenkinek«. Boldog költő, akinek még volt »mindenkije«, akinek elmondhatta. Én már csak ezt mondhatom: »Mert nem mondhatom el senkinek, hát nem mondom el senkinek«" – írta le 1960 január-februárjának fordulóján naplójába Márai Sándor. Az alkotói reménytelenség és kétségbeesés olyan mélységei áradnak a szavaiból, amelyek túlmutatnak a szerző idevágó korábbi megállapításain, és tömören arról tudósítanak, hogy – legalábbis az alkotói szándék pillanatnyi állása szerint – felhagy az írással. Régi dilemma ez Márainál. Az idézett bejegyzés előtt tizenkét évvel azért hagyta el hazáját, mert a diktatúra kínálta feltételek mellett nem kívánt író maradni. Márainak két rossz választása volt: itthon marad vagy külföldre távozik. Nem akart alkudni, nem

kért abból a kegyelemkenyérből, amit vélhetően idehaza kínáltak volna neki. Az országot elhagyva azonban – és ezt ő tudta a legpontosabban – légüres térbe lépett. Nyelvileg, szellemileg és irodalmilag egyaránt. Már visszatekintő igénnyel írta le – és alighanem egyetemes érvénnyel – az 1972-ben megjelent *Föld, föld!...* című önéletrajzi könyvében, hogy: „Sehol sem várnak az emigránsra". A kijelentés személyes vonatkozásai egyértelműek.

Egészen szembeötlő, hogy az alkotói pályáját 1927-ben idehaza indító szerző (fiatalkori kísérleteit nem számolva) termékenysége milyen drámai mértékben csappant meg emigrálását követően. Amíg itthon közel ötven önálló munkát jelentetett meg húsz év alatt, addig 1948 és 1989 között – ez több mint negyven év – köteteinek száma a tizenötöt sem érte el. Ebben szerepet játszottak a külföldi magyar könyvkiadás szerény lehetőségei. Mégis fontos hangsúlyozni, hogy a szerző műhelyéből évekig nem kerültek ki új művek. Az ezeket magyarázó okokat részletesen taglalta a folyamatosan írt naplójában. Ennek rezüméjét aligha lehet másként megfogalmazni, mint úgy, hogy a nyelvi közegét és az olvasóit elvesztő író külföldön éppen azoknak a szellemi és kulturális élményeknek, ingereknek és impulzusoknak volt híján, amelyek nélkül elképzelhetetlennek tartotta (elsősorban) a prózaírást.

Visszautalva az idézetre: Márainak abban majdnem teljesen igaza volt, hogy Karinthy „mindenkijével" szemben neki szinte senkije nem maradt, sem olvasója, sem tágabb értelemben vett anyanyelvi közönsége. Emigrációs alkotói korszaka ugyanakkor élő cáfolata annak, hogy ilyen körülmények között a „nem mondom el senkinek" alapjára helyezkedett volna, s ezzel felszámolta volna alkotói énjét. Éppen ellenkezőleg. A legújabb naplókötet, az 1959–1960-as a tizedik a teljesnek nevezett Márai feljegyzések sorában. A naplók asztalfióknak írt kéziratgyüttese (ennek csak töredéke jelent meg öt gyűjteményes naplókötetében és a halála után kiadott *Ami a Naplóból kimaradt* sorozatban) alapvetően átrajzolta az emigrációs évek alkotói teljesítményéről korábban kialakult vélekedést. Az írói hagyaték részeként hazaérkező naplókéziratról 2005 óta tudható, hogy tízezer oldalt meghaladó terjedelmű. Nem kell nagy bátorság, hogy megkockáztassam: a szerző aligha remélhette, hogy naplóinak teljes szövege valamikor megjelenhet. (A szöveg szintjén ezt jelzi a viszonylag sok ismétlődés, ami egyértelművé teszi, hogy a szerző nem készítette elő kiadásra a textusokat.) Mégis, az őt körülvevő befogadói vákuum ellenére, az írással kapcsolatos ború és kételyek mellett állandó szellemi készenlétben fogalmazta naplófeljegyzéseit. A kéziratnak el kell készülnie – dolgozhatott Máraiban az a megkerülhetetlen alkotói imperatívusz, amely nélkül nem épülhet fel egyetlen írói életmű sem.

A teljes napló 1959–1960 egy valamiben újdonságot hozott, amelynek filológiai vonatkozásai is fontosak. *Der Wind kommt nach Westen* címmel adták ki 1964-ben Németországban (német nyelven) annak az 1959-es, közel kéthetes kaliforniai és mexikói kirándulásának az útirajzát, amelynek élményanyaga elfoglalja a friss naplókötet első száz oldalát. Minthogy a könyv nem jelent meg magyarul, pillanatnyilag nem tudható, hogy szövege mennyire egyezik meg a diáriumban találhatóéval. Bár e lappangó Márai műnek a jelentőségét hiba volna a hagyatékból előkerült – és 2000-ben megjelentetett – befejezetlen *Szabadulás* című (nem különösebben

sikerült) regényhez mérni, mégis az életműnek ahhoz a részéhez tartozik, amely a hazai olvasók előtt egyelőre ismeretlen.

Nem csak a mostani kötet részét képező terjedelmes útirajz magyarázza, hogy kevésbé reflexív, kevésbé az írói-alkotói terveket számba vevő és összegző az új kötet, mint a korábbiak. Az első hazai utalás csak a 116. oldalon található, amikor Szabó Dezsőről kérnek tőle írást („dagályos pamfletista"), amit a szerző elutasít. A naplófolyam eddig megjelent részét alapul véve e tekintetben valami nagyon megváltozott. Márai évtizedet meghaladó külföldi tartózkodása alatt belenyugodni látszott, hogy irodalmi terveit redukálnia szükséges, s föl kell adnia azt az írói szerepet, amely 1944-ig vagy 1948-ig számára folytathatónak látszott. Hipotetikusan feltehető, hogy alkotói alapállása akkor is változott volna, ha idehaza marad, és ha nem történik Magyarországon kommunista hatalomátvétel. Azonban az a tény, hogy földrajzi értelemben sem tudta a második világháború lezárását követően ott folytatni a munkáját, ahol korábban végezte, messzemenő alkotáslélektani következményekkel járt Máraira nézve. Nem véletlen, hogy a felismerhetetlenül megváltozott világban újra kellett gondolnia írói szerepét és lehetőségeit. A szellem embereinek marginalizálódása ebben az időszakban világjelenséggé vált. Egy kis nemzet tagjaként azonban az emigrációba kényszerült Márai helyzete még ennél is elszomorítóbb volt.

Az említett kaliforniai út megérintett Máraiban valamit, ami ellenhatása volt annak az állandó, az Egyesült Államokban eluralkodó idegenségérzésnek, amelyről számos naplóbejegyzése szól. Ekkor fedezte fel magának a nyugati partvidék egyik legérdekesebb városát, San Diegót, melyről megjegyezte, hogy itt el tudná képzelni az életét. New York látószögéből nézve ez a mediterrán jellegű város és vidék szöges ellentéte a „betoncéltalanságnak" nevezett keleti metropolisznak. Ekkor tett felfedezésétől aligha függetlenül 1980-ban feleségével ideköltözött, és itt élt 1989-ben bekövetkezett haláláig. (A közbeeső idő legnagyobb részében újból Olaszország lett otthona – 1967 és 1980 között –, a Nápoly melletti Salerno.)

Hiába dereng fel az íróban az otthonosság érzése választott hazája kapcsán, az utazás lezárását követően szinte kivétel nélkül olyan bejegyzések kerülnek a naplóba, amelyek viszolyogva fogalmaznak az amerikai életformáról és életfelfogásról. Olyan indusztriális és technokrata országnak látja az Államokat, amelyben az embereket nem érdekli a szellem és a művészet. „[De] én, az utazás múltával ezt még erősebben érzem, ebben az országban nem tudok semmihez kapcsolódni, semmihez nincs igazi közöm. Ha módom lesz rá, vissza kell menni Európába." S valóban: mindent ennek rendelt alá Márai. Arra várt, hogy nevelt fia, János leérettségizzen, és letöltse kötelező katonai szolgálatát, ami után vele vagy nélküle visszaköltöznének Olaszországba. (Onnan települtek át 1952-ben az Egyesült Államokba.) Viszonyát mi sem jellemzi jobban új, választott hazájához, mint egy 1959-ben kelt naplórészlet: „De hét éve szellemileg kirekesztett, magalázott pária vagyok egy országban, ahol kurvák és stricik s azok kerítői uralkodnak minden szellemterületen. Ezt nem bocsátom meg. És nem »tartozom« semmivel ennek a műveletlen, kapzsi, neveletlen Amerikának – megfizettem hét év itt-tartózkodással. Műveltséget hoztam nekik, irodalmat; nem kellett. Ha tudok és lehet, el fogok menni innen, mihelyst lehet." Az alkotói pálya derékba törésekor aligha lehet mél-

tányosságot várni a szerzőtől. Ezzel nem a Márai által leírtakat akarom kétségbe vonni, csupán emlékeztetni arra a szerzői kijelentésre, amely szerint „Sehol nem várnak az emigránsra". Egy magyar prózaírónak, aki nem adta fel az anyanyelvén fogalmazás luxusát, esélye sem lehetett betörni egy olyan ország irodalmába, amilyen az Egyesült Államoké. (Ez Olasz-, Francia- és Németországra legalább annyira igaz.) A szellemi horizontok, a tágan értelmezett kulturális alapfeltételek különbözősége – az alkotó és a befogadó országé – is azt egyértelműsíti, hogy Márai amerikai irodalmi érvényesülésének egyetlen feltétele sem volt adott. Persze egészen más ezt az alkotói pálya részeként személyesen megélni, mint tárgyilagosnak szánt elemző mondatokat írni ugyanerről.

A Márai-kutatásnak eddig nem érintett szelete, hogy legjobb műveinek műfordításaival a hatvanas és hetvenes évek nyugat-európai könyvkiadásában jelenlévő szerző kötetei miért maradtak teljesen visszhangtalanok.

A napló tanúsága szerint politikai kérdésekben nagyon is magyarázható módon morális alapra helyezkedett, és megdöbbenve vette tudomásul, hogy Hruscsov 1959-ben az Egyesült Államokba látogatott. A szovjet főtitkárban az 1956-os forradalom eltipróját látta, és egyben egy olyan diktatúra megtestesítőjét, akivel a *Nyugat*nak szóba sem volna szabad állnia. Márai kortársként nem volt fogékony arra a diplomáciai manőverre, amely a hidegháború karanténját szerette volna oldani a két világhatalom közötti szorosabb (személyes) kapcsolatokkal is. Visszafogottnak éppenséggel nem nevezhető, ahogyan Hruscsovról fogalmazott: „dagadt paraszt bohóc megdöbbentő ordenáréssággal komédiázik az amerikai városokban". Politikai éleslátását bizonyítja, amikor arra utalt, hogy Kína hamarosan atomhatalommá válik, s ez érvényteleníti a kétpólusú világhatalmi szembenállás addig érvényes alapvetéseit. Az ENSZ-közgyűlésre érkező kommunista politikusokról változatlan hangnemben emlékezett meg: „Hruscsov, Kádár és a többi bandavezér New Yorkba jön. Minden mögött erjed a nagy veszély: a történelem nem kontrollált cselekménysorozat többé."

A hazai kultúrpolitika próbálta lejáratni Márait: a *Népszabadság* 1959-ben közölte a szerző két cikkét, amelyet 1919-ben írt a fiatal újságíró, aki akkor egyetértett a Tanácsköztársaság célkitűzéseivel. „Tizenkilenc éves korában egy író köteles lelkesedni a forradalomért" – kommentálta a kéretlen újraközlést. Az elnyomó rendszerek hasonlóságát mutatja – és erre Márai is utalt naplójában –, hogy nyilas időkben ugyanezt a módszert vetették be ellene. Talán célravezetőbb lett volna idehaza hallgatni róla, ám a vele szemben alkalmazott taktika mégsem ez lett. Egy rádióinterjúban Illés Béla azzal a képtelenséggel vádolta meg Márait, hogy az író abban reménykedik: egyetlen atombomba kipusztítaná Magyarországot. „Amiből természetesen egy szó sem igaz. […] Máskülönben ez a kirohanás volt *az egyetlen megemlékezés magyar nyelvű otthoni vagy külföldi rádióban rólam abban a hónapban, amikor 60 éves lettem.* Erre nem árt néha gondolni – de ez sem fontos" – reagált a szerző.

Bár legújabb naplójában leírta, hogy képtelennek tartja magát a regényírásra, mégis két formálódó, de utóbb meg nem valósult nagyprózai ötletéről is beszámolt, amelyek a *Greenwich-regény* és *a Spleen de New York* munkacímet viselték. Fontosabbnak tűnik, hogy régebbi munkái közül az *Egy polgár vallomásai*nak első

részét és a *Szindbád hazamegy* című regényét kívánta németre fordíttatni. Ezek mellett németre átdolgozta – és ezzel jelentősen lerövidítette – családregényét, amely *Garrenek művek*ként jelent meg. *A zendülők, A féltékenyek I-II.,* valamint *A sértődöttek I-III.* köteteinek egybeszerkesztéséről leírta, hogy így vált véglegessé és a lényegre szorítkozóvá mindaz, amit ebben a regényfolyamban szeretett volna elmondani. Egyben „förtelmes öncsonkításnak" nevezte munkáját, amit aligha lehet vitatni annak ismeretében, hogy a szerző beszámolója szerint 272 kéziratoldalra zsugorodott össze az ennek többszörösére rúgó regényciklusszöveg. (A magyarul először 1988-ban Torontóban megjelent kétkötetes mű terjedelme 1134 oldal.)

Akár az irodalmi áttörés lehetőségét is magában hordozhatta volna Márai naplórészleteinek német nyelvű megjelenése, amely *Geist im Exil* címmel jelent meg Németországban. A magyarra átültethető kötetcímmel (*Szellem a száműzetésben*) különösen elégedett volt a szerző, amelyről úgy vélte, túlemeli művét azon a személyességen, amely írásának sajátossága. Jól dokumentálhatóan rövidült az író terveinek felsorolását tartalmazó lista. Önéletrajzának harmadik kötete, a *Föld, föld!..,* a *Rómában történt valami* és az *Igazság Canudosban* szerepelt 1960-ban ezen a lajstromon. Noha ezek a kötetek jóval később (1970-ben, 1971-ben és 1972-ben) jelentek meg, a formálódó elképzelésekre példa, hogy utóbbinak *Ítélet Canudosban* lett a címe.

Egy Londonban kiadott magyar versgyűjtemény, amelyben a népi demokratikus időkben megjelent hazai versek kaptak helyet, módot adott Márainak, hogy kortársairól szólhasson. Az akkor nemrégen elhunyt Szabó Lőrincet a „század legnagyobb költőjének" nevezte, ami csak azért meglepetés, mert korábban Babitsot helyezte erre a polcra. (Lehetséges, hogy ebben az is szerepet játszott, hogy Szabó Lőrinc abszolút kortárs volt, ugyanúgy 1900-ban született, mint Márai.) „A kötet nagy meglepetése"-ként írt Juhász Ferencről, aki az „igazi tünemény" és a „nagy költő" titulust egyaránt megkapta az idősebb pályatárstól, akárcsak Weöres Sándor. Hogy Márai mennyit tudott arról a kivételezett szerepről, amit Juhász Ferenc töltött be az ötvenes évek első felének Magyarországán (a költő 1951-ben huszonhárom évesen Kossuth-díjat kapott), nem ismeretes. Világirodalmi dimenzióban is értékelt. Némileg érthetetlen, miért 1959 nyarán írt Camus-nek a Nobel-díj átvételekor elmondott stockholmi beszédéről (1957. december 10-én hangzott el), amit „káráló közhelyek"-nek nevezett, mégis az elismerés hangján szólt az író *La chute* (*A bukás*) című regényéről. Camus egyéb korábbi, és alkalmasint fontosabb műveit talán azért nem hozta szóba, mert *A bukás* 1956-ban jelent meg, így feltételezhető, három évvel később, a friss olvasmányélmény hatására született az erről szóló naplóbejegyzés. Ízlése és értékítélete differenciáltságát mutatja – és elfogultságait is –, hogy egy korábbi naplójában „ligeti népszínműnek" nevezte Arthur Miller *Az ügynök halála* című drámáját. Friss naplójában a beat-generációt lármás, de lényegeset még nem alkotó csoportosulásnak látta. Még korábban az irodalmi Nobel-díj teljes hitelvesztésének nevezte, hogy Churchill világháborús emlékirataiért birtokosa lett (1955-ben) a címnek.

Irodalmi kérdéseket érintett akkor is, amikor Thomas Mannról írta le hízelgőnek nem nevezhető véleményét. Az apropót ehhez egy akkor frissen megjelent posztumusz Mann-kötet adta. A saját tehetségével kritikátlan, eszelősen hiú és fék-

telen uralkodásvággyal rendelkező embernek írta le a német írót. Másutt ellenőrző olvasásnak nevezte Heinrich Mann *Die kleine Stadt* (*Kisváros*) című regényét, hogy ennek kapcsán megállapíthassa: „Fegyelmezettebb és jellemesebb író volt, mint a nagy varázsló és kintornás, Thomas." (A német író nevezetessé vált, 1937-es magyarországi tartózkodásán az őt korábbról személyesen jól ismerő Márai volt a budapesti kalauza.)

A hontalanná válás egyik legteljesebb magyar nyelvű megfogalmazása Márai verse, az 1951-ben megszületett *Halotti beszéd*. A szerző maga sem tudhatta megírásakor, hogy megállapításai sorról sorra valósággá válnak: „Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsiványoké / A gyereknek Toldi-t olvasod és azt feleli, oké". Jánosról, az 1960-ban tizennyolc éves nevelt fiáról ez áll a naplóban: „Becsületes, tiszta lelkű gyerek. Nagyon zárkózott. Könyv érdekli is, nem is. […] Soha egyetlen könyvemet sem olvasta – s ez talán jobb az ő számára. Azt hiszem, szeret bennünket – de rezignáltan, mint aki nem tud segíteni." *(Helikon)*

BOD PÉTER

A kommunizmus arcképe aszkéta korából

SZOLLÁTH DÁVID: A KOMMUNISTA ASZKETIZMUS ESZTÉTIKÁJA

Az arctalanságtól a sokarcúság felé: talán így lehetne néhány szóban összefoglalni azt, ami a rendszerváltás előtti időszak irodalomtörténetével történik a (lassan) gyarapodó újraleírások által. Nagyjából az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójára tehető egy olyan határpont, amikortól a korszak korábban is elismert kutatói (például Standeisky Éva) mellé egy új, már a rendszerváltás után szocializálódott kutatói generáció zárkózott fel, és kezdett olyan társadalomtörténeti inspirációjú tanulmányokat publikálni, amelyekben a művészek, értelmiségiek is fontos szereplőkké váltak. Az arctalanság, amellett, hogy egy homogén, általános, kollektív jellegből is fakadhat, az érdektelenség szinonimája is: kutatási témaként sokáig egy eleve adottnak látszó, magát a rendszerváltást megalapozó narratíva árnyékolta annak tétjeit, hogy miért foglalkozna valaki például az ötvenes-hatvanas évek irodalmi szövegeivel. A sokarcúság ennek a narratívának a bomlásával, szétágazásaival is összefügg egyrészt (az „utolsó kontextus" is hatással lehet a kutatás tárgyának meghatározottságaira, ahogy Sári B. László mondja *A hattyú és a görény* című könyvében), másrészt az elsődleges kontextusnak is egyre jobban látszik a rétegzettsége. Nem pusztán arról van szó tehát, hogy az 1948–1989 közötti időszak magyar irodalma a diakrónia tengelye mentén sokarcú (hiszen jól megalapozottan „korszakolható"), hanem arról is, hogy a szinkrón vizsgálat számára, egy-egy tör-

téneti pillanatot kimerevítve is rétegzettséget mutathat. Az egyes vizsgálatok egyre pontosabbá, lebontottabbá válása során (újra) arcot kapnak a korszak egyes szereplői, „szerzősítődik" egyik-másik esetleg általános érvényűként elgondolt elv. Lehetőség nyílik a „kivételek" olyan jellegű, kontextualista tárgyalására, hogy ne „csodaként" rekonstruálódjék egy-egy, hatalmi logikához kevésbé illeszkedő mű, hanem épp abban a feszültségeket gerjesztő szituációban mutatkozzék meg, amely történetileg is értelmezhetővé teszi.

A kommunista aszketizmus esztétikája újdonsága módszertani jellegű. Szerzője javaslata nyomán, mely a kommunizmust egyfajta önformálási gyakorlatként írja le (16.), azt a joggal problematizált leírást kerüli ki, amely a hatalom áramlását egyirányúként, mechanikusként jellemezte. Szolláth szempontját elfogadva az egyén szintjén is vizsgálhatóvá válik a hatalmi mechanizmusok működése, a választott perspektíva kimozdítja az egyént passzív, hatalmat „elszenvedő" helyzetéből. Érdemes mérlegelni azokat az érveket, szempontokat, amelyekkel a szerző alátámasztja (egyes, könyvéről szóló kritikákban egyébként vitatott) koncepcióját. Az egyik érv ahhoz a történeti szituációhoz kapcsolódik, amelyről a könyv legnagyobb része szól: „A könyvben vizsgált időszakokban a kommunista párt többnyire illegalitásban volt. A kommunista párttag vagy szimpatizáns elsősorban önmaga felett és esetleg elvtársai felett rendelkezett hatalommal a két világháború közötti időszakban, de politikai hatalma nem volt. [...] Ebből is adódik, hogy számomra kedvezőbb kiindulópont az én hatalmi konstitúciójának kérdése, mint a totalitarianizmus-elméletnek a sztálinizmus tapasztalataiból leszűrt centralista kommunizmusfelfogása." (17.) Szolláth bizonyos értelemben tehát azt a közös pontot keresi a kommunista ideológia működésében, amely nem függ attól, hogy éppen az államhoz vagy egy illegális mozgalomhoz kötődik-e a hatalom – a közös pontot pedig az egyéni szinten is leírható viselkedésminták, rituálék, reakciók rétegében látja megragadhatónak. A másik érv, amelyre fentebb már utaltam az egyirányúság elvetése kapcsán, és amelyet Szolláth Michel Foucault, Michel de Certeau és Roger Chartier hatalom- és diskurzusfogalmai alapján bont ki, annak a szempontnak az érvényesítésével függ össze, amelyik nem elégszik meg az emberek uralására létrehozott szabályok és technikák megfigyelésével, hanem azt is vizsgálja, hogyan alakítják át ezeket az emberek mindennapi, konkrét gyakorlatuk során. (22.) Így válhat a Szolláth által használt hatalomfogalom dinamikussá – a személyes opciók változásai pedig (például Galgóczi Erzsébet esetében) e konkrét gyakorlatok természetes részeiként mutatkoznak meg.

Szolláth döntése azt eredményezi, hogy könyvétől eleve nem valamiféle „teljességre törekvést" kell várnunk a témával kapcsolatban. A néhány esettanulmányra – Lukácsra, Déryre, Galgóczira, Palasovszkyra és szavalókórus-szervező társaira – épülő szerkezet annyira nem teherbíró, hogy egy koherens narratívát dúcolhasson alá a kommunista ideológia magyar kultúrában való jelenlétéről. Egy ilyen narratívának egyik igen fontos szálát viszont jól kirajzolja: azt, ahogyan a mozgalomba érkezők „fordulat előtti" énjükhöz viszonyulnak. A legfontosabb viszonytípus természetesen a kommunizmus „polgári" ideológiához és művészethez való viszonya, de Galgóczi Erzsébet példájából kiderül, hogy hasonló ambivalenciák figyelhetők meg ott is, ahol a fordulatok sora a paraszt/munkás/értelmiségi identitások között történik.

Ezeknek a viszonyoknak a részletes és meggyőző kifejtése abban az értelemben jelent újdonságot a szakirodalomban, hogy a „bennem lévő másik" problémájának a feszültségét felerősíti, kézzelfoghatóbbá teszi. Itt nem egyszerűen ellenségképek konstrukciójáról van szó (arról is), hanem olyan ambivalenciákról, amelyek szinte szükségszerűen, belülről feszegetik az ideológia monolit jellegét. Szolláth elemzéseiből az derül ki, hogy a művészet terepén az „előző", „fordulat előtti" korszakhoz, vagy akár az „egyidejű másik"-hoz való viszony nem egészen úgy alakul, ahogy esetleg várható lenne. Itt válik operacionálissá az „aszketikus" jellemvonás: ez ugyanis tipikusan fordulat utáni jellegzetesség – és természetesen bizonyos polgári értékekről és szabadságokról, akár javakról való konkrét lemondást is jelent. A kommunista elköteleződésűvé váló író vagy kritikus nem semmisnek nyilvánítja a másik, maga mögött hagyott értékrendet, hanem egy másfajta, funkcionális logikát fogad el, amelybe az illető érték nem illeszkedik. Tágabb, általános keretben annak a történelmi mozzanatnak megrajzolásához járulhat hozzá Szolláth Dávid könyve, hogy a kommunista kultúra mennyiben és milyen értelemben jelentett alternatívát a „polgári" kultúrához képest, és melyek azok az elemek, amelyek (esetenként reflektálatlanul) átemelődnek az új konstrukcióba a hatalomátvételt követően.

Ha sorra vesszük azokat a „megtéréseket", amelyeket Szolláth megjelenít, közöttük első Lukács György kommunista fordulata. Lukács „fordulat utáni" perspektívájában is alapvető Szolláth szerint a kánonalkotásnak egyfajta tradicionalista gyakorlata (a más magyar kultúrpolitikusok által képviselt forradalmi gyakorlattal szemben). Ez magyarázza Lukács „polgári" értékekhez való viszonyulásmódját is: „Lukács (a *Bildung* hagyományát folytató) realizmuskánonjának tradicionalizmusa pedig abban mutatható ki, hogy e kánon értékrendje szerint az emberi teljesség helyreállításának etikai célja nem érhető el anélkül, hogy az emberi teljességet anticipáló múltbéli irodalmi reprezentációkkal ne szembesülne a jelenkor még tökéletlen, az osztálytársadalom torzulásaitól még nem mentesült embere. A proletariátusnak ahhoz, hogy teljesítse történelmi hivatását, az osztálytársadalom felszámolását, előbb el kell jutnia a műveltségnek arra a fokára, amelyet a polgárság már egyszer elért. A tradicionalista kánon a példa elsajátításának önalávető magatartását írja elő a proletariátus számára." (98.) Ebből a lukácsi érvelésmódból sokféle dolog következik Szolláth leírásában: elsősorban az, hogy a szovjet irodalom vagy a korabeli magyar irodalom szövegeit egyfajta aszketikus magatartással, de többnyire Balzac, Tolsztoj és mások műveit viszonyítási alapként kezelve ítéli meg; nem utolsósorban pedig az, hogy az általa javasolt kánon mindig is körvonalazottabb, biztosabb alapokon nyugszik a világirodalmat tekintve – a konkrét magyar értékrend-vitákban kevésbé vesz részt vagy kevésbé mozog önmaga számára biztos terepen. Önmagában az is beszédes, ha bukott hősökként ugyan, de feltűnő gyakorisággal emlegeti ezeket az írókat: „Flaubert és Dosztojevszkij – kommunista fordulata előtt Lukács legnagyobbra tartott alkotói – igazi esztétikai áldozatok: a marxista Lukácsnál bukott hősökké lesznek, és átadják helyüket a műveikkel haladóbb tendenciát képviselő Balzacnak és Tolsztojnak." (73.) Azt a magatartásmintát figyelhetjük meg tehát, amelyben a „fordulat előtti" világ nem egyszerű oppozícióban áll a fordulat utánival: összetettebb, a folytonosság számos jegyét magán viselő viszonyról van szó.

Déry Tibor regénye kapcsán, miközben nyilván Déry élettörténetére is vonatkoztatható a fordulat érvénye, arra is lehetősége nyílik a szerzőnek, hogy a „konverzió" problémájának egy kimunkált, regénybeli ábrázolását is megvizsgálja kulturális antropológiai keretben, turneriánus fogalmak segítségül hívásával. (A folyamat így néz ki ebből a szempontból: a konvertita elszigetelődése közösségétől / a szimpatizáns státus átmeneti szakasza / az új közösségbe való befogadást megelőző próbatételek / a konverzió.) Részben ez a vizsgálódás (és a vágyott „új közösségbe" való befogadás nehézségeinek konkrétumai) vezetik Szolláth szerint Déry Tibort oda, hogy a polgári és munkásközösségek működését szimmetrikusnak láttassa, és hogy következésképpen mindkét közeget kritikusan mutassa be: „*A befejezetlen mondat* elkötelezettségének pártatlansága abban áll, hogy ugyanazzal vádolja a kommunizmust, mint amivel a tőkés társadalmat: eltárgyiasítja az embert. A pártot az aszketikus önfegyelmezés függőségi rendszere tartja össze, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a polgári társadalmat a tőke hatalmi és birtokviszonyrendszer." (147.) Ez az egyik végkövetkeztetése annak a gondolatmenetnek, amely során Szolláth Dávid kimutatja annak a fogadtatástörténeti toposznak a tarthatatlanságát, amely Déry regényét a kommunista „szektarianizmus" apológiájaként olvasta, nagy mértékben éppen Lukács György egy kritikája nyomán.

Galgóczi Erzsébet „fordulatai" a társadalmi osztályok közötti átjárással függnek össze, és egyik visszatérő tapasztalata (és őt érő visszatérő vád) az „elszakadásé". Az eredeti közösséghez való visszatalálás problematikusságáról van szó, ráadásul azzal összefüggésben, amit a korabeli pártpolitika eretnekségnek tart: hogy valaki közvetlen társadalmi legitimációra hivatkozzon a párt megkerülésével. (Ennek elfogadása ugyanis azt implikálná, hogy a párt nem élvez teljes társadalmi legitimációt.) Galgóczit a kommunista időszakra olyannyira jellemző önkritika-rituálék logikája szerint próbálják újabb és újabb fordulatokra, magatartásbeli változtatásokra ösztönözni, és ez sok gyötrődéssel, de kevés, a pártvezetés felé is „elkönyvelhető" konkrét eredménnyel jár a szerző esetében. Szolláth levéldokumentumok forrásként való használatával mutatja ki azokat a dilemmákat, amelyek Galgóczit foglalkoztatták személyisége megváltoztathatósága vagy szexuális identitása elfojtása/eltitkolása kapcsán.

A szavalókórusok tevékenységével foglalkozó nagy terjedelmű fejezet kapcsán a „fordulat" kérdése egyrészt a szavalókórus-műfaj és a fordulatok (például forradalmi cselekmények) megjelenítése közti kapcsolat formájában merül fel (a szavalókórusként előadott művek jellegzetesen „emelkedő" dramaturgiájával összefüggésben), másrészt pedig az átmenetnek azokat a helyeit, dokumentumait veszi számba Szolláth, ahol a tipikus munkáskórus-produkciók eltérnek az avantgárd jellegű színrevitelektől. Palasovszky Ödön munkássága ebben az értelemben nem egy lineáris, „előttre" és „utánra" osztható ívet mutat, inkább a közönségtípusok, helyszínek, közegek szerinti adaptálás példáit lehet benne rekonstruálni. Fordulat tehát van itt is, de nem irreverzibilis.

Szolláth Dávid könyvének logikája nem kronológiát követ: a Kádár-korszakot tárgyaló fejezetek előtt és után egyaránt találunk két világháború közötti szövegeket, társadalmi gyakorlatokat vizsgáló elemzéseket. A fejezetek sorrendjének logikája leginkább annak tágasságával hozható összefüggésbe, hogy mennyire sikerül

beágyazni az egyes esettanulmányokat szélesebb körű társadalmi hálózatokba. Lukács György története kifejezetten értelmiségi dilemmákat jelenít meg; Déry Tibor regényhőseinek élettörténete ironikus modalitást hordozó szimmetriában mutatja meg a polgári miliő és a munkások viselkedésmintáit; Galgóczi Erzsébetnél beilleszkedési problémák sorozatát figyelhetjük meg a paraszti, munkás- és értelmiségi közegekkel való kapcsolatba kerüléskor – az amúgy is nehéz átjárást pedig a szexuális identitás „dekadens"-ként való külső és interiorizált megítélése ráadásul korszakok közötti átjárássá minősíti; a szavalókórusok tevékenysége kifejezetten a társas együttlétek rituáléinak megfigyelésére nyújt alkalmat, és megmutatkozik általa az, ahogyan a színrevitel és az, amit az előadók színre visznek, olykor valószínűtlenül egymásba ér: itt a határvonalak nem is annyira „élet" és „művészeti produkció" között húzódnak, inkább műfajok és közönségtípus szerint szegmentálódik a kulturális mező, például Palasovszky Ödön különböző produkciói esetében.

A Szolláth-munka laza szerkezete tehát nem szül hiányérzetet abban az értelemben, hogy az elemzett korpusz „réseit" kezdenénk keresni a könyv letételekor. Egyértelmű, hogy itt a módszertan és a perspektíva az elsődleges, ennek használhatóságát demonstrálja a könyv. (És részben korlátozott érvényét – mi történik például azokban a helyzetekben, ahol belül vagyunk a kommunista ideológia közegében, de nincs fordulat?) A hiányérzet inkább a *film franchise*-ok első része után tapasztalható állapotra emlékeztet ebben az esetben: érezzük, a történet folytatható vagy elmesélhető lenne egy másik karakter középpontba állításával, vagy meg lehetne írni az előtörténeteket is. Mindenesetre létrejött egy világ, amelyben az aszketizmus és a fordulat a kulcsszavak, ez máris figyelemre méltó. *(Balassi)*

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János
Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen
Felelős vezető: Becker György vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 26/A. I. em. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900) További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 6000 Ft, félévi 3000 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az Alföld irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.

TARTALOMMUTATÓ
AZ

2012. ÉVI LXIII. ÉVFOLYAMÁHOZ

FŐSZERKESZTŐ:
ACZÉL GÉZA

SZERKESZTŐK:
FODOR PÉTER
SZIRÁK PÉTER

FŐMUNKATÁRS:
ANGYALOSI GERGELY

MUNKATÁRS:
LAPIS JÓZSEF

FELELŐS KIADÓ:
ACZÉL GÉZA

VERS

ACZÉL GÉZA: (szino)líra (torzószótár) 2/39; (szino)líra (torzószótár) 10/31
ÁGH ISTVÁN: Ártatlan bujtogató 1/3
ANDRÁS LÁSZLÓ: A Marosnál; A Rajna 6/33
AYHAN GÖKHAN: Otthon; Forduló 10/16
BAJTAI ANDRÁS: Egy táj közérzete; Második születés 9/37
BOGNÁR PÉTER: Óda 4/29
CSEHY ZOLTÁN: Timothy Liu Kemény biztonyság című versét fordítom; Manon; Próbaterhelés 3/25
CSOBÁNKA ZSUZSA: Malom; Tengerszem 9/58
CSUKÁS ISTVÁN: Tandori Dezső Konrad Lorenzet olvas 8/5
DEÁK BOTOND: a szerelők; hideg van; józan 7/24
DUSA LAJOS: Haikuk; Hölgy Herr Merlinnel 5/35
FECSKE CSABA: Jegyzetek; Meddig élnek? 2/30
FENYVESI ORSOLYA: Arabeszk; Ornamentika 12/16
FILIP TAMÁS: Szelídítés; Korommal teli a szám 3/26
G. ISTVÁN LÁSZLÓ: Huszonegyedik védőbeszéd; Huszonkettedik védőbeszéd 7/6
GÉCZI JÁNOS: Május-haikuk 2/15; Szilánkok II. 12/46
GEREVICH ANDRÁS: Tavasz; Biztonság 2/17
GÖMÖRI GYÖRGY: Für Zselíz; Velencei farsang 1658-ban 9/36
GYUKICS GÁBOR: nincs nirvana; újrahangolás; nem látomás 9/58
HARKAI VASS ÉVA: Naplóversek 7/22
HARTAY CSABA: Hódara; Napszakdrapéria 11/18
JÁSZ ATTILA: tarkovszkivágások iii. 11/4
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Ünnepnapokon 9/45
JUHÁSZ FERENC: Halál melletti élet. A gyermekkor gyászkertje. Öröm. 4/3
KABAI LÓRÁNT: tetánia; szaggatott vonal; öröknaptár; /dev/null; konfekcióbáb 10/23
KEMÉNY ISTVÁN: A királynál 2/3; Jó álom állatokkal; Csalódott sírfelirat 11/3
KIRÁLY LEVENTE: Vajszínű selyem; Esők mögött 10/4
KISS ANNA: Áradás; Az álom nem feled 1/4
KISS JUDIT ÁGNES: Kamaszvers hétfő reggel; Benzingőz, hajnali négykor 7/21
KOLLÁR ÁRPÁD: Szent György-hegyi szakaszok; Madárles 1/28
KORPA TAMÁS: Az arc éjszakája; Metapillanat VIII. 9/45
KRUSOVSZKY DÉNES: Benne van minden; Száraz; F csomó 7/7
KÜRTI LÁSZLÓ: szárnypróba; álomzajlás 5/26
LACKFI JÁNOS: Triptichon; Érthetetelen 4/27
LÁSZLÓFFY CSABA: Anakr(é)onizmusok; Ki lehet?; Mikor még öleltem s nevettem!; Küzdelem Medúzával 5/40
LÁZÁR BENCE ANDRÁS: Árva péntek; 68. zsoltár 9/47
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Arnhem-földi bozótlakók vadászdala; Consolationes; Öregember éneke 6/22; Osvát Kálmán elutazik 12/4
LESI ZOLTÁN: Ha dzsin; Pókfonál 2/33
MAGYARI ANDREA: mérgező apák; az új év 8/42

MARKÓ BÉLA: Egy közös test; Női táj; Küldetés; A szárny külön 7/36
MARNO JÁNOS: Két tűzhely; Fohász; Egy életem, egy halálom; Az ember sár; Ficamlások 5/3
MESTYÁN ÁDÁM: A kék óra; A ráncok között a vér 7/23
NAGYPÁL ISTVÁN: A szörnyek barlangja; Nagymonológ 11/30
NÉMETH ZOLTÁN: Állati férj 4/43; Állati férj 10/13
NYERGES GÁBOR ÁDÁM: Tenger; Fordított Júlia 6/31
OLÁH ANDRÁS: hajnalban; mintha partot érne 6/8
ORCSIK ROLAND: Árnypróbálgatás; Üstökös 8/41
PÁL DÁNIEL LEVENTE: Prófétakör; Milyen élet vagy halál vár az eszkimóasszony ágyában? 10/24
PAPP TIBOR: ha megmondanám; igaz ember 12/14
PAYER IMRE: Üzenet egy palackban; Azután 5/25
POÓS ZOLTÁN: A daráló; Reggel utca 8/49
SIROKAI MÁTYÁS: A bálnafák alatt; A beat tanúi 5/34
SUMONYI ZOLTÁN: Az első keresetemből 10/3
SZÁLINGER BALÁZS: Püspökladány; Majd én feltámadok; Vörös 5/11
SZILÁGYI ÁKOS: (sírontúli beszélgetések); (végtére is); (a törvény); (isa mundom bocsika); (amire néz); (nem igazán) 3/33; (aki jön); (Álom és Való); (operett); (most csak); (a kísérlet vége); (valami most); (ki gondolta); (akinek a szíve reszket) 6/40
SZLUKOVÉNYI KATALIN: A Kertész-korpusz; Antidepresszáns 11/17
SZÖLLŐSI MÁTYÁS: Téma és variációk 12/32
TAKÁCS ZSUZSA: Változatok (A vendég monológja; Karácsonyi vendég) 3/3; Két vers Vajda János emlékére 12/3
TANDORI DEZSŐ: Mélypontok az i-n 5/10; Kit hol érsz el?; A főmű „Idő"; „Kosztolányi" 8/3; Tematizálatlanság-változatok 11/46
TATÁR SÁNDOR: Mielőtt az önsajnálat; Elhinnék szinte bármit 2/3
TÉREY JÁNOS: Painkiller; Az Istennek nem 1/27
TORNAI JÓZSEF: Lelkiismeret-fulladás; Mária; A megoldhatatlan 1/15; Nevettem a koporsóban; Úgy éget halálunk csókja; A létezés-muszáj; Éjszakák, nappalok 7/3
VARGA ZOLTÁN TAMÁS: Megígért tenger 12/33
VIDA GERGELY: Az egész csillagközi bagázs; A Poldi bácsi-hasonlat 2/31
VILLÁNYI LÁSZLÓ: A por színei; Szerelmi földgömb; Anya és lánya; A rejtélyes árny 3/4
VISKY ANDRÁS: Több gondom volt magával a testtel 6/3
VÖRÖS ISTVÁN: ( ); A többféle létezés elégiája; II. zsoltár 1/38
ZALÁN TIBOR: Fáradt kadenciák 12. 1/17

PRÓZA, DRÁMA

ANTAL BALÁZS: Az öreg Balog háza (elbeszélés) 7/26
BRENZOVICS MARIANNA: Darabolás (novella) 3/29
BUDA FERENC: Világ, világom (II. Az utóérés kezdete – regényrészlet) 7/9; „A száraz tenger partján" 9/7

BURNS KATALIN: Tigris a Mecsekben (novella) 2/34
CSABAI LÁSZLÓ: Szindbád Szibériában (regényrészlet) 9/51
FERDINANDY GYÖRGY: Emlékszilánkok XIII. (kisprózák) 5/37
GARACZI LÁSZLÓ: A tizedik gén (dráma) 3/6; 4/8
GERŐCS PÉTER: Így már sokkal jobb! (novella) 1/30
GRENDEL LAJOS: Az utolsó reggelen (regényrészlet) 11/7
HÁY JÁNOS: Apa; Nagymama; Nagyapa; Anya (kisprózák) 5/14
HORVÁTH PÉTER: M.S. (regényrészlet) 1/20; Galamb (elbeszélés) 11/33
JENEI LÁSZLÓ: Egy pillanatnyi ember (elbeszélés) 11/20
KISS ANNA: Levél egy égi kertbe 9/8
KŐRÖSSI P. JÓZSEF: Libafarhát (novella) 9/39
LANCZKOR GÁBOR: Kétezertizenkét húr szakad (regényrészlet) 6/35; Folyamisten (regényrészlet) 12/18
LÁNG ZSOLT: Troppo vero (novella) 5/28
MAROS ANDRÁS: Jön a nyugdíj (novella) 4/32
MÁRTON LÁSZLÓ: Azok a hibás telefonkészülékek (regényrészlet) 6/9
NYERGES ANDRÁS: A negyvenesek pavilonja (regényrészlet) 2/20
ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fürj (regényrészlet) 1/7; 2/6; 10/6
PAPP ANDRÁS: Vadpénz (novella) 12/6
PARTI NAGY LAJOS: Krúda (dráma) 8/6
SZÉCSI NOÉMI: Gondolatolvasó (regényrészlet) 12/37
SZILÁGYI-NAGY ILDIKÓ: Csendes kert 1-36 (prózavers) 2/18
SZVOREN EDINA: Nincs, és ne is legyen (novella) 10/26
TAKÁCS ZSUZSA: Mi történt, ameddig aludtam?; Kreatív írás (kisprózák) 5/6
TEMESI FERENC: Bartók (regényrészlet) 6/25
TÓTH KRISZTINA: Akvárium (regényrészlet) 8/45
VÁMOS MIKLÓS: Szitakötő (regényrészlet) 10/17

IRODALMI NAPOK

ANGYALOSI GERGELY: Az új irodalomtörténet koncepciója 3/100
DOBOS ISTVÁN: Jelentés és jelenlét az irodalomtörténetben 3/85
KECSKEMÉTI GÁBOR: A régiség irodalomtörténetének vizsgálati elveiről 3/60
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Az irodalomtörténet(írás) problémája (Megírható-e egy hozzáférhetetlen „mibenlét" története?) 3/36
MARGÓCSY ISTVÁN: Variánsok lehetséges és létező összefoglaló magyar irodalomtörténetekről 3/74
MOLNÁR GÁBOR TAMÁS: Mit jelent a megértés történetisége? (Egy Zrínyi-epigramma példája) 3/92
S. VARGA PÁL: Az idegenség visszanyerése (avagy a 19. századi magyar irodalom 21. századi távlatban) 3/67
VERES ANDRÁS: A kritikai kiadás és az irodalomtörténet-írás 3/54

ESSZÉ, TANULMÁNY

ANDRÁS SÁNDOR: A megvalósuló eltűnés (Keszthelyi Rezső Öntalálkozójáról) 12/99
BACSÓ BÉLA: „Esztétikai világértelmezés" (A tragédia születéséhez) 9/61
BÁLINT PÉTER: A félni és félteni fenomenológiája a népmesében 6/45
BÉNYEI PÉTER: Önjelölt krisztusok (Paródia és szociálpszichológia a Rab Rábyba 5/56
BÓNUS TIBOR: Az újraolvasás lehetőségei – elbeszélés, irónia, tanúságtétel (Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső) 10/52
FERENCZI ATTILA: A római irodalom története és a derengés 2/88
GÖRÖZDI JUDIT: „Illetékességet nyerni önmagunk fölött" (Az Emlékiratok könyve mint identitásnarratíva) 5/82
HALÁSZ HAJNALKA: A kép, a gyanúsított és a koronatanú (A képszerűség horizontjai Husserlnél és Gadamernél) 9/68
HANSÁGI ÁGNES: Démonizáció és elhallgatás (A tárcaregény az irodalmi diskurzusban) 7/98
HORVÁTH ÁGNES: Ady és a Baudelaire-fordítások 1/70
HORVÁTH CSABA: Van-e élet a posztmodern után? (Nemzedéki kérdések Háy János kapcsán) 5/99
KÁLAI SÁNDOR: Medi(atiz)áció (A nyomozás és a médiumok reprezentációja Simenon A sárga kutya című regényében) 1/91
KIS GÁBOR: Anselmus, Aureliano és a Bölcsek köve (Az arany virágcserép és a Száz év magány alkímiai kontextusban) 2/93
KISS BOGLÁRKA: Képcső-Narcissus (Will Self: Dorian. Szövegmás) 1/107
KORPA TAMÁS: Lebegés az „ott" partjainál (Schein Gábor: Éjszaka, utazás) 12/111
KORSÓS BÁLINT: „Nektek van múltatok, van egész külön egyéni világotok, életetek" (Kiss Tamás a Kunság, a Kollégium és Debrecen poétája) 9/9
KOZÁK DÁNIEL: A nőnem ingatag (Grammatikai nem és identitás egy ezüstkori római eposzban) 2/79
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Szemérmes (ön)megértés: Hans Robert Jauß 10/33
L. VARGA PÉTER: „…játszik minden, ami él" (A Tolsztoj-narratíva felszámolása Pelevin T.-jében) 1/99
LAPIS JÓZSEF: A táj dallama (Kiss Tamás: Kunsági elégia) 9/20
LŐRINCZ CSONGOR: Az eskük hálójában (Esemény, ígéret és szerződés Kleist Die Marquise von O... című elbeszélésében) 8/79
MAGYAR MIKLÓS: A belső monológ „feltalálója" Edouard Dujardin 1/71
NAGY ANDRÁS: A színpad mint „ítéletvégrehajtó" (A Kassai polgárok interpretációs lehetőségei a megváltozott drámai és színpadi „térben") 8/104
POMOGÁTS BÉLA: Kiss Tamás száz esztendeje 9/3
RÁKAI ORSOLYA: Társadalomtörténet és hermenautika a szinkrón irodalmi jelenségek megítélésében (Schöpflin Aladár) 10/66
RANDÓTI SÁNDOR: „Du mußt" (Megjegyzések egy örökzöld költeményhez) 1/85
SZABÓ GÁBOR: Költészet és ideológia (Emlékezetpolitika és groteszk Petri verseiben) 12/79

SZIRÁK PÉTER: Utaztatás és tanúságtétel (Illyés Gyula és Nagy Lajos Oroszország-útirajzai) 5/73
SZŰTS ZOLTÁN: A blogok és a szerzőség viszonya 7/112
TAMÁS ÁBEL: Multiplex sermo (A Fama „összetett beszéde" Vergilius Aeneis-ében) 2/70
TÖRÖK ERVIN: Eszményi nem eszményi (Diderot Színészparadoxona és a Rameau unokaöccse) 6/58
VALASTYÁN TAMÁS: A szó metamorfózisa (Kiss Tamás Bolond Istók tűnődése című versciklusáról) 9/27
VÉRY DALMA: Lét és művészet (A művészet létviszonylatának kérdése James Joyce fiatalkori írásaiban) 9/91
VINCZE FERENC: „Búcsú az angyalitól" (Dsida Kaful) 12/91

FÓRUM

ÁFRA JÁNOS: Az online irodalmi műhelyek múltja, jelene és jövője (A KULTműhelyek Országos Konferenciája kapcsán) 12/63
ANGYALOSI GERGELY: „mind a ketten az Igazságot kerestük" (Ignotus és a pszichoanalízis mint tudomány) 7/68
BEDI KATALIN: A kritika mint közvetítő 12/72
BRAUN BARNA: Hogyan olvassuk a weblapot? (A keyboard-leütéstől a facebook-lájkig) 12/69
CSORDÁS LÁSZLÓ: Online hagyott nyomok (Gondolatok három fiatal irodalmi műhely internetes jelenlétéről) 12/74
DECZKI SAROLTA: A mi országunk (Tar Sándor és a szociográfia) 7/91
FÖLDES GYÖRGYI: „Mióta ismerem a tudományt (...) azóta hiszek a művészetben" (A természettudományos diskurzus és az esztétikai gondolkodás szerepe Csáth Géza novelláiban) 7/58
KAPPANYOS ANDRÁS: Az egzakt irodalomtudomány kalandja 7/46
POMOGÁTS BÉLA: Lírai regény – lírai szociográfia (Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér) 7/85
RÁKAI ORSOLYA: A szubjektivitás tudománya (Alexander Bernát és a művészet leírásának újragondolása a 20. század fordulóján) 7/51
SZÉCHENYI ÁGNES: „Konzervatív kritika, fejlődő irodalom" (Schöpflin Aladár és Horváth János kapcsolata) 7/74
SZÉNÁSI ZOLTÁN: De infima doctrina (avagy a költészet helye a teológiában és a teológia helye a költészetben) 7/39

MŰHELY

CZAKÓ GÁBOR: A látás logikája (avagy a szem esze és szíve…) 5/43
D. MAGYARI IMRE: A cigány irodalom fogalmáról 4/46
GÉCZI JÁNOS: Sétáló árnyék 4/58

GÖMÖRI GYÖRGY: Egy izgalmas levelezésről (Miłosz – Jeleński) 5/50
HALÁSZ LÁSZLÓ: „Pontos terv szerint haladok" – „Semmit sem tudok előre" (Az írói alkotófolyamat pszichológiája) 8/56
MAGYAR MIKLÓS: A felesleges tett a Tótékban (100 éve született Örkény István) 12/57
PUSZTAI GÁBOR: Az én és az idegen (Az idegenség Radnai István naplójában) 8/70
TANDORI DEZSŐ: Tandori Dezső verse (naplójegyzetek) 1/64
TOLNAI OTTÓ: Karácsony Benő Debrecenben 8/51
TORNAI JÓZSEF: Hosszú évek után (naplójegyzetek) 2/60
TŐZSÉR ÁRPÁD: Emberlátás (naplójegyzetek 2001-ből) 1/42; 2/41; Ottlik Géza „trilógiájáról" (Tiszteletadás az írónak, 100. születésnapjára, P.F.) 12/48
VAJDA MIHÁLY: Tübingeni nyár (naplójegyzetek) 1/54; 2/54

MŰVÉSZET

BÓDI KATALIN: A második nem (Drozdik Orshi Modembeli kiállítása ürügyén) 6/97
FRIED ISTVÁN: Művészetköziség (Irodalom és társművészetek) 4/71
FÜZI IZABELLA: Dráma, regény, film (Médiumspecifikusság és/vagy remedializáció Hevesy Iván filmesztétikájában) 11/50
LÉNÁRT TAMÁS: Várostörténet, városfénykép, városfilológia (Budapest archiválása és Klösz György fotográfiái) 4/91
PÉTER SZABINA: A karnevál akarása (Werner Herzog: A törpék is kicsin kezdték) 11/77
PÓLIK JÓZSEF: A végpont igézete (Tarr Béla: A torinói ló) 11/95
SÁGHY MIKLÓS: Egy irodalmi hatás? (A heterogén szubjektum színrevitele Gothár Péter és Esterházy Péter Idő van című műveiben) 4/104
SÓFI BOGLÁRKA: Egy graffiti 1975-ből 6/82
SZILÁGYI ÁKOS: Negatív ikon (A bebalzsamozott idő képe) 10/87
SZILÁGYI SÁNDOR: Fotóművészeti alapfogalmak 10/74
SZILVÁSSY ORSOLYA: Amikor Pasolini Herczeg Gyulát olvasott (Történeti adalékok a szabad függő beszéd prózapoétikai jelentőségéhez) 11/64

SZEMLE

Az írások szerzői szerint:

ANTAL BALÁZS: Melyik szót nem érted? (Málik Roland: Báb) 9/121
AYHAN GÖKHAN: Ember, halál, átok (Babiczky Tibor: A jóemberek) 9/118
BAKONYI ISTVÁN: Vízió napjaink világáról (Petőcz András: Másnap) 2/125; Egy életmű ébresztése (Sebők Melinda: A Nyugat árnyékában) 10/126
BALAJTHY ÁGNES: Diplomata a hegyen (Térey János: Protokoll) 1/114; A nyelvre ráharapva (Csobánka Zsuzsa: Belém az ujját) 11/116

BARANYÁK CSABA: Múltfaragás (Grecsó Krisztián: Mellettem elférsz) 3/107; Nem hiába (Vida Gábor: A kétely meg a hiába) 12/124
BARNA PÉTER: Ablaknyitogatás Ferdinandy módra (Ferdinandy György: Kérdések Istenkéhez) 5/116
BARTÓK IMRE: Az apokalipszis obstruálása (Marno János: Kezünk idegen formákba kezd) 10/110
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: Akinek a szemébe fröccsent az ég (Czigány György: 80 nyár) 1/123
BAZSÁNYI SÁNDOR: Nyersanyagból játékfilm (Papp Sándor Zsigmond: Semmi kis életek. Erdélyi történet) 7/121
BEDECS LÁSZLÓ: Sebe a világ (Varga Mátyás: parsifal, parsifal) 9/113
BEKE ZSOLT: A transzcendencia (fél)nótája (Tőzsér Árpád: Fél nóta) 9/110
BÉNYEI PÉTER: Elmesélt irodalomtörténet (Szajbély Mihály: Jókai Mór) 8/112
BOD PÉTER: Amit megadott az idő, és amit nem (Márai Sándor: A nagyság átka – Publicisztika 1937–1939) 8/117
BÓDI KATALIN: Képfeledettség és kultúrpesszimizmus (Varga Emőke: Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban) 11/125
CSORDÁS LÁSZLÓ: Az intimitás hangjai (Bálint Péter: Hangok csupán) 11/113
D. TÓTH JUDIT: Kritikusi topográfia (mítoszkritikai) útjelzőkkel (Kányádi András: A képzelet topográfiája) 2/120
DECZKI SAROLTA: A visszatérő szellem(történet) (Imre László: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei. Barta János pályája és a szellemtörténet) 2/11
DEZSŐ KINGA: Dallamból gondolat (Kovács Gábor: A történetképző versidom) 10/116
DOBOS ISTVÁN: Az újraolvasás eseménye (Szegedy-Maszák Mihály: Kosztolányi Dezső) 10/103
DÖMÖTÖR VILMOS: A saját valóság (Böndör Pál: A holdfény árnyékában) 3/113
G. KOMORÓCZY EMŐKE: „Szórt szavaim összeállnak, íme, szöveggé” (Kelemen Erzsébet: Testet öltött szavak) 10/120
HERCZEG ÁKOS: Egy olvasás története, egy történet olvasása (Kulcsár-Szabó Zoltán: Tükörszínjátéka agyadnak) 3/118; Egy teremtés stációi (Mezei Gábor: függelék.) 11/120
IMRE LÁSZLÓ: A szöveg mint útnak indított kislány (Jókai Anna: Éhes élet) 11/108
KÁLAI SÁNDOR: Lelőni a poént (Benyovszky Krisztián – H. Nagy Péter: Lepipálva; Miklós Ágnes Kata: Bűnös szövegek) 9/124
KOVÁCS BÉLA LÓRÁNT: „üvegpohárba fújt füst” (Ughy Szabina: Külső protézis) 4/122; Örök vég (Bodor Ádám: Verhovina madarai) 12/121
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Az olvasás „eseményesítése” (Lőrincz Csongor: Az olvasás ismétlése) 6/112
LOVAS ANETT CSILLA: Profán apokalipszis (Lázár Bence András: Rendszeres bonctan) 4/125
MAKAI MÁTÉ: A csendes másik (Egressy Zoltán: Szaggatott vonal) 5/119
MEZEI GÁBOR: Az epifánia szükségszerűsége (Hans Ulrich Gumbrecht: A jelenlét előállítása) 5/124

MIKLÓS ESZTER GERDA: Válogatott „művészet” („Művészet”. Mai francia drámák) 6/124
NAGY BERNADETT: Szelíd férfikéz (Szabó Marcell: A szorítás alakja) 1/126
NÉMETH ZOLTÁN: Ami megírodott… (Parti Nagy Lajos: Az étkezés ártalmasságáról) 5/110
RADVÁNSZKY ANIKÓ: A megjelenő elrejtettség (Maurice Blanchot: Aki nem tartott velem) 7/124
RÓZSA ERZSÉBET: „A modern dráma a polgárság drámája” (Demeter Tamás: A szociologizáló hagyomány) 8/123
SERESS ÁKOS: Racine-újraolvasó (Jákfalvi Magdolna: A félrenézés esetei) 6/119
SMID RÓBERT: Kontinentális körutazás – rejtekutak nélkül (Olay Csaba – Ullmann Tamás: Kontinentális filozófia a XX. században) 3/123
SOMOGYI GYULA: Az anglista mint mímus (Bényei Tamás: Traumatikus találkozások) 6/106
SZALAY DÁVID: Bárányбőrbe bújt farkas (Németh Zoltán: Boldogságtelep, vetélőgépben) 4/118
VADERNA GÁBOR: Médium, korszak, retorika (Eisemann György: A későromantikus magyar líra) 2/115
VALASTYÁN TAMÁS: A költői idő (Kemény István: Állástalan táncosnő) 4/113
VÁSÁRI MELINDA: „Fehér falak közt alvó korpusz” (Tóth Krisztina: Pixel) 7/116

Az ismertetett művek szerint:

BABICZKY TIBOR: A jóemberek (Ayhan Gökhan) 9/118
BÁLINT PÉTER: Hangok csupán (Csordás László) 11/113
BÉNYEI TAMÁS: Traumatikus találkozások (Somogyi Gyula) 6/106
BENYOVSZKY KRISZTIÁN – H. NAGY PÉTER: Lepipálva; (Kálai Sándor) 9/124
BODOR ÁDÁM: Verhovina madarai (Kovács Béla Lóránt) 12/121
BÖNDÖR PÁL: A holdfény árnyékában (Dömötör Vilmos) 3/113
CZIGÁNY GYÖRGY: 80 nyár (Bartusz-Dobosi László) 1/123
CSOBÁNKA ZSUZSA: Belém az ujját (Balajthy Ágnes) 11/116
DEMETER TAMÁS: A szociologizáló hagyomány (Rózsa Erzsébet) 8/123
EGRESSY ZOLTÁN: Szaggatott vonal (Makai Máté) 5/119
EISEMANN GYÖRGY: A későromantikus magyar líra (Vaderna Gábor) 2/115
FERDINANDY GYÖRGY: Kérdések Istenkéhez (Barna Péter) 5/116
GRECSÓ KRISZTIÁN: Mellettem elférsz (Baranyák Csaba) 3/107
HANS ULRICH GUMBRECHT: A jelenlét előállítása (Mezei Gábor) 5/124
IMRE LÁSZLÓ: A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei. Barta János pályája és a szellemtörténet (Deczki Sarolta) 2/11
JÁKFALVI MAGDOLNA: A félrenézés esetei (Seress Ákos) 6/119
JÓKAI ANNA: Éhes élet (Imre László) 11/108
KÁNYÁDI ANDRÁS: A képzelet topográfiája (D. Tóth Judit) 2/120
KELEMEN ERZSÉBET: Testet öltött szavak (G. Komoróczy Emőke) 10/120
KEMÉNY ISTVÁN: Állástalan táncosnő (Valastyán Tamás) 4/113
KOVÁCS GÁBOR: A történetképző versidom (Dezső Kinga) 10/116
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: Tükörszínjátéka agyadnak (Herczeg Ákos) 3/118

LÁZÁR BENCE ANDRÁS: Rendszeres bonctan (Lovas Anett Csilla) 4/125
LŐRINCZ CSONGOR: Az olvasás ismétlése (Kulcsár-Szabó Zoltán) 6/112
MÁLIK ROLAND: Báb (Antal Balázs) 9/121
MÁRAI SÁNDOR: A nagyság átka – Publicisztika 1937–1939 (Bod Péter) 8/117
MARNO JÁNOS: Kezünk idegen formákba kezd (Bartók Imre) 10/110
MAURICE BLANCHOT: Aki nem tartott velem (Radvánszky Anikó) 7/124
MEZEI GÁBOR: függelék. (Herczeg Ákos) 11/120
MIKLÓS ÁGNES KATA: Bűnös szövegek (Kálai Sándor) 9/124
„Művészet". Mai francia drámák (Miklós Eszter Gerda) 6/124
NÉMETH ZOLTÁN: Boldogságtelep, vetélőgépben (Szalay Dávid) 4/118
OLAY CSABA – ULLMANN TAMÁS: Kontinentális filozófia a XX. században (Smid Róbert) 3/123
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: Semmi kis életek. Erdélyi történet (Bazsányi Sándor) 7/121
PARTI NAGY LAJOS: Az étkezés ártalmasságáról (Németh Zoltán) 5/110
PETŐCZ ANDRÁS: Másnap (Bakonyi István) 2/125
SEBŐK MELINDA: A Nyugat árnyékában (Bakonyi István) 10/126
SZAJBÉLY MIHÁLY: Jókai Mór (Bényei Péter) 8/112
SZABÓ MARCELL: A szorítás alakja (Nagy Bernadett) 1/126
SZABÓ T. ANNA: Villany (Jován Katalin) 1/119
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Kosztolányi Dezső (Dobos István) 10/103
TÉREY JÁNOS: Protokoll (Balajthy Ágnes) 1/114
TÓTH KRISZTINA: Pixel (Vásári Melinda) 7/116
TŐZSÉR ÁRPÁD: Fél nóta (Beke Zsolt) 9/110
UGHY SZABINA: Külső protézis (Kovács Béla Lóránt) 4/122
VARGA EMŐKE: Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban (Bódi Katalin) 11/125
VARGA MÁTYÁS: parsifal, parsifal (Bedecs László) 9/113
VIDA GÁBOR: A kétely meg a hiába (Baranyák Csaba) 12/124

KÉPEK

AKNAY JÁNOS festményei 2/5, 14, 19, 29, 38, 40, 69, 110, 127 borító 1, 2, 3, 4
BARÁTH PÁL rajzai 1/6, 19, 29, 37, 41, 69, 113 borító 1, 2, 3, 4
DRÉGELY IMRE fotó 10/5, 32, 73, 102 borító 1, 2, 3, 4
feLUGOSSY LÁSZLÓ festményei és grafikái 3/24, 28, 35, 106 borító 1, 2, 3, 4
KASS ESZTER festményei 5/5, 9, 13, 27, 36, 55 borító 1, 2, 3, 4
KONOK TAMÁS grafikái 12/13, 15, 17, 31, 36, 45, 62, 78, 120 borító 1, 2, 3, 4
KŐHEGYI GYULA 6/21, 24, 44 borító 1, 2, 3, 4
LÁSZLÓ ÁKOS rajzai 4/7, 31, 42, 45, 70, 112 borító 1, 2, 3, 4
LIPTÁK GYÖRGY 8/44, 48, 50, 111 borító 1, 2, 3, 4
MÓSER ZOLTÁN 7/8, 35, 38, 97 borító 1, 2, 3, 4
SZILÁGYI IMRE grafikái 9/8, 35, 50, 60, 109 borító 2, 3, 4 A borítón (1) Kiss Tamás fotója
TARDI SÁNDOR grafikái 11/16, 49 borító 1, 2, 3, 4